

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XIX
Fasciculus 3.

TOKAJI GÉZA

**Adalékok a bűncselekményfogalom
felépítéséhez**

SZEGED
HUNGARIA
1972

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, ANTAL FONYÓ, ISTVÁN KOVÁCS,
JÁNOS MARTONYI, KÁROLY NAGY, ELEMÉR PÓLAY

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, FONYÓ ANTAL, KOVÁCS ISTVÁN,
MARTONYI JÁNOS, NAGY KÁROLY, PÓLAY ELEMÉR

Kiadja

*A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

I. FOGALOMMEGHATÁROZÁS ÉS FOGALOMKÉPZÉSI SZEMPONTOK

Megítélésünk szerint a témánk területén végzett fogalomképzés során a bűncselekményre nézve (a jogi felelősség általános alapelveivel is egybehangolt) olyan meghatározás kialakítására kell törekedni, amely tartalmilag képes most és a belátható jövőben egyaránt a vele összefüggő mindama, a bűnözésre és a vele szembeni harcra vonatkozó tudományos eredményt szervesen magába fogadni, ami által a szocialista büntetőjog humanista rendeltetését a társadalom egésze, de egyben a bűnözés felé vezető úton időben fel nem tartóztatott elkövetők viszonylatában is mind maradéktalanabban beültheti. Ilyen fogalomváznak szánjuk azt a meghatározásunkat, amely szerint *a bűncselekmény az olyan a) cselekmény, amely b) objektíve társadalomra veszélyes, c) szubjektíve felróható, és amelyet — a mindezekből folyó büntetéstigénnyel — d) a törvény büntetéssel fenyeget.*

Jóllehet a bűncselekmény, mint objektív és szubjektív mozzanatok egy-egyése, szerves egész, a fogalomképzés mégis elemekre bontást, s az így létrejött több elemből való felépítést tételez fel. Az, hogy mint sok más fogalmat, a bűncselekményt is több ismérvvvel szokásos meghatározni, a téma természeténél fogva azzal a (kellőképpen nem mindig kihasznált) előnnyel jár, hogy az egyes ismérvek megfelelő kialakítása, tartalmi kimunkálása és logikus egymásra építése optimális lehetőséget nyújt a bűncselekményfogalommal összefüggő problémáknak a jó rendszerezés által is előmozdított helyes megoldásához. De az egymástól elhatárolódó több elemből képzett fogalommeghatározás hasznossága könnyen felismerhető abból is, hogy büntetőjogi jelentősége nem csupán a bűncselekmény egészének (illetőleg a kizáró okok viszonylatában minden megkülönböztetés nélkül a bűncselekményegész hiányának) lehet, sőt büntetőjogi jogkövetkezmények sem kizárólag bűncselekményhez, hanem olyan cselekményhez is fűződhetnek, amelyek a bűncselekmény valamennyi fogalmi elemét nem valósítják meg. Így az elkövetés idején beszámíthatatlan személyekkel szemben alkalmazásra kerülő kényszergyógykezelés a dolog természeténél fogva nem azt tételezi fel, hogy a cselekmény az elkövetőnek felróható, hanem csupán azt, hogy a veszélyes személyiségére is tekintettel neki betudható legyen. E vonatkozásban tehát a bűncselekménytől részben, de csakis részben fogalmilag is elkülönülő jelenség a kényszergyógykezelés elrendelésének az alapja: az objektíve társadalomra veszélyes, szubjektíve a veszélyes személyiség indiciumával betudható, s a törvény által egyébként büntetéssel fenyegetett cselekmény.

Természetesen a több elemből történő fogalomképzéssel járó elemekre bontás a bűncselekményhez, mint szerves egészhez képest olyan mesterséges művelet, amelynek alkalmazása, az analízis nem torzíthatja el a lényegét, vagyis azt, hogy a fogalomképzés érdekében kikülönített elemek mindegyike a vizsgálódás nyomán is a bűncselekmény egészébe szervesen beillő rész maradjon. Ez a követelmény egyebek között a bűncselekményfogalom mintegy

belső (a fogalmi elemek közti) összefüggéseinek a gondos szem előtt tartását is feltételezi. Emellett azonban a fogalomfelépítés során nem hagyhatók figyelmen kívül a mintegy „külső”, így a kriminológiai,¹ a különféle jogágazatokban érvényesülő s elvileg az állam- és a jogelmélet területére tartozó általános felelősségtani,² az eljárásjogi, sőt akár a bűnüldözés tényleges nehézségeivel kapcsolatos összefüggések sem. Az utóbbi vonatkozásban mégis differenciálnunk kell, mert csak egy részük ismerhető el egyértelműen egy-szersmind anyagi büntetőjogi szempontnak (vagy ilyennek is), más részük viszont — így különösen a bűnüldözéssel kapcsolatos problémáknak a bűncselekmények körére való kihatása — az anyagi büntetőjogon kívül maradó szempontoknak a pusztán büntetőjogi vetületeként jelentkezik csupán.

Végül — de nem utolsósorban — külön is kiemeljük azt a magától értetődő követelményt, hogy a bűncselekményfogalomnak fel kell ölelnie mind-ama lényeges körülményeket, amelyekből a büntetőjogi felelősség függ. Ezért a bűncselekményfogalom körébe vonandónak tartjuk a (szocialista szerzők munkáiban első ízben többnyire csak a tényállástan területén felbukkanó) beszámítási képességet, valamint a legkülönbébb jellegű és fokú zavarokat tartalmazható személyiséget, a nálunk meghonosodott terminológia szerint az elkövető ún. társadalomra veszélyességét is, amely utóbbinak a rendszerbeli helye a büntetőjogtudományban még eléggé tisztázatlan. Ezekre is figyelemmel kíséreljük meg a felelősséget szubjektíve megalapozó, illetőleg azt lényegesen befolyásoló körülményeket egyetlen ismervben összevonni, abban, amelyet a meghatározásunkban „felróhatóság”-nak neveztünk.

II. A BŰNCSELEKMÉNY, MINT CSELEKMÉNY

1. A bűncselekmény mindenekelőtt emberi cselekmény. Történetileg és logikailag megelőzik ugyan a cselekményre vezető motivációs folyamatban uralomra jutó (vagy — mint a gondatlan bűncselekményeknél — inkább csak szerepet játszó) s ugyancsak történetileg kialakult személyiségi zavarok,³

¹ Megítélésünk szerint a bűnözésnek egyfelől mint (statistikailag mérhető) társadalmi tömegjelenségnek a szociológiai jellegű, másfelől mint a büntetett válás valamint a reszocializálódás individuális folyamatainak az — egymástól viszonylag önállósult — különféle bűnügyi tudományok eredményei szerinti modelljei az eddigieknél lényegesen komolyabb figyelmet igényelnek a szoros értelemben vett büntetőjogtudományban, az ún. büntetőjogi dogmatikában is. Ama véleményünkre tekintettel pedig, hogy az említett individuális folyamatok társadalmilag jelentős szempontok szerinti összegeződése, mint társadalmi factum, a szociológiai jellegű modellekhez éppúgy hozzátartozik, mint az individuális folyamatok modelljeihez az egyik, de alapvető kiindulópontként a társadalmi meghatározottság, talán kevésbé tűnik szubjektív egyoldalúságnak, hogy a bűncselekményfogalom felépítésére tett kísérletünk során, közelebbről a hagyományos fogalmi ismervnek, a bűnösségnek a felróhatósággá szélesítése viszonylatában ezúttal inkább az individuális folyamatok oldaláról törekszünk a kriminológiai aspektusoknak a bűncselekményfogalomba való beépítésére.

² Hazai viszonylatban a büntetőjogász számára is kiemelkedő jelentőségű monográfia pl. Eörsi: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Bp. 1961. (A továbbiakban: A jogi felelősség.)

³ Popper: A kriminális személyiségzavar kialakulása, Bp. 1970. 10—11. old. a kialakult személyiségzavart és a bűncselekményelkövetést egymást metsző körök-ként jellemzi azzal, hogy létezik a deliktumelkövetőknek olyan csoportja (így a gondatlan elkövetők, egyes közlekedési bűncselekmények elkövetői, a tiltott határ-átlépők stb. egy hányada) is, akik „törvénybe ütköző cselekedetet valósítanak meg

s másfelől az is igaz, hogy a társadalom védelmének a szolgálatában álló felelősségre vonás célja (de jelenleg sajnos még csak lehetséges hatása) mind az elkövető, mind mások személyiségének a társadalmi követelményekhez való adaptálása. Ennek ellenére cselekmény hiányában nem csupán azért nem állapítható meg büntetőjogi felelősség, mert a cselekvésben nem manifesztálódott személyiségi defektusok alapulvétele a vizsgálódások jelenlegi, nemcsak szerfelett hézagos; de egyébként is bizonytalan értékű eredményeire figyelemmel megengedhetetlenül ingoványos talajra juttatná a büntetőjogot, hanem azért sem, mert a társadalmi tudat csak a cselekménytől feltételezett felelősséget tartja igazságosnak, s az egyes emberben is általában csak a cselekményeire nézve ébreszthető komolyabb felelősségérzet, ennél fogva maga a kedvező irányú személyiségformálás is csupán az objektíve realizálódott cselekményhez (tevékenységhez vagy mulasztáshoz) fűzött felelősségre vonástól remélhető.

A cselekmény és a személyiség sajátos összefüggéséből következik az is, hogy a cselekményben a személyiség tükröződik ugyan, de egy-egy cselekményben nem a teljes személyiség. Ezért a cselekmény miatti felelősség jellegének és mértékének a meghatározásánál, az optimális jövőbeli személyiségformálás legmegfelelőbb eszközének a kiválasztása érdekében a lehetőségekhez képest törekedni kell az érdekelt egyéb megnyilatkozásaiban (összegezve: az életvitelében) manifesztálódó s esetleg más úton kimutatható egyéb vonásokkal is színezett személyiségének minél teljesebb feltárására is. Az elkövető személyiségének, az elkövető ún. társadalomra veszélyessége jellegének és fokának összegezésére azonban csupán az elbírálás tárgyát képező cselekmény vizsgálatát követően kerülhet csak sor, ennél fogva a szóban forgó kérdésre a bűncselekményfogalom szisztematikus felépítésére irányuló törekvésünk során, a megfelelő helyen ismét visszatérünk majd.

2. Az emberi cselekmény jellemzése során ezúttal mellőzzük mind a rá vonatkozó szocialista irodalom feldolgozását, mind pedig a burzsoá irodalomban kialakult különféle irányzatok kritikai áttekintését.⁴ Fogalomfelépítési

anélkül, hogy személyiségfejlődésükben antiszocialitás volna kimutatható". Mi viszont azt tartjuk szem előtt, hogy a személyiségzavar nemcsak antiszociális, hanem csupán aszociális is lehet. Ehhez képest az eleve hibás jogalkotói értékelés esetétől eltekintve minden bűncselekményben valaminő, legalábbis minimális aszociális személyiségzavar realizálódik még akkor is, ha a szinte minden embernél többé-kevésbé rendszeresen előforduló, de bíróság elé ehhez képest csak ritkán kerülő deliktumról (pl. szóbeli becsületsértésről) van szó. Ebben az értelemben mondja az anyagi büntetőjogász azt, hogy a társadalomra veszélyes cselekmény kifejtésének az időpontjában maga az elkövető is szükségképpen veszélyesnek bizonyult a társadalomra, s más — bár döntő fontosságú — kérdés az, hogy az elkövető ún. társadalomra veszélyessége a minimális aszocialitástól a nehezen, vagy alig javítható antiszocialitással jellemezhető, a szó mindennapi értelmében is bűnözői személyiséggé terjed.

⁴ A jelentős irányzatok többségére nézve l. *Kádár—Kálmán*: A büntetőjog általános tanai, Bp. 1966. 268. s köv. old. — A szubjektív jogellenességi elemek tanával és a finalitási elmélet egészével összefüggésben a finális cselekménytan meggyőző bírálatát is nyújtja *Viski*: Szándékosság és társadalomra veszélyesség, Bp. 1959. (továbbiakban: Szándékosság), 88. s köv. old. — Mégha következtetéseit illetően nem is mindenben érthetünk vele egyet, a cselekménytanról is szép képet nyújt *Földvári*: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban, Bp. 1962. (továbbiakban: Az egység), 29. s köv. old. Vö. még a külföldi szocialista jogirodalomból pl. *Lekschas*: Die Lehre von der Handlung, Berlin, 1953; valamint *T. V. Cereteli* nálunk is ismert monográfiájának (Az okozati összefüggés a büntetőjogban, Moszkva, 1963, oroszul) az emberi cselekményt jellemző bevezető részével.

kiindulópontról, nem pedig a bűncselekménynek mint egésznek (a büntetőjogi differenciáktól elvonatkoztatva helyesen aligha megoldható) általános cselekménytani jellemzéséről lévén szó, véleményünk szerint e vonatkozásban úgysem az emberi cselekmény érdemi interpretációja, hanem az ún. *redukált cselekményfogalom* hasznosítható. E cselekményfogalmat büntetőjogszempontból oly mértékig tartjuk redukálандónak, míg oly ismervekkig jutunk, amelyek a büntetőjogilag relevánssá válható valamennyi emberi cselekményt jellemzik, másfelől amelyeknek egyszersmind olykor önálló büntetőjogi jelentőségük is lehet, s végül amelyekre szervesen ráépíthetők a bűncselekmény további fogalmi elemei. Ehhez képest úgy véljük, hogy a fogalomképzésnél abból kell kiindulni, hogy a büntetőjogot a cselekmény objektíve mint hatni képes, szubjektíve pedig mint akaratí viszonyban levő (ténylegesen vagy legalábbis potenciálisan akaratlagos) emberi magatartás érdekli.⁵

a) A büntetőjogi kiindulópont szükségleteinek megfelelően redukált cselekményfogalom *objektív oldala* eszerint részben kauzális, részben a kauzálitáshoz viszonyuló annyiban, hogy a kifejtett, másfelől az elmulasztott magatartás *a tényleges hatása*, illetőleg *a potenciális hatóképessége* révén kapcsolódik a külvilághoz, ezáltal válhatik tehát objektíve társadalomra veszélyessé is. A cselekménynek ezt a realizálódó, avagy csupán potenciális hatóképességét a büntetőjog különféleképpen ragadhatja meg. Lehet, hogy valamely sérelem (esetleg valamilyen módon stb. való) előidézését rendeli büntetni, de az sem ritka, hogy tényleges hatás hiányának esetére, vagy ha a tényleges hatást a cselekményben rejlő potenciális hatóképesség lényegesen meghaladja, a magatartást veszélyeztető, esetleg csupán ún. absztrakt veszélyeztetési bűncselekményként pönalizálja. Más megközelítésben ugyan, de a mulasztásos deliktumoknál is az elmulasztott magatartás potenciális hatóképessége jön figyelembe, s ehhez képest (az absztrakt veszélyeztetési tiszta mulasztásos

⁵ Nem tagadható, hogy a legtöbb cselekménytani irányzat önmagában véve bizonyos igazságokat, illetőleg részigazságokat tartalmaz, s a hiba a büntetőjogtudomány területén inkább az, ha ezeket abszolutizálják. Ennek egyik következménye az lehet, hogy nem nyújtanak elégséges alapot a bűncselekmény megértéséhez, a másik pedig az, hogy olyan többletet tartalmaznak, amely a reá alapozott bűncselekményfogalmat megengedhetetlenül eltorzítja. A szocialista büntetőjogtudomány cselekményfogalma, az ember akaratí cselekvése is különféleképpen interpretálható. Így pl. *Cereteli* abból kiindulva, hogy a bűncselekmény fogalmának alapját képező emberi akaratí cselekményt úgy lehetne meghatározni, mint az ember céltudatos ráhatását az őt körülvevő külvilágra (i. m. 12. old.), a tárgyi oldalon nem redukál a későbbiek során sem, s így a cselekmény lényegileg általános érvénnyel mint tényleges okozás marad, holott a mulasztás kauzálitása, s másfelől az ún. immateriális deliktumok viszonylatában a törvényi tényállás keretei közti okozati összefüggés csak nagy ügyel-bajjal, s többnyire nem túl nagy meggyőző erővel mutatható ki. Ugyanakkor a cselekmény alanyi oldalán túlnyomórészt találó argumentációval redukál az önmagában vett akaratlagosságra (i. m. 13—17. és 25—27. old.). A *Cereteli* nézetéhez hasonló kiindulópontból viszont *Lekschas* (*Die Lehre von der Handlung*) az alanyi oldalon is mellőzte a redukálást, s már az ez idő tájt megjelent egyéb munkáiban a beszámítási képességet, a bűnösséget, s külön a célzatot is a cselekmény társadalomra veszélyességének a fogalmába vonva némileg a finalitási elmélet bűncselekménytánára emlékeztető olyan rendszerezésbeli felépítést alapozott meg, amelyben a cselekmény társadalomra veszélyessége tudatának fogalmilag sem maradt hely. Vö. *Lekschas*: *Die Schuld* etc. Berlin, 1955. — *Zum Aufbau der Verbrechenslehre* etc., Berlin, é. n. — *Über das Bewusstsein der Gefährlichkeit* etc; 1. Beiträge zu Problemen des Strafrechts, Berlin, 1956. — A szóban levő szerző nézetrendszerének első hazai kritikái feldolgozására nézve I. Viski: A társadalomra veszélyesség és a bűnösség viszonya a bűncselekményfogalom felépítésében, *AJI Értesítő*, 1958. évi 2. sz.

bűncselekmények problematikájától⁶ eltekintve) nyilvánvaló, hogy a nemtevés kötelességellenessé, s ezáltal mulasztássá az egyéb feltételektől függetlenül is csak annyiban válhatik, amennyiben az elmulasztott magatartás hatóképes, közelebbről a társadalmilag hátrányos helyzet elhárítására, illetőleg a társadalmilag előnyös következmény létrehozására alkalmas lett volna.⁷

b) A redukált cselekményszubjektív oldala a magatartás és a tanúsítója közti akaratviszony, a jogirodalomban használatos nevén az ún. (tényleges, illetőleg a gondatlan mulasztásos deliktumok viszonylatában potenciális) *önmagában vett akaratlagosság*.⁸ Ez nem tételez fel sem beszámítási képességet, még kevésbé bűnösséget; így pl. a beszámíthatatlansággal járó elmebetegség sem zárja ki eleve az akaratlagos cselekvésre való képességet, hanem többnyire a tudattartalmat deformálva a tényleges akaratképződési irány kóros kialakulását eredményezi csupán. Nem zárja ki az akaratlagosságot egymagában az sem, ha a valamely állapotban kifejtett cselekmény „énidegensége” bizonyítottan látszik. Az önmagában vett akaratlagosság is hiányzik ellenben pl. reflexmozgás, elájulásból fakadó nemtevés, a vis abszolútaként ható kényszer, avagy vis maior esetén, a hipnózis hatása alatt levő viszonylatában stb.⁹ Az ilyen és hasonló jelentőségű esetekben már a bűncselekmény elkövetési magatartása sem jön létre, az említett objektív tényállási elemnek is egy minimális szubjektív komponense lévén az ún. akaratlagosság, következésképpen elkövetési magatartás hiányában a kényszergyógykezelés, mint olyan büntetőjogi intézkedés elrendelésének az előfeltétele sincs meg, amely beszámíthatatlanságokkal szemben, bűnösség s mindezeknél fogva felróhatóság hiányában kerül alkalmazásra.¹⁰

Az előadottakból kitűnően az ún. önmagában vett akaratlagosság olyan ismérv, amely nemcsak a tulajdonképpeni büntetőjogi felelősségrevonásnak, hanem bármely büntetőjogi jogkövetkezmény alkalmazásának a közös előfeltétele, s mint ilyen kivételesen — ha ti. a jogkövetkezmény a felróható-

⁶ Csupán absztrakt veszélyt jelent pl. az ún. meggyőződési kötelességnek az objektíve olyan helyzetben való elmulasztása, midőn a sértettnek (pl. mert eleve elháríthatatlan a mély kómából percekben belül bekövetkező halála) semmiféle segítség nem nyújtható.

⁷ A hatóképesesség a tényállásszerű, illetőleg a minősítő körülményt képező eredmény tekintetében külön is vizsgálendő. Így a Btk. 259. §-ának (2) bekezdése maga is kiemeli, hogy a halál csak akkor írható az elkövető terhére, ha a sértett életét a segítségnyújtás megmenthette volna.

⁸ Azt, hogy az ún. önmagában vett akaratlagosság nélkül még cselekmény sincs, nemcsak büntetőjogászok vallják, de érvényes e tétel a jogi felelősség egyéb területein is, mint az pl. *Eörsi*: Az okozati összefüggés a polgári jogi felelősség területén, *AJI* Értesítő, 1958. évi 2. sz. 190. old. is kitűnik. Arra viszont helyesen utalt *Heller*: A magyar büntetőjog általános tanai (rövidített tankönyv), Szeged, 1937. 61. old., hogy az akaratlagos magatartás nem feltétlenül, ti. csak a gondatlan nemtevés kivételével akart magatartás is egyben. Hasonló megfontolások alapján tartjuk magunk is a gondatlan mulasztást kivételesen nem tényleges, hanem csak potenciális akaratlagossággal karakterizálhatónak.

⁹ Az önmagában vett akaratlagosság hiányát túlnyomórészt ezekkel a példák-
kal, illetőleg ezek egy részével jellemzi pl. *Viski*, Szándékosság, 34. old. és *Eörsi*,
Az okozati összefüggés, 190. old.; továbbá *Cereteli*, 12—14 old. és *A. A. Piontovszkij*:
A bűncselekmény tana, Moszkva, 1961. 171—172. old. A bűncselekmény tárgyi olda-
lán külön cím alatt szól a vis maior-ról és a kényszerről, mint a cselekményi
jelleget is kizárható körülményről *Durmanov* (a *Menysaginnal* és *Romaskinnal* kö-
zösen szerkesztett tankönyvben): A szovjet büntetőjog, Moszkva, 1962. 127—128. old.

¹⁰ Vö. *Viski*, Szándékosság, 34—35. és 73. old.; *Tokaji*: Az okozati összefüggés
kérdése a szocialista büntetőjogban, Szeged, 1961. 25. old.

ságtól, mint a bűncselekmény további fogalmi elemétől nem függő intézmény — önálló jelentőséghez is juthat. Ez az ún. önmagában vett akaratlagosság a tudattartalomtól és az akaratiránytól absztrahált akarat viszony, amelynek meglete esetén a tudattartalom és az akaratirány a bűnösség s ezen keresztül a felróhatóság, mint a bűncselekmény további fogalmi ismérve körében nyer büntetőjogi értékelést.

Az a nézet, amely szerint csak az akarat viszonyban lévő, az ún. akaratlagos cselekményeknél merülhet fel az a kérdés, hogy adva vannak-e a bűncselekményfogalom további alkatelemei, vagy sem, illetőleg, hogy nem forog-e fenn a felelősséget kizáró vagy korlátozó valamely ok, valójában nem szorul korrekcióra arra figyelemmel sem, hogy az ún. önmagában vett akaratlagosság hiánya az illető megelőző felróható magatartásából is származhatik (pl. ha valaki viselkedésével kiprovokálja, hogy lekötőzzék, avagy ha a lehetséges következményekkel számolva egyezik bele abba, hogy a hipnotizőr eszközévé váljék). Ilyenkor ugyanis a felróható megelőző magatartás az az akaratlagos cselekmény, amelyet a felelősségrevonásnak, illetőleg a büntetőjogi intézkedés alkalmazásának a feltételei szempontjából meg kell ítélni.¹¹

III. A CSELEKMÉNY TÁRSADALOMRA VESZÉLYESSÉGE ÉS E VESZÉLYESSÉG VISZONYA A TÖRVÉNYI TÉNYALLÁSHOZ

1. A szocialista büntetőjogtudomány abból indul ki, hogy a cselekmény társadalomra veszélyessége életbeli, társadalmi jelenség, amely a jogi szabályozást történetileg és logikailag egyaránt megelőzi, amelyet tehát a dolog természeténél fogva nem a jog hoz létre, hanem amelyre a jog csupán reagál. E reagálással viszont a tartalmilag társadalomra veszélyes cselekmény egyszerűsödik jogellenessé is válik. Amennyiben a jogi norma adekvátan igazodik a szabályozott életviszonyhoz, a tartalom és a jogi forma közti összhang teljes, az ellenkező esetben viszont a norma hatékonyságát rontó ellentmondás jön létre, amely a büntetőjogban a nullum crimen sine lege elvének a sérelme nélkül a jogalkalmazás síkján csak korlátozott mértékben oldható fel.

A társadalomra veszélyesség és a jogellenesség imént jellemzett viszonya merőben más, mint ahogyan az a burzsoá jogirodalomban az ún. anyagi jogellenesség tanának a kialakulási folyamatában és az így létrejött dualisztikus jogellenességi teóriában tükröződött. Az anyagi jogellenesség tana ti. nemcsak annyiban torz, hogy a nem egy képviselőjénél kétségkívül fennforgó jószándék ellenére sem tárhatta fel a bűncselekménynek a burzsoá viszonyok közti valóságos materiális tartalmát, hanem már a „menetrendje” is fordított: a kiindulópont a formális jogellenesség, s ez a formális jogellenesség (a miértjére adott válaszként) materializálódik, aminek következtében azután az alaki jogellenességhez hozzákapcsolódik az anyagi is. Más kérdés persze az, hogy az anyagi jogellenesség tanába szervesen beilleszkednek olyan felismerések is (pl. a jogi tárgy és a materiális jogellenesség közti összefüggés), amelyek mutatis mutandis a szocialista büntetőjog viszonylatában is hasznosíthatók.¹²

¹¹ Helyesen hozza logikai összefüggésbe a szóban forgó helyzetet az ún. *actio libera in causa*-val Cereteli, 16—17 old.

¹² A materiális, pontosabb terminológiával a dualisztikus jogellenesség tanát képviselte pl. a magyar büntetőjogirodalomban Finkey: A magyar büntetőjog tankönyve, Bp. 1914. 197. old. Ott a következő megállapítás olvasható: „A jogtalanság,

2. A társadalomra veszélyes cselekmény lényegileg az oltalmat igénylő társadalmi viszonyokat, avagy e viszonyok oltalmat igénylő oldalait vagy elemeit sértő vagy veszélyeztető magatartás, s a tételesjogilag releváns körben a büntetőjog által védett jogi tárgyak elleni, azokat sértő vagy veszélyeztető támadás. A társadalomra veszélyesség jellegét és fokát alapvetően a támadott tárgy fontossága s az azt ért sérelem vagy veszély mérvé határozzák meg. Ami ebből a törvény által értékelendő vagy már értékelt cselekménytípust általánosságban jellemez, azt a cselekmény absztrakt társadalomra veszélyességének nevezzük.¹³

mint a büntetendő cselekmény. általános ismérve, a büntetendő cselekmény két. lényeges vonását tárja fel előttünk: 1. a szabályellenességet (normaellenességet), a törvénnyel való ellenkezést, vagyis a tiltottságot, ez a büntetendő cselekménynek, mint jogtalan cselekménynek alaki ismérve; 2. a társadalomellenességet, a mások jogos érdekeit (a jogi javakat) kötelességellenesen sértő vagy veszélyeztető jellegét. Ez utóbbi a b. cselekmény tartalmi ismérve, vagyis a büntetendő cselekmény lényegileg érdek-, illetőleg jogsértő vagy veszélyeztető cselekmény." Az anyagi jogellenesség tanának képviselői a kontroverziák esetére egyébként általában az alaki jogellenesség primátusát ismerték el (vagyis jogellenes marad a tiltott cselekmény, ha tartalmilag nem is az, s csak kevesen jutottak olyan következtetésre, hogy pl. az alkalmatlan kísérlet, avagy a pusztán absztrakt veszélyeztetés egyéb esetei viszonylatában a cselekmény jogellenesség hiánya ellenére büntetendő). Heller, 79. old. a szóban forgó teóriát azzal a naiv formállogikával érveléssel vetette el, hogy nyilvánvaló képtelenség olyat állítani, ami matematikailag formulázva $a = a + b$ (egyenlőtlen) egyenlettel fejezhető ki, s nem ismerté fel, hogy a daulisztikus jogellenesség tana szerinti képlet a $J = j + j$, lenne. — A kizárólag az alaki jogellenesség elismeréséhez képest a daulisztikus teória tudományos szempontból általában előrelépést jelent, de hogy milyen mértékben, az az egyes szerzők viszonylatában csakis konkrét elemzés útján dönthető el. Így pl. a népi demokratikus fejlődés addig elért eredményei s azoknak a büntetőjogra gyakorolt hatása folytán a társadalmi valóság eléggé adekvát tükrözője lett Schultheisz: A bűncselekmény tana, Debrecen, 1948. 28—29. old. ama álláspontja, hogy a jogellenes cselekmény alakilag normaszegő, tartalmilag pedig a közösség szempontjából fontos valamely érdeket (jogtárgyat) a közösségre károsan sértő vagy veszélyeztető cselekmény. Ezután számára e vonatkozásban már csak egy döntő lépés maradt hátra a szocialista büntetőjogtudományak megfelelő fogalomképzés felé, s két-három év múlva megjelent egyetemi jegyzetében a dualisztikus jogellenesség tana szerinti korábbi sorrend felcserélésével a bűncselekményfogalom kiindulópontjává az alaki jogellenesség helyett egyértelműleg a tartalmilag társadalomra veszélyes cselekmény vált.

¹³ A cselekmény absztrakt társadalomra veszélyessége nem tévesztendő össze az ún. absztrakt veszélyeztetési deliktumokkal, amely utóbbiakat az jellemez, hogy a bűncselekmény a közvetlenül védeni kívánt jogi tárgy tényleges veszélybe jutásának a kizártsága esetén is megvalósul (vö. megelőzően a 6. sz. jegyzettel is). E vonatkozásban korábban azt az álláspontot képviseltük, hogy a hiányzó specifikus jogtárgyveszélyeztetésnek a kötelességellenességgel való tettesbüntetőjogi pótlásanemcsak elvetendő, de a specifikus jogtárgyveszélyeztetés teljes hiányában egyáltalán nem állapítható meg bűncselekmény sem (vö. Tokaji: A baleset áldozata cserbenhagyásának alapbűncselekményei; Jogi Dolgozatok, Szeged, 1953. 137—141. old.). E nézetünket azóta akként módosítottuk, hogy az ún. absztrakt veszélyeztetési deliktumokat, illetőleg a bűncselekményeknek a specifikus jogtárgyukhoz képest absztrakt veszélyeztetési változatait általában közbiztonság vagy közrend elleni vétségként lenne kívánatos szabályozni, bár ez — figyelemmel az alkalmatlan kísérlet megfelelő eseteire is — nem mindenkor lehetséges. Mindezek alapján talán az is érthetővé válik, hogy az általunk javasolt törvényi szabályozás nemléteiben az anyagi jogellenesség tanának egyes külföldi képviselői (ti. akik a dualisztikus teória keretében a materiális jogellenességnek gyakorlatilag is komolyabb jelentőséget tulajdonítottak) miért állították azt, hogy lényegileg az ún. absztrakt veszélyeztetési deliktumok miatti felelősségrevonás jogellenesség hiányában történik. A veszély fogalmára és változataira egyebekben ezúttal nem terjeszkedhetünk ki;

A különböző cselekménytípusok absztrakt társadalomra veszélyességének jellege és foka többé-kevésbé eltérő, s az eltérések nemcsak az egyes típusok körébe tartozó egyedi cselekmények mintegy belső sajátosságaiból adódnak, hanem — hogy az összefüggések szerepére csak egy példával utaljunk — az azonos, sőt a rokoncselekmények is az előfordulási volumenükhöz képest egymás veszélyességét, s ezáltal a típus absztrakt veszélyességét is akár országon, akár helyileg jelentősen felfokozhatják.¹⁴ Így pl. egy önmagában „bagatellnek” tekintett cselekmény, a rágalmozás széles körű elharapódzása is a produktív munkához és a személyiség harmónikus kibontakozásához egyaránt szükséges megfelelő társadalmi légkört alapjaiban ásná alá.

Már az iméntiekből is kitűnik, hogy a társadalomra veszélyesség megállapításánál nem nélkülözhető a cselekménynek az *összefüggéseire* is kiterjedő vizsgálata. Ezt azt is jelenti, hogy a más megnyilvánulásaiban kétségkívül társadalomra veszélyes cselekmény kivételesen olyan összefüggésben is realizálódhatik, amely összefüggésben a cselekmény nem bizonyul társadalomra veszélyesnek, sőt többnyire egyenesen hasznossá válik. Ez a helyzet a társadalomra veszélyességet (s egyben a jogellenességet) kizáró okok¹⁵ fennforgása, valamint a társadalomra veszélyesség egyébkénti hiánya¹⁶ esetén.

A cselekmény objektív társadalomra veszélyessége nemcsak az összefüggésektől függő, de *változó* jelenség is. A társadalomra veszélyesség ténye, jellege és foka a gazdasági-társadalmi-politikai viszonyok módosulásához képest keletkezhetik, változhatnak és meg is szűnhetnek. Többnyire — ti. a kodifikátor esetleges eleve téves felismeréseitől és értékelésétől, illetőleg a helyes felismerés ellenére valamely nem anyagi jogi szempont által befolyásolt inadekvát szabályozástól eltekintve — ez az oka annak, hogy a cselekmény megváltozott társadalmi tartalma és egy korábbi állapotot tükröző konzerválódott tételejogi szabályozottság között nem egyszer ellentmondás jön

mindezekre nézve az újabb magyar büntetőjogirodalomban l. *Pintér*: A veszély fogalma és jelentősége a büntetőjogban, Bp. 1965., valamint *Viski*: A veszélyeztetés, mint materiális bűncselekmény (továbbiakban: A veszélyeztetés), Állam- és Jogtudomány, 1968. évf. 56. s. köv. old.

¹⁴ A generálpreventív jelentőségű elfordulási arány és a cselekmény társadalomra veszélyessége közti összefüggésre nézve a dogmatikában l. pl. *Schultheisz*: A büntetés kiszabása, Bp. 1953. 11. old.

¹⁵ A szóban forgó okok különféleképpen csoportosíthatók. Részünkről a Btk-ból ide soroljuk a jogos védelmen és a végszükségen kívül a mentő körülmény elhallgatásánál azt, ha az illető kihallgatása törvényileg kizárt; a rágalmozásnál és a becsületsértésnél azt, ha a tény bizonyíthatóan való volt; valamint az önbíráskodás viszonylatában az absztrakt, a magzatelhajtás tekintetében pedig a konkrét engedélyt. Más jogágazatbeli rendelkezéseken alapuló kizáró okok viszont a hivatásbeli jogok gyakorlása és köteleességek teljesítése, továbbá a jogszabály egyébkénti parancsa vagy engedélye.

¹⁶ Például szolgálhat az objektíve már az előkészület kezdetétől teljességgel veszélytelen alkalmatlan kísérlet, avagy a köteleességösszeütközés (amely utóbbi esetben voltaképpen már a mulasztás, mint elkövetési magatartás sem jön létre, mégis külön szabályozza pl. az NDK btk. 20. §; vö. még *Heller*, 93–94. old.). Elsősorban egyes népgazdaság elleni bűncselekmények viszonylatában jó példa még az indokolt kockázat, amelyet a problematika felvetői közül ellentétesen, és pedig bűnösséget kizáró okként fogott fel *Grinberg*: A termelési folyamatban vállalt indokolt kockázat, CGY 1954. 481. s. köv. old.; viszont elsődlegesen az objektív társadalomra veszélyesség hiányára alapozta a büntetlenséget *Fonyó*, Az MTA II. Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1955. évi 3–4. sz. 328. old.; továbbá *Viski*, Szándékosság, 166–167. old.

létre.¹⁷ A büntetőtörvény viszonylagos stabilitásához fűződő érdekből látszólag az következne, hogy az ellenmondás feloldására a jogalkalmazás síkján kerüljön sor. Ám ezt a lényeges ellentmondások viszonylatában nem csupán az gátolja, hogy a büntetésigénylőség keletkezése, illetőleg fokozódása pusztán jogalkalmazói figyelembevételének adott esetben a nullum crimen, nulla poena sine lege elve szab elvileg áthághatatlan korlátot, a büntetőjogi reakálás feleslegessé válása irányában viszont a Btk. 60. §-ának jelenlegi konstrukciója teszi lehetetlenné a konzekvencia maradéktalan levonását, hanem voltaképpen arról van szó, hogy mihelyt nem csupán egyes konkrét cselekmények, de valamely cselekménytípus módosult absztrakt veszélyessége is lényeges ellentmondásba kerül a rá vonatkozó elavult szabállyal, ennek feloldása másra át nem hárítható jogalkotói feladattá válik.

3. A cselekmény társadalomra veszélyességét részünkről nemcsak hatásában, de *alapvetően összetevőiben is objektív* bűncselekményi elemként fogjuk fel. Az az ellentétes nézet, amely a magát a cselekmény társadalomra veszélyességét is objektív és szubjektív mozzanatok dialektikus egységének hirdető tantól¹⁸ ama felfogásig terjed, hogy más a társadalomra veszélyessége a szándékos bűncselekménynek és más a gondatlannak,¹⁹ megítélésünk szerint illogikus és zavartkeltő. Ha magában a cselekmény társadalomra veszélyességében foglaltatnék a felelősség szubjektív alapja is, felesleges lenne a fogalommeghatározásban a felróhatóságra, illetőleg a bűnösségre külön is utalni: bűncselekmény a büntetéssel fenyegetett társadalomra veszélyes cse-

¹⁷ Helyesen mutat rá Kádár—Kálmán, 222. old. arra, hogy „a legrugalmasabb törvényhozás is csak bizonyos időeltolódással, fáziskülönbséggel tudja követni a társadalomra veszélyesség fokában a büntetést érdemlőségre is kiható módon bekövetkező változásokat”.

¹⁸ Vö. pl. *Lekschas*, Zum Aufbau der Verbrechenslehre, 16. old., s a szerzőnek az 5. sz. jegyzetben említett egyéb munkáival; avagy a *Schubert* által is képviselt ugyanilyen állásponttal (A cselekmény társadalomra veszélyessége, mint a bűncselekmény alapfeltétele, Bratislava, 1955; magyar fordítás kéziratban). Hogy a szóban forgó nézet uralkodóvá válása a büntetőjog különböző területein milyen sajátos következményekre vezethet, vö. pl. *Strafrecht der Deutschen Demokratischen Republik*, Lehrkommentar, Bd. I. Berlin, 1969. (továbbiakban *DDR, Lehrkommentar*), 109. old., ahol a vonatkozó anyagrész szerzői, *Neuhof* és *Orschekowsky* az NDK új büntetőkódexével is összhangban lényegileg a jogellenességet kizáró okok (Rechtfertigungsgründe) közé sorolják a jogos védelmen, a végszükségen, a kötelezőösszeütközésen stb. kívül a kódex 19. §-a által „Nötigungsstand” néven, ám valójában a kényszert és a fenyegetést felölelő tartalommal szabályozott esetet is.

¹⁹ Így újabban még *Piontkovszkij* is, aki a bűncselekmény tanáról szóló monográfiájában a cselekmény társadalomra veszélyességét változatlanul a törvényi tényállás tárgyi oldalára helyezi ugyan, de nyilván a korábbi munkáit más szovjet szerzők részéről ért kritikák hatására i. m. 156. old. egyszersmind a következőket írja: „... a cselekmény társadalomra veszélyességével, mint objektív kategóriával kapcsolatos nézetünket sok esetben hamisan értelmezték ... helytelenül azt a következtetést vonták le, hogy szerintünk állítólag a társadalomra veszélyesség csupán a cselekmény tényleges objektív ismérveinek, nem pedig a cselekmény egészének veszélyességét jellemzi. Tökéletesen nyilvánvaló, hogy ha a társadalomra veszélyesség csupán a cselekmény objektív tényleges vonásainak a veszélyességét fejezné ki, akkor azt a következtetést kellene levonni, hogy ugyanaz a bűncselekmény (pl. az emberölés) szándékos vagy gondatlan formájában mindig ugyanolyan fokban veszélyes a társadalomra.” Megítélésünk szerint az egyedül helyes álláspont éppen az ilyen következtetés levonása: a szándékos és a gondatlan emberölés nem a cselekmény társadalomra veszélyességét, hanem a szubjektív felróhatóságát illetően különbözik alapvetően egymástól.

lekmény²⁰ (mint építőkövekre csak tényállástanilag bontható egység). Csak-hogy mégha el is tekintünk attól, hogy pl. az elkövető személyisége a maga egészében csak nagy ügyel-bajjal s kevés meggyőző erővel szorítható bele az egyedien elkövetett cselekmény társadalomra veszélyességének a fogalmába,²¹ holott a cselekményhez tapadó szubjektív elemek és az elkövető személyisége közti összefüggés legalább annyira szerves, mint aminő a bűncselekmény objektív és szubjektív oldala között tipikusan van, a dialektikus egységként felfogott társadalomra veszélyesség mégsem kerülheti el az objektív²² és szubjektív oldalra²³ való bomlást, hanem az látszólag belső osztódássá

²⁰ Következésképpen ezt az álláspontot képviseli a csehszlovák btk. 1. §-a, amelynek (1) bekezdése szerint „A bűncselekmény a társadalomra veszélyes és olyan cselekmény, amelynek jelei ebben a törvényben fel vannak tüntetve”, továbbá amely § (3) bekezdése a bűnösséget lényegileg csupán büntetethetőségi feltételként szövegezi, s amelynek (4) bekezdése a bűncselekmény minden lényeges vonását, expressis verbis a társadalomra veszélyesség fogalmi körébe vonja, kimondván, hogy „A cselekmény társadalomra veszélyességének a fokát főképp a cselekmény által érintett védett érdek jelentősége, a cselekmény elkövetésének módja és annak következményei, azon körülmények, amelyek mellett a cselekményt elkövették, a tettes személye, bűnösségének mértéke és indítókai határozzák meg”. — A *Lekschas* által megalapozott hasonló felfogás a csehszlovák btk.-tól eltérő formában érvényesül viszont az NDK új büntetőkódexében, mert már az 1. § (1) bekezdése is abból indul ki, hogy „Bűncselekmények azok a bűnösen elkövetett társadalomellenes (az eredeti szövegben: gesellschaftswidrig — T. G.) vagy társadalomra veszélyes cselekmények, amelyek a törvény szerint vétségként vagy büntettként a büntetőjogi felelősséget megalapozzák”. S jöllehet az idézett § (2) és a (3) bekezdéseiből is kitűnően a kódex a „Gesellschaftswidrigkeit” és a „Gesellschaftsgefährlichkeit” ismérveket magukat is egyebek között a bűnösség által is befolyásolt materiális tartalomként fogja fel, a 2. § (1) és a 4. § (1) bekezdései értelmében mégis csak „a cselekménynek az állampolgárok vagy a társadalom jogaira és érdekeire gyakorolt kihatása” (ti. a jogtárgysértés, illetőleg veszélyeztetés) marad meg a társadalomra veszélyesség vagy ellenesség közvetlen komponenseként. Az 5. § (2) bekezdése alapján viszont azok az objektív és szubjektív körülmények, okok és feltételek, amelyek „az elkövető felelőtlen magatartását meghatározták”, a bűnösség nemének és mértékének a megállapításánál veendő figyelembe. Eszerint a bűncselekmény materiális tartalma, ti. a Gesellschaftsgefährlichkeit, ill. -widrigkeit, valamint a (részben processzuális értelemben is definiált) bűnösség egymástól el is különülő, de egymással össze is olvadó, végső fokon egyaránt objektív és szubjektív mozzanatok olyan dialektikus egységei, amelyeknek az összetevőik szerinti egymástól elhatárolódása a részletekre nézve nem teljesen világos a számunkra. Vö. erre nézve *DDR, Lehrkommentar*, Bd. I. 62—72., 76—78. és 85—88. old., s korábban *Das Strafrecht der DDR, Lehrhefte*, Humboldt-Universität, Berlin, 1965., Allg. Teil, Heft 2, 7—70. old. is.

²¹ Így kívülrekeszti az objektív és szubjektív elemek dialektikus egységeként felfogott társadalomra veszélyesség fogalmán az elkövető személyiségét (társadalomra veszélyességét) *Friebel*: Der Einfluss der subjektiven Umstände auf die Gesellschaftsgefährlichkeit der Straftat; *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Leipzig*, 1964. Heft 1, 54—56. old. Ezzel szemben a *DDR, Lehrkommentar*, 84. old. szerint „A bűnösség nem állapítható meg az elkövetői személyiség egzakt figyelembevétele nélkül”, a bűnösség viszont bár el is különül attól, de befolyásolja is a bűncselekmény materiális tartalmát.

²² Pl. *Friebel*, 49—54. old. szerint a cselekmény társadalomra veszélyességének az összetevői egyrészt az objektív károsság (soziale Schädlichkeit), másrészt a társadalmi követelmények megsértése, amely utóbbi feltételezi a beszámítási képességet és a bűnösséget is (de amelyen már kívül esik az elbírálást szintén jelentősen befolyásoló személyiség). Szerzőnk munkásságát e vonatkozásban is, de egyébként is a kötelességellenesség dogmatikai alappillérként való előtérbehelyezése jellemzi. Így pl. valamivel később, *Das Strafrecht der DDR, Lehrhefte*, fentebb hivatkozott füzet 120—125. old. a kötelességellenességgel kísérelte meg megalapozni a mulasztás okozatosságát is, amely felfogás helytelenségét viszont — a hasonló nézeteket valló *Cereteli-*

transzformálódik csupán. Ám ez a transzformálás célszerűtlen, a cselekmény objektív társadalomra veszélyességének s a vele párosuló jogellenességeknek ugyanis önálló jelentősége is lehet. Így pl. az objektív jellegű tényállási elemek megvalósulásában realizálódó, objektíve társadalomra veszélyes cselekmény, bár az elkövetőben rejlő s újabb társadalomra veszélyes cselekményekkel fenyegető potenciális veszélyességtől feltételezetten, de beszámítási képesség és bűnösség hiányában szolgál a kényszergyógykezelés elrendelésének alapjául,²⁴ s úgyszintén pl. a jogos védelmi helyzetet létrehozó jogtalan támadáshoz sem szükséges, hogy a támadó beszámítható és a támadás tekintetében bűnös legyen.²⁵ A bűncselekményszófogalom objektív eleme, a társadalomra veszélyesség és a szubjektív eleme, a hozzá szükséges tényeken alapuló felróhatóság büntetőjogi szinten valójában a büntetéstigénylőségben egyesül, s erre reagál a büntetőtörvényhozás oly módon, hogy az ilyen ismervekkel rendelkező cselekményt büntetendővé nyilvánítja, a jogalkalmazás pedig azáltal, hogy a törvényszabta keretek közt a legmegfelelőbb büntetőjogi jogkövetkezmény alkalmazását saját eljárási cselekményeivel realizálja.

Az előadottakból kitűnően a társadalomra veszélyesség szubjektivizált felfogásának, amely a jogellenességet szubjektivizáló finalitási elméletre emlékeztetve e vonatkozásban attól jórészt csak abban különbözik, hogy nem párosul normatív bűnösségfogalommal (holott az a finalitási elméletnek mintegy a belső logikájából is következik), az anyagi büntetőjog szempontjai is inkább ellene szólnak, ennél fogva a büntetőjogi felelősségnek a más jogágazatok felelősségtanához való kapcsolódását is megnehezítő,²⁶ fentebb vázolt fogalomképzést nem tartjuk szerencsésnek.

veit polemizálva — meggyőzően mutatta ki pl. G. K. Matvejev: A mulasztás okozatosságának elméleti kérdései, SzGP 1962. évi 10. sz. 60—65. old. A kötelelességszerűség és a kötelelességellenesség egyébként más vonatkozásokban az NDK új büntetőkodexében is centrális jelentőségű kategóriákká vált.

²³ A viszonylagos kettébomlás a 20. sz. jegyzetünkben kitűnően az NDK új büntetőtörvénykönyvében elvi értelemben is bekövetkezett, még ha e kódex a bűnösséget objektív körülményektől is függő kategóriaként fogja is fel.

²⁴ A csehszlovák btk. 72. §-a alapján védőgyógykezelés elrendelése olyan esetben, ha „a máskülönben bűncselekmény elkövetője beszámíthatatlanság miatt büntetőjogi felelősségre nem vonható és szabadlábon hagyása veszélyes”, vagy azt tételezi fel, hogy az ilyen „máskülönben bűncselekmény” a beszámítási képesség, s emiatt a bűnösség hiánya ellenére valamiképpen mégis társadalomra veszélyes, vagy pedig a szóban levő kódex 3. § (2) és (4) bekezdéseinek az egybevetett értelméből kiindulva arra a különös következtetésre jutunk, hogy a védőgyógykezelést a jelzett esetben társadalomra veszélyesnek nem minősülő cselekmény miatt alkalmazzák. A bűncselekmény dialektikus egységként felfogott materiális tartalmának a megelőző jegyzeteinkből kitűnő „dialektikus” kezelése révén némileg kedvezőbb helyzetben van az NDK büntetőjoga, s a beszámíthatatlan elkövetőnek a 15. § (2) bekezdése szerinti elmegyógyintézetbe utalása e vonatkozásban feltehetően annak ellenére legalábbis „Gesellschaftswidrigkeit” alapján történik, hogy az elkövetéskor a beszámítási képesség, s ennél fogva a bűnösség hiányzott. Jellemző azonban, hogy a DDR, *Lehrkommentar*, 104—105. old. a szóban forgó problémának nem tulajdonít különösebb jelentőséget.

²⁵ E vonatkozásban már a csehszlovák btk. 13. §-a is kénytelen a támadás jogtalanságát lényegileg az objektíve társadalomra veszélyes támadásra redukálni („valaki e törvény védte érdekét közvetlenül veszélyeztető vagy tartós támadást hárít el”).

²⁶ Eörsi-nek a jogi felelősség alapproblémáiról szóló monográfiájában is a (materia)lter társadalomra veszélyességet jelentő jogellenesség egyértelműen objektív kategória. Ugyanez a helyzet a jogellenességre nézve az egyéb jogágazatok területén is, s legfeljebb a szabálysértések társadalomra veszélyességének az értelmezésénél az

A cselekmény társadalomra veszélyessége fogalmának a (büntetésértelmőséget befolyásoló minden körülményt magába olvasztó) kiszélesítése tette lehetővé az NDK büntetőjogtudománya,²⁷ majd a tételesjoga²⁸ számára is egy olyan álláspont elfoglalását, hogy a büntett és a vétség közti különbség a cselekmény eltérő materiális tartalmának mintegy a függvénye: a (szándékos) büntettet a „Gesellschaftsgefährlichkeit”, a (szándékos és a gondatlan) vétséget viszont csupán a „Gesellschaftswidrigkeit” jellemzi. Eszerint ugyanaz a cselekmény, amely gondatlanul tanúsítva mindenképpen csak „gesellschaftswidrig”, szándékosan kifejtve már „gesellschaftsgefährlich” lehet, de esetleg csak akkor az, ha pl. az elkövető visszaeső. Szerintünk viszont minden büncselekmény közös materiális tartalma a (két kategóriával kellően árnyaltan ki sem fejezhető) különböző jellegű és fokú objektív társadalomra veszélyesség. Ennek alapulvételével a büntettek és vétségek egymástól való esetleges elhatárolása az objektív veszélyességtől elkülönülő felrögzítésre is kiterjedő, a felelősségi célok optimális érvényesülésének a követelményeivel is számotvető különféle szempontok együttes érvényesítésével eszközölhető.^{28/a}

Az a nézetünk, hogy a cselekmény társadalomra veszélyessége *alapvetően* az összetevőiben is objektív, még nem zárja ki (az ún. szubjektív jogellenességi elemeknek a Hegler által megalapozott tanára²⁹ visszavezethető) ama kér-

eredetét tekintve büntetőjogászai ellentétes koncepció jelenthet kivételt. Nyilvánvaló azonban, hogy az egységes jogrendszeren belül az olyan alapvető kategória, mint (a társadalomra veszélyesség jogi-formai oldala) a jogellenesség nem interpretálható kétféle, egymástól gyökeresen különböző módon. S be kell vallanunk, hogy e vonatkozásban a civilisztika helyes álláspontja az, amelyet a büntetőjogtudománynak is magáévá kellene tennie.

²⁷ Vö. pl. Weber: Zum Begriff der Straftat im künftigen Strafgesetzbuch; Staat und Recht (StR), 1963. évf. 1615. s. köv. old., továbbá M. Benjamin: Gesellschaftsgefährlichkeit und materieller Begriff der Straftat im Strafrecht der DDR; StR 1963. évf. 1628. s. köv. old. A témáról tartott tudományos konferencia eredményeit összefoglalta Lekschas: Zur materiellen Eigenschaft der Straftaten; Neue Justiz, 1963. évf. 779. s. köv. old. Az utóbbi szerint „A büntettek a szándékosan elkövetett, társadalomra veszélyes, a joggal szemben ellenséges (az eredeti szövegben: rechtsfeindlich — T. G.) és a megalkotandó törvény alapján szigorúan büntetendő cselekmények. A vétségek bűnösen — azaz szándékosan vagy gondatlanul — elkövetett társadalomellenes (gesellschaftswidrig — T. G.) és a társadalom vagy annak tagjai érdekeire és jogaira objektíve káros cselekmények, amelyek miatt a megalkotandó törvény szerint a bíróság vagy a társadalmi jogalkalmazó szervek előtti büntetőjogi felelősség jön létre.” (786. old.)

²⁸ Az NDK új büntetőkódexében a jogirodalmi előzmények némileg módosultan érvényesülnek; vö. az 5, 18., 20—24. sz. megelőző jegyzeteinkkel, s a főszöveg vonatkozó részeivel.

^{28/a} A kéziratunk érdemi lezárását követően került kihirdetésre a Btk. módosításáról szóló 1971. évi 28. sz. tvr., amelynek 1. §-a egyebek közt azt is kimondja, hogy a büntett és a vétség elvileg a büncselekmény társadalomra veszélyességének a súlyára szerint különbözik egymástól. Ezáltal a módosító tvr. eme rendelkezése — szerintünk helytelenül — szakított a Btk. eredeti 2. §-a, valamint a 64. §-a azon álláspontjával, amely a cselekmény társadalomra veszélyességén, mint objektív kategórián kívüli további ismérvekként fogta fel a bűnösséget, a 64. § pedig külön még az elkövető társadalomra veszélyességét is. A módosító tvr.-nek erre a lépésére mindama ellenvetéseink vonatkoznak, amelyeket a csehszlovák és az NDK btk. viszonylatában vázoltunk. — Itt jegyezzük még meg, hogy kéziratunk érdemi lezárása után a témánkat érintő több figyelemreméltó publikáció is megjelent, amelyek közül a legátfogóbb jelentőségű Lázár: A társadalomra veszélyesség hiányának problematikája, JK 1971. évf. 342. s. köv. old.

²⁹ Az 1910-es évekre visszanyúló felismerését részletesen kifejti Hegler a „Subjektive Rechtswidrigkeitsmomente im Rahmen des allgemeinen Verbrechensbegriff” c. tanulmányában, a Frank-émlékkönyvben (Tübingen, 1930.). A klasszikus irányzat-

désfeltevés jogosságát, hogy a társadalomra veszélyesség fokát, jellegét, sőt akár a tényét is az általános alóli kivételként nem befolyásolhatják-e mégis legalább egyes szubjektív elemek is, mint aminők a motívum, a célzat, más szóval az elkövetőnek az ezekben megnyilvánuló szubjektív tendenciái. E kérdés jogos egyebek között azért is, mivel hatályos jogunk szerint adott esetben az említett körbe tartozó bűncselekményi ismérvek is döntő szerepet játszhatnak abban, hogy a magatartás milyen jogi tárgyat támadó (pl. állam elleni, avagy egyéb) bűncselekménynek minősül, illetőleg, hogy a jogi tárgyat milyen mértékben támadó cselekményként értékelendő (vö. pl. a lopással a csupán használati célú dologelvételt, a nálunk csak részlegesen pönalizált furtum usus-t), holott a jogtárgysérelemnek és veszélyeztetésnek a cselekmény társadalomra veszélyessége szempontjából centrális jelentősége van. A probléma megoldását — a hazai szerzők közül elsősorban Viski nyomán³⁰ — abban látjuk, hogy a szóban forgó szempontból a szubjektív tendencia ilyenkor sem mintegy önmagában releváns, hanem valaminő formában a cselekményben objektívizálódva, annak objektív tendenciájává válva adhat a cselekménynek olyan karaktert, ami már a jogtárgysértésre vagy veszélyeztetésre, annak jellegére vagy fokára, vagyis a cselekmény társadalomra veszélyességére is kihat, s ilyenkor a törvényben megjelölt szubjektív tényállási elem voltaképpen kettős tartalmú: egyrészt a cselekmény objektív tendenciájára vagy egyéb objektív sajátosságára, másrészt az elkövető szubjektív tendenciájára (a motívumára, illetőleg a céljára) egyaránt vonatkozik. Lényegileg azt, hogy nem közvetlenül az elkövető szubjektív tendenciája az, ami a cselekmény társadalomra veszélyessége szempontjából releváns, a célzatos bűncselekményekre nézve Viski már régen részletesen kimutatta,³¹ de megítélésünk szerint hasonló felismerésre juthatunk a motívum által karakterizált deliktumok viszonylatában is. A *közvetve* a cselekmény társadalomra veszélyességére is valóban kiható motívumok ti. a bűncselekmény (szerintünk az elkövetési tárgyat is felölelő) tárgyi oldalának a megfelelő alakulását is feltételezik, mégha a törvényi tényállásban nincsen is ez külön kifejezésre juttatva, s így pl. annak a sérelmére, aki nyilvánvalóan mindig munkakerülő életmódot folytatott, bántalmazásos izgatás aligha állapítható meg.³²

nak az az eredeti álláspontja tehát, hogy a jogellenességeit kizárólag az objektív, a bűnösséget pedig kizárólag a szubjektív tényállási elemek realizálódása alapozza meg, törést szenvedett, s kialakult — a finalitási elmélet felé vezető úton — a szubjektív jogellenességi (s vele együtt mintegy párhuzamosan az objektív bűnösségi) elemek tana. Itt jegyezzük meg, hogy a szubjektív jogellenességi elemek teóriája a részletekre nézve szerzőnként éppúgy eltérő, miként a napjainkban divatos finalitási elmélet is. Ezért az objektív és a szubjektív viszonya klasszikus felfogásának az 1910-es években megkezdődött s a finalitási tanba torkolló felbomlási folyamata egészében véve voltaképpen mint tendencia, mint káros irányú tendencia jellemezhető, amely tendencia keretében számos szerzőnek a részletekre nézve különféle nézeteivel találkozunk. E tendenciának részeként fogjuk fel a finalitási elmélet legkiemelkedőbb reprezentánsa, *Welzel* munkásságát is, aki teóriáját a „Das neue Bild des Strafrechtssystems” c. tanulmányával (2. kiadása: Göttingen, 1952.) alapozta meg, majd egyes részletekre nézve maga is korrigálta a tankönyve általunk ismert legújabb kiadásáig (Das Deutsche Strafrecht, 11. Aufl. Berlin, 1969.) eltelt időben.

³⁰ Viski, A társadalomra veszélyesség és a bűnösség, 213. s köv. old.; továbbá Szándékosság, különösen 100—104. old.

³¹ Viski, i. h.

³² Vö. *Lázár*: A közhangulat káros befolyásolásával elkövetett bűntettek, Bp. 1968. 200—201. old.; továbbá *Vágó* felfogásával, 1. A büntetőtörvénykönyv kommentárja, Bp. 1968. (a továbbiakban mindenütt: *Komm.*), 637. old. Mindkét szerző utal az ellenforradalmi motívum és a passzív alanyok köre közti összefüggésre.

Különféle anyagi jogi, illetőleg az anyagi jog által is honorálandó eljárásjogi szempontok indokolhatják, hogy a büntetőtörvény a cselekmény társadalomra veszélyességét befolyásoló valamely körülményt az objektív helyett a szubjektív oldalról (motivumként vagy célzatként) ragadjon meg. Hogy az említett példánál maradjunk, helytelen volna a kérdést úgy vetni fel, s képtelenség lenne annak részletekbe menő bizonyítását megkövetelni, vajon a sértett megelőző tevékenységei (az elkövető motivumától függően egyenként és összességükben) a fokozott büntetőjogi védelmet igénylő mértékben szolgálták-e objektíve is a szocialista építés érdekeit. Ez azonban nem változtat azon, hogy csakis a szocialista építőmunkában közreműködni törekvőnek ismert személy bántalmazása, és pedig az objektív megnyilvánulásában is a szóban forgó bűncselekmény természetének megfelelő gyűlölet keltésére alkalmas módon való bántalmazása tekinthető valójában izgatásnak, amihez képest maga az elkövetőnek az ellenséges érzelme éppúgy mint felróhatósági ismerv jut büntetőjogi relevanciához, mint pl. bármely állam elleni büntettnél a szándékos elkövetés követelménye, avagy az, hogy a társadalomra a legnagyobb mértékben veszélyes cselekmény is csak akkor minősülhet bűncselekménynek, ha az elkövetőt legalább gondatlanság terheli.

Az előadottak szerint az elkövető szubjektív tendenciájának a cselekmény társadalomra veszélyességét befolyásoló objektívizálódása esetén is maga a motivum és a célzat már a felróhatóság szempontjából értékelendő. Az viszont magától értetődik, hogy az ilyen hatással nem járó motivumok és célok³³ kizárólag a személyiség s vele összefüggésben a felróhatóság megítélése szempontjából juthatnak büntetőjogi jelentőséghez.

4. A cselekmény társadalomra veszélyességével kapcsolatban még a *törvényi tényállás egészéhez való viszonyát* is érintenünk kell.

Ismeretes, hogy a corpus delicti eredetileg eljárásjogi fogalma fokozatos átalakulások nyomán anyagi jogi fogalommal vált, s a burzsoá büntetőjogtudományban a tényálladékszerűség, mint az egyes bűncselekmények törvényi tényállásaiból vont absztrakció, a bűncselekménytan egyik pillére lett. Abból kiindulva azután, hogy egyazon jelenségre, a bűncselekményre helytelen két fogalmat — a bűncselekményfogalmat, s a vele tartalmilag azonos értelemben felfogott tényálladékszerűséget — használni, a tényálladék fogalmát a különös részi ismérvek foglalatává redukálták, amelyen kívül helyezkedik el a jogellenesség és a bűnösség. Így jött létre az a meghatározás, amely szerint a bűncselekmény a tényálladékszerű, jogellenes és bűnös cselekmény. Ez a fogalomképzés egyszersmind jól kapcsolódott a Sein és a Sollen világát egymással szembeállító újkantiánus jogelméleti irányzathoz: a tényálladékszerűség a Sein, a jogrend rosszálló értékítéleteként felfogott, s normatív fogalmakként értelmezett jogellenesség és bűnösség pedig a Sollen szférájába tartozik. Végül a két szféra kapcsolatát is feltüntetni kívánó lépés eredményeként jött létre s vált uralkodóvá az ún. indicium-jellegű tényálladékfogalom: a tényálladékszerű cselekmény rendszerint jogellenes és rendszerint bűnös, ám nem feltétlenül az, vagyis a jogellenesség és a bűnösség, mint rosszálló

³³ Pl. a bosszú, mint adott esetben aljas indok. S másfelől pl. (a tipikusan a büntetiskiszabás körében értékelésre kerülő körülményként) a sértett érdekében állónak vélt célkitűzés, avagy a gondatlan hamis vád esetén az, ha az elkövető a cselekményével a közérdeket vélte szolgálni, mint adott esetben menthető célok.

értéktételeket az indiciumához, a tényálladékhöz való rendszerinti kapcsolódása ellenére is annak keretein kívül maradt.³⁴

Ez az indicium jellegű tényálladékfogalom módosult formában hazánkban tartós életűnek bizonyult. Részben azért, hogy egyes szerzők most már a marxista filozófia bizonyos kategóriái alapján (így a tartalom és a forma,³⁵ az absztrakt és a konkrét³⁶ stb. kategóriapárok tagjai közt létrejehetett ellent-

³⁴ A burzsoá büntetőjogtudományban *Beling* óta mind szélesebb körben uralomra jutott az a nézet, hogy a bűncselekmény fogalmához tartozó jogellenesség kívül esik az egyes bűncselekmények (ún. deskriptív ismérveket tartalmazó) törvényi tényállásainak keretein, hogy tehát a bűncselekmény külön-külön fogalmi eleme a tényállásszerűség, valamint a cselekmény jogi értékelését jelentő jogellenesség. A jogellenességnek a törvényi tényállástól való elszakítására az az újkantianista szemlélet nyomta rá a bélyegét, amely szerint nemcsak a kriminológia és a büntetőjogi dogmatika viszonyában, hanem a büntetőjogi dogmatikán belül is különbséget kell tenni egyrészt a Sein (a lét; témánk szempontjából a tényálladékszerűség), másrészt a Solen (a követelmények, az értékelés; témánk szempontjából a jogellenesség) világa között. Hogy csak egyetlen példára utaljunk, teljes kifejelettségében érvényesül az utóbb említett rendszerezés pl. *Dohna*-nál (vö. *Der Aufbau der Verbrechenlehre*, Bonn, 1936. — a továbbiakban: *Aufbau*), aki a bűncselekményfogalom elemeiről szólván, először az értékelés tárgyára (Tatbestandslehre), majd pedig a „tárgy” értékelésére (normative Verbrechenlehre) vonatkozó nézeteit vázolja. Az újkantianizmusnak a burzsoá büntetőjogtudományra gyakorolt hatását hazánkban különösen *Horváth Tibor* (A marxista—leninista büntetőjogtudomány tárgya és módszertanának alapvonásai, *ÁJÍ* Értesítő, 1960. évf. 451. s. köv. old. — a továbbiakban: A bjogtud. tárgya), vetette alá meggyőző bírálatnak. — A tényálladéktan kifejlődésére nézve l. *Földvári*: A törvényi tényállás tanának néhány kérdése (A pécsi tudományegyetem állam- és jogtudományi karának évkönyve, Bp. 1954. 38. s. köv. old.); továbbá Az egység, 86. s. köv. old.

³⁵ *Vargha László*: A bűncselekmény fogalmának dialektikus jellege a szocialista büntetőjogban, az imént hivatkozott pécsi évkönyv 175. old. szerint „a bűncselekménynek nem csupán egy, hanem két sine qua non-ja van; van egy tartalmi sine qua non-ja: a társadalomra veszélyesség és van egy formai sine qua non-ja: a tényállásszerűség”, és ez alapon kifejezetten is leszögezi, hogy a „tényállásszerűség... nem foglalja magában a cselekmény társadalomra veszélyességét” (185. old.). S mint-hogy a tartalom és a forma viszonyát illetően a szocialista büntetőjogban a tartalom a döntő, ennél fogva szerinte a) az analógia alkalmazása megengedhető, b) a büntetőjogszabály visszahatóerővel is felruházható, s c) a társadalomra veszélyesség megszűnése vagy csökkenése esetén a büntetőjogi védelem megvonására kerül sor (179. old.). — Jóllehet *Varghának* a büntetőjogfejlődésünk által nem igazolt következtetéseit nem veszi át, egyebek között a tartalom és a forma viszonyából von le következtetést *Földvári*, Az egység, 109—110. old. is arra nézve, hogy a társadalomra veszélyesség nem tartozik hozzá a tényállásszerűséghez. Mint írja, „... a tényállásszerűség a bűncselekmény fogalmának csak egyik oldalát, a formáját jelenti. A társadalomra veszélyesség a másik elem — a bűnösség mellett —, amely a bűncselekmény tartalmát juttatja kifejezésre”. A továbbiakban elismeri ugyan, hogy „Minden jelenség a tartalom és a forma egysége”, végül mégis arra a következtetésre jut, hogy „A forma azonban — viszonylagos önállósága révén — konkrét esetben túlnő a tartalom. Ilyenkor valósul meg a tényállásszerű, de társadalomra nem veszélyes cselekmény.” Eltérő felfogásunkat a későbbiekben vázoljuk, s ezúttal csak azt jelezzük, hogy *Földvári* a szerinte is kivételes jelenségeket használ fel általános érvényre igényt tartó tétel megalapozására. Hogy azonban ez a tétel nem fogadható el, azt mélyenszántó fejtegetések nyomán a *Földvári* művéről szóló recenziójában *Szabó András* (Állam- és Jogtudomány, 1963. évf. 622. old.) a következőképpen összegezi: „Nem válik el... a törvényi tényállás a társadalomra veszélyességtől, mert nem pusztán forma, hanem értelmes forma, aminek egyik funkciója a társadalomra veszélyesség mint társadalmi tartalom kifejezésre juttatása.”

³⁶ *Földvári*, Az egység, 108. old. további érve az, hogy a jogalkotó a cselekmény absztrakt társadalomra veszélyességét szem előtt tartva alkot törvényi tényállást, a „bűncselekmény megállapíthatóságához viszont a konkrét társadalomra veszélyesség meghatározott foka szükséges. Ha ez nincs meg, a tényállásszerű magatartás nem

mondásra hivatkozva) kísérelték meg újból kimutatni, hogy a tényállásszerű és a társadalomra veszélyes cselekmény ténylegesen sem mindig esik egybe, következésképpen a tényállásszerűség és a társadalomra veszélyesség fogalmilag is elkülönítendő; sőt hogy annak idején maga a Legfelsőbb Bíróság is szükségesnek találta, hogy hasonló szellemű elvi döntést hozzon.³⁷ Emellett

minősíthető bűncselekménynek". Itt jegyezzük meg, hogy eme álláspont egészét tömören bírálja Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme, Bp. 1965. (továbbiakban: Az élet), 140. old., aki az említett szerző nézetének alapvető hibáját abban jelöli meg, hogy a marxizmus általános — különös — egyes logikai kategóriáit helytelenül alkalmazza a bűncselekmény és a törvényi tényállás viszonyára. Az természetesen nem róható Földvári terhére, hogy műve megírása után a Btk. 60. §-a (helytelenül) eltérően rendezte a kérdést, mint ahogyan azt a szovjet büntetőjog továbbra is szabályozza, s mint ahogyan a problematikát a szerző a szovjet büntetőjogirodalom vonatkozó korabeli vitatémájaként megismerhette. Az absztrakt és a konkrét társadalomra veszélyesség viszonyát azonban valóban pontatlanul fogja fel Földvári. Nem egyszer ugyanis az absztrakt veszélyesség különböző fokát maga a törvényhozó értékeli (pl. a tulajdon elleni szabálysértés értéktárára, a különösen nagy kár stb.), jöllehet ilyen rendelkezés hiányában az egy és ugyanazon jelenség már nem az absztrakt, hanem a konkrét társadalomra veszélyesség összetevője lenne. Másfelől a csekély vagy nagyfokú konkrét veszélyesség egy vagy több tényállási elem tartalmában is megtestesülhet, s ilyenkor a konkrét társadalomra veszélyesség és a tényállásszerűség elkülönült alakulásáról aligha beszélhetünk. De nem más a helyzet az olyan esetben sem, ha a tényállási elemekkel nem kapcsolatos körülmények (mint pl. az adott bűncselekmény széles körű elharapódzása) a tényállásszerű cselekmény társadalomra veszélyességi fokát csupán *módosítják*, mivel a törvényi tényállás által képviselt absztrakt társadalomra veszélyesség a különböző fokú konkrét társadalomra veszélyességnek mindig olyan széles skáláját fogja át, amely még kellőképpen értékelhető az adott bűncselekmény miatt alkalmazható legsúlyosabb és legenyhébb szankció keretei között. Ilyen körülmények között a társadalomra veszélyesség és a törvényi tényállás viszonyát illetően megoldandó problémát csupán a társadalomra veszélyességet kizáró okok fennforgása jelent, erre azonban a továbbiakban még visszatérünk. — Földvári végül azzal is érvel, hogy míg a társadalomra veszélyesség a törvényhozó akaratától független, „a törvényi tényállásba csak a törvényhozó által alkotott... feltételek tartoznak. Ezekből a törvényhozó el is tekinthetne anélkül, hogy ennek a bűncselekmény lényegét illetően bármiféle következménye lenne (a szerző egyik példája a sértett életkora a megrontás büntetetlen; vö. Az' egység, 108—109. old.). Am részünkről tagadjuk, hogy a szocialista törvényhozás (az érdemet nem érintő jogszabályszerkesztési és egyéb másodrendű kérdésektől eltekintve) szuveren módon járhatna el a *bűncselekmény lényegének megváltozása nélkül*. Ellenkezőleg, amennyiben a törvényi szabályozás megtörtént, a törvényi tényállás *általában* megfelelő adekvátsággal tükrözi a bűncselekmény társadalomra veszélyességét, s ezért is indokolatlan az utóbbit a bűncselekménytől felépítése során a törvényi tényállás keretein kívül rekeszteni. Végére is a fogalmi rendszerezés a tudományban az olykor előforduló kodifikációs tévedésekre mégsem alapozható. A törvényhozásnak a társadalmi törvényszerűségekhez képest is meglevő „szuverenitását” tagadó nézetünket vö. még a Kádár—Kálmán, 218—219. old. olvasható felfogással is.

³⁷A Legfelsőbb Bíróság által 1953-ban hozott, de a BJD-ből már kihagyott II. sz. büntető elvi döntés a következőképpen szól: „A bűncselekmény törvényi tényállását megvalósító konkrét cselekmények az esetek túlnyomó többségében veszélyesek a társadalomra. Az ilyen cselekmények társadalmi veszélyessége általában már magából a tényállásszerűségből minden külön ilyen irányú megállapítás szüksége nélkül következik. Rendkívüli körülmények a konkrét cselekmény társadalmi veszélyességét a tényállásszerűség ellenére kivételes esetekben mégis kizárhatják. Ilyen esetekben bűnösség megállapításának helye nem lehet, a terheitet fel kell menteni.” Az idézett elvi döntés meghozatalára annak idején feltehetőleg azért volt szükség, mivel a tényállásszerűség és a társadalomra veszélyesség viszonyára nézve a Piontkovszkij (Szovjet büntetőjog. Általános rész. Szerk. Menyaszin. Bp. 1951. 231—232. old.; a továbbiakban: *Szovjet bjogi tk.*) és a Kádár (Magyar büntetőjog. Általános rész. Bp. 1952. 156—157. old.) által képviselt, akkor ismeretes anyagi jogi álláspont félreérthető volt, s abból még az 1952—53. tanévi büntető eljárásjogi egyetemi jegyzet (126.

azonban az indicium-jellegű tényálladékfogalom az eljárásjogi vetületében is tartja állásait: tényálladékyszerűség hiányában bűncselekmény hiánya, a társadalomra veszélyességet kizáró jogos védelem, végszükség stb. esetén viszont büntethetőséget kizáró ok címén kerül felmentő ítélet hozatalára még ma is sor. Holott az, hogy a törvény a társadalomra veszélyesség szempontjából jelentős valamely körülményt tényállási elemként, vagy esetleg a Btk. 238. § (6) bekezdéséhez hasonlóan kifejezetten tényállásszerűséget kizáró momentumként, avagy a szóban forgó szempontból jelentős körülmény hiányát társadalomra veszélyességet (illetőleg annak büntetőjogilag releváns szintjét) kizáró okként szabályoz-e, merőben más irányú, s részben a bizonyítás megengedhetőségével, illetőleg a bizonyítási teherrel kapcsolatos megfontolásoktól is függhet (pl. a valóság bizonyítása rágalalmazásnál). Persze a felmentő ítélet megokolásában tükröződő eljárásjogi vetület önmagában nem lenne számottevő, ám óhatatlanul visszahat az anyagi büntetőjog tényállástanára is, s emellett elmosza az elvi határt a bűncselekmény hiánya és a nem, vagy már nem büntethető bűncselekmény között, amit csak kevésbé kompenzál, ha az utóbbi konstatálására megszüntető végzésben kerül sor.

A szóban forgó vonatkozásban sajátos álláspontot fejtett ki Viski, aki szerint a bűncselekmény alapvető fogalmi elemét képező társadalomra veszélyesség kívül esik a törvényi tényálláson, a jogellenesség ellenben a tényálláshoz tartozik, s ehhez képest a jogellenességet kizáró okok hiánya ún. negatív tényállási elem.³⁸ A negatív tényállási elem konstrukciójára még vissza kell térnünk, s ezúttal csak azt jelezzük, hogy Kádár—Kálmán monográfiájából a bűncselekménynek a Viski által alapul vett, s az imént vázolt irány-

old.) is azt a téves következtetést vonta le, hogy a tényállási elemek realizálódásán kívül külön bizonyítandó a cselekmény társadalomra veszélyessége is. A II. sz. elvi döntés viszont az elmélet szempontjából abban tévedett, hogy a törvényi tényállást a bűncselekmény különös részi ismérveinek a foglalatával, a diszpozícióval azonosította, amely utóbbi valóban realizálódhatnak társadalomra veszélyességet kizáró ok ellenére is.

³⁸ Viski, A veszélyeztetés, 70. s köv. old. érveléséből ezúttal csupán a témánkkal szoros összefüggésben levő két állásfoglalását emeljük ki. Először is a *szabály-kivétel* alapján azt maga is elismeri, hogy „a törvény egyes tényállásaiban körülírt magatartás szabály szerint jogellenes és társadalomra veszélyes”, hogy tehát a probléma a kivételek, a kizáró okok síkján jelentkezik, mivel a „tényállásszerűség... csak akkor adott, ha a lehetséges kivételek egyike sem forog fenn...”. Másodszor fejtegetéseiből lényegileg az derül ki, hogy a tényállásszerűséghez a jogellenesség (a jogellenességet kizáró okok *hiánya*) hozzátartozik, a társadalomra veszélyesség ellenben a tényállás (diszpozíciószerűség + jogellenesség) keretein kívül eső érdemi feltétele a bűncselekmény megvalósulásának. Ehhez képest Viski vizsgálódásának középpontjába a társadalomra veszélyességtől elkülönült kategóriaként a jogellenesség került. Helyes álláspont szerint azonban a jogellenes magatartások — legalábbis a büntetőjog területén — a törvényhozás megfelelő reagálása révén a társadalomra veszélyes cselekmények közül kerülnek ki, elvileg nem lehet tehát jogellenes az, ami nem veszélyes a társadalomra. S megfordítva, a büntetőjogban nem beszélhetünk a cselekmény társadalomra veszélyességétől izolált jogellenességet kizáró okokról: a társadalomra veszélyességet kizáró okok zárják ki egyúttal a jogellenességet is. Ezért nem látunk okot arra, hogy a társadalomra veszélyességnek és a jogellenességnek a törvényi tényálláshoz való viszonyát akárcsak a társadalomra veszélyességet (jogellenességet) kizáró okok problémáját illetően is egymástól elkülönítve vizsgáljuk meg. — A Viski által képviselt álláspont bírálatára nézve már a szóban forgó tanulmányát jóval megelőzően I. Eörsi, A jogi felelősség, 57—58. old.

ban is interpretálható definíciója³⁹ helyett részünkről az ugyane monográfiában a társadalomra veszélyességet kizáró okok általános jellemzése során olvasható azt a helyes álláspontot ösztöjük, amely szerint az említett okok a társadalomra veszélyességet és a jogellenességet egyaránt kizárják,⁴⁰ következőképpen a társadalmi tartalom és a jogellenesség rendszerint meglevő egységének is érvényesülnie kell a tényálláshoz való viszonyában is.

A szocialista büntetőjogtudományban többségi felfogás szerint a tényállásszerűséghez a cselekmény társadalomra veszélyessége is hozzátartozik, enélkül tehát a tényállásszerűség csak „formális”,⁴¹ pontosabban csak „lát-

³⁹ Kádár—Kálmán, 223. old. nem a legsikerültebb szövegezésű meghatározása szerint büntett a társadalomra veszélyes, *jogellenes (tényállásszerű)*, büntően elkövetett cselekmény (kiemelés tőlünk: T. G.). Ezt uralkodó magyar felfogásnak nevezvén, Viski a következő tételekből indul ki: a) a bűncselekmény érdemi feltétele a társadalomra veszélyesség, b) tényállásszerű csak az olyan cselekmény lehet, amely jogellenes is, s c) a bűncselekményfogalom külön-külön kategóriái mind a társadalomra veszélyesség, mind pedig a jogellenesség. Nyilvánvaló, hogy különösen a harmadik tételnek a másodikhoz való viszonya az, amelyet Kádár—Kálmán, 229—233. old. foglaltakból származtat. Jóllehet Viski nem volt figyelemmel arra, hogy a legtöbb neves szocialista büntetőjogi szerző szerint a cselekmény társadalomra veszélyessége a tényállásszerűséghez éppúgy hozzátartozik, mint a jogellenesség, a továbbiakban — mint láttuk — a szabály-kivétel alapján elismeri azt, hogy „a törvény egyes tényállásaiban körülírt magatartás szabály szerint jogellenes és társadalomra veszélyes”. A kivételekről, ti. a megfelelő kizáró okokról szóló fejtegetései során azonban arra a megállapításra jut, hogy azok de lege lata csupán jogellenességet kizáró okok, mivel vannak jogilag megtűrt (tolerált), sőt társadalmilag hasznos cselekmények, amelyek csak erőltetetten esnének kívül a társadalomra veszélyesség törvényi fogalmán. Szerinte a társadalomra veszélyesség törvényi meghatározásából törlőni kellene az állampolgárok személyére és jogaira vonatkozó szövegrészt ahhoz, hogy a diszpozíciószerű, de nem jogellenes cselekmény sohasse legyen veszélyes a társadalomra, s ez esetben a diszpozíciószerű és jogellenes, tehát tényállásszerű cselekménynél csak kivételesen hiányozhatnék a társadalomra veszélyesség: ti. ha a mindent tételesen szabályozni lehetetlen elv alapján nem volna megfelelő jogellenességet kizáró ok szabályozva (A veszélyeztetés, 72. old.). A szerző imént vázolt nézetéből kifogásolnunk kell, hogy nem a jogellenességet kívánja a társadalomra veszélyességgel összhangba hozni, hanem ellenkezőleg, de lege ferenda a társadalomra veszélyesség törvényi meghatározását javasolja a saját jogellenesség-felfogásához idomítani, ami némiképp a materiális (dualisztikus) jogellenesség burzsoa teóriájára emlékeztető szemlélet.

⁴⁰ Kádár—Kálmán, 323. old. egyebek között a következők olvashatók: „Vannak... olyan körülmények, amelyek során megvalósított magatartás — bár az anyagi jogba ütközni látszik — mégsem vonhat maga után büntetőjogi rosszsallást, mert a cselekmény nem veszélyes a társadalomra, sőt a legtöbb esetben hasznos. Az ilyen cselekmény jogellenessége is kizárt.” Hasonlóképpen nyilatkozik pl. Horváth Tibor, Az élet, 331—332. és 346. old. és több más hazai szerző is, összhangban a szocialista büntetőjogi irodalomban érvényesülő uralkodó felfogással.

⁴¹ Így az OSZSZSZK azóta hatályon kívül helyezett 1926. évi büntetőkódexének 6. §-ához fűzött hivatalos megjegyzés szövegezése szerint is „Nem bűncselekmény az a cselekmény, amely bár formailag megfelel e törvénykönyv különös része valamely szakaszában foglalt *törvényi tényállásnak*, de amelynek nyilvánvalóan csekély jelentőségére és a káros következmények hiányára tekintettel nincs társadalomra veszélyes jellege” (kiemelés tőlünk: T. G.). E törvényszövegnek megfelelő szóhasználat a szovjet büntetőjogi irodalomban eléggé széles körben elterjedt. Ezzel szemben a Szovjet bjogi tk, 227. old. a vonatkozó anyagrész szerzője, Piontkovszkij teljesen szabatosan fogalmaz ama megállapítása során, hogy „Több olyan... körülmény van, amely... egyszerűen kiküszöböli az elkövetett cselekménynek a társadalomra veszélyes és egyben jogellenes jellegét. Ebben az esetben... a személy cselekménye *nem meríti ki a bűncselekmény tényálladékát*” (kiemelés tőlünk: T. G.).

szólagos”,⁴² azaz szintén hiányzik. Ehhez képest mind a bűncselekményfogalom, mind pedig az ún. általános törvényi tényállás egyaránt ugyanazon jelenségekből, a különféle bűncselekményekből (eltérő szempontok szerint) vont magasfokú absztrakciók,⁴³ azzal, hogy a büntetőjog egyes kérdései a bűncselekményfogalom elemeinek megfelelő, más kérdések ellenben tényállástani bontásban megközelítve válaszolhatók meg a legvilágosabban. Ilyen aspektusból nézve persze szembetűnő követelmény az is, hogy a társadalomra veszélyességnek a törvényi tényálláshoz való viszonyát is helyesen ismerjük fel.

Az a nézet, amely szerint a cselekménynek a (bár újabban a bűnösség alakjaitól is befolyásoltnak elismert) társadalomra veszélyessége a törvényi tényállás tárgyi oldalának egyik eleme, tehát a többi között az egyik objektív tényállási elem, nemcsak ebben a formulázásban téves azért, mert a társadalomra veszélyesség jelentősége nem redukálható az egy-egy tényállási elemet reprezentáló jelentőségre,⁴⁴ de akként interpretálva is, hogy a különös

⁴² Pl. Kádár, 188. old. szerint „Léteznek... olyan magatartások, amelyek formailag kimerítik (helyesebben: kimeríteni látszanak) valamely bűncselekmény fogalmát (tehát a különös rész valamely normájába ütközni látszanak), ennek ellenére a társadalomra nem jelentenek veszélyt”, miért is az „ilyen magatartás... nem meríti ki bűncselekmény törvényi tényállását és az adott esetben... jogellenességét is nélkülözi”. Lényegileg ugyanígy Kádár—Kálmán, 323. old. is: „Előfordulhat az is, hogy valamely cselekmény megvalósítani látszik valamely bűncselekmény törvényi tényállását, mégsem veszélyes a társadalomra. Csak látszólagos jogellenessége miatt nem von maga után büntetőjogi következményt.” S ugyanígy pl. Piontkovszkij, A bűncselekmény tana, 163. old.

⁴³ A Beljajev és Sargorodszkij szerkesztésében 1968-ban megjelent szovjet büntetőjogi kézikönyv (a továbbiakban: Leningrádi kézikönyv) Horváth Tibor ismertetése, JK 1969. évf. 616. old. szerint a következő álláspontot képviseli: A törvényi tényállás általános fogalma a bűncselekmény fogalmára épül, de nem azonos vele. A két fogalom közti viszony a tartalom és a forma, illetőleg a lényeg és a jelenség viszonyának felel meg. Mind a bűncselekmény fogalma, mind a törvényi tényállás általános fogalma egyaránt utal a bűncselekmény természetére, míg azonban a bűncselekmény általános fogalma ennek a jelenségnek a lényegét jellemzi, addig a törvényi tényállás általános fogalma e jelenség formai felépítésének azokat a törvényszerűségeit fogja át, amelyek a jelenség lényegét feltárják. A bűncselekmény általános fogalma utal a cselekmény társadalomra veszélyességére és jogellenességére, és ezzel a bűncselekmény általános társadalmi-politikai és jogi jellemzését adja. Tehát a bűncselekmény általános fogalma jellemzi valamennyi konkrét bűncselekmény általános vonását, amelyeknek jogi kritériumait a törvényhozó a konkrét tényállásokban határozza meg. Azokat a vonásokat, amelyek általánosak valamennyi törvényi tényállás vonatkozásában, a büntetőjogtudomány az általános törvényi tényállás fogalma körében tanulmányozza.

⁴⁴ A társadalomra veszélyesség és a törvényi tényállás viszonya a szovjet és a népi demokratikus jogirodalomban is a vitás kérdések közé tartozik. Témánk szempontjából ezúttal csak a Piontkovszkij, másrészt a Trajnyin nevéhez fűződő irányzattal foglalkozunk. Piontkovszkij régtől fogva, így a magyarul is megjelent *Szovjet bjogi tk.* 223. és 231—232. old. is azt az álláspontot képviselte, hogy a társadalomra veszélyesség a törvényi tényálláshoz, közelebbről annak tárgyi oldalához tartozik. A szerző korábbi tankönyvirodalmi munkásságában kétségkívül elkövette azt a rendszerezései hibát, hogy a társadalomra veszélyességet egyszerűen besorolta az objektív tényállási elemek közé, azt a benyomást keltve, mintha a bűncselekmény alapvető fogalmi elemét ugyanúgy pusztán tényállási elemnek tekintené, mint aminő pl. az elkövetési magatartás vagy akár az elkövetés helye. A sorok között ugyan már akkor is utalt arra, hogy a társadalomra veszélyesség minden bűncselekmény „tárgyi sajátossága”, ezt a kifejezést azonban a tevékenység és mulasztás viszonylatában is használta. — Az ellentétes álláspont szerint viszont „a társadalomra veszélyesség súlya nem csökkenthető odáig, hogy a törvényi tényállás egyik elemének szerepét játssza. A társadalomra veszélyességnek összehasonlíthatatlanul nagyobb a jelentősége, mint a törvényi tényállás valamely

részi diszpozícióban foglalt objektív tényállási elemek összessége mellé helyezzük további elemként a társadalomra veszélyességet (diszpozíciószerűség + társadalomra veszélyesség).⁴⁵ A cselekmény társadalomra veszélyessége ugyanis, ha in concreto is fennforog, nem a diszpozíció objektív jellegű elemeit megvalósító ténykörülmények összességén kívül, hanem abban létezik. Ha nem így lenne, eljárásjogi kihatásként a diszpozíció keretei közé illő cselekmény társadalomra veszélyességének nemcsak az ügy mikénti elbírálására kiható konkrét fokát, hanem a tényét is minden esetben külön bizonyítani kellene, holott erre az absztrakt jogalkotói értékelés következtében pozitív irányban szükség nincs.

Helyes álláspont szerint tehát tényállástani szempontból a cselekmény társadalomra veszélyessége alapvetően az objektív jellegű (az elkövetési tárgy),⁴⁶ a tárgyi oldal elemeit,⁴⁷ valamint objektíve is meglévő tulajdonságként

elemének, mert rányomva bélyegét a törvényi tényállás valamennyi elemének összességére, a tevékenység (mulasztás) egészének büntetőjogi jellegzetessége" (A. N. Trajnyin: A bűncselekmény törvényi tényállása a szovjet büntetőjog szerint, Moszkva, 1951. 86. old.).

⁴⁵ Piontkovszkij, A bűncselekmény tana, 155. s köv. old.

⁴⁶ A bűncselekmény jogi és elkövetési tárgyának viszonyára nézve különféle álláspontokkal találkozunk a szocialista büntetőjogtudományban. Az elkövetési tárgy jelentőségét hangsúlyozza, s az elkövetési tárgy nélküli bűncselekmények tartalmi jellemzését is megkísérli Kudrjavcev: A bűncselekmény jogi és elkövetési tárgya viszonyának kérdéséhez, Szovjetjogi Cikkgyűjtemény, 1951. évi 11. sz. 23—26. old. Számos szerző viszont nem ismeri el a mintegy kettős tárgyfogalmat feltételező elkövetési tárgy külön létjogosultságát. Részünkről magára a jogi tárgyra nézve egészében véve Nyikiforov álláspontját tettük magunkévá (vonatkozó monográfiáját ismerteti Horváth Tibor, ÁJI Értesítő, 1961.). A jogi tárgyon kívül azonban szükséges kategóriának tartjuk az elkövetési tárgyat is, amely utóbbira nézve azt valljuk, hogy az a törvényi tényállásban is megjelölt olyan személy vagy dolog, amelyre gyakorolt vagy irányuló behatással sérthető vagy veszélyeztethető a jogi tárgy (Schultheisz által emlékeztünk szerint az egyetemi előadásaiiban legutoljára vallott felfogás). Eltérően a jogi tárgytól, amely bár rendszerint nincs kifejezetten beleszőve a törvényi tényállásba, de mégis minden bűncselekmény szükségképpen tényállási eleme, elkövetési tárgya viszont már nincs minden bűncselekménynek, de ha van, akkor kifejezetten szerepel a törvényi tényállásban. Ezzel összefüggésben nem osztjuk Horváth Tibor, Az élet, 146. old. ama véleményét, hogy pl. az élet elleni bűncselekményeknél a közvetlen (jogi) tárgy és az elkövetési tárgy egybeesvén, e deliktumoknak nincs elkövetési tárgyuk. Az ilyen érvelés szerintünk hibás, mivel a jogi és az elkövetési tárgy szerves összefüggése éppúgy nem zárja ki az utóbbi elismerésének indokoltságát, mint ahogyan pl. a jogtárgysérelem, illetőleg veszélyeztetés viszonylatában, amely a cselekmény társadalomra veszélyességének alapvető tényállási vetületét jelenti, sincs elvi akadálya annak, hogy azt adott esetben a tárgyi oldalon eredménynek tekintsük. A jogi és az elkövetési tárgy viszonyát akként fogjuk fel, hogy a bűncselekmény tényállástani értelemben vett tárgyán csak az ún. jogi tárgyat értjük, míg az elkövetéstárgyat a büntetőjogi (így pl. a tévedéstani) természete folytán az uralkodó felfogástól eltérően a törvényi tényállás tárgyi oldalának az elemei közé soroljuk (ugyanígy pl. a bántalmazásos izgatás passzív alanyát illetően Lázár, A közhangulat, 199—200. old., amely nézete elvi tisztaságát rontja azonban az, hogy a 127. § szerinti izgatás ún. közvetlen jogi tárgyára nézve is sommásan így jár el a 69. s köv. old.).

⁴⁷ Trajnyin, aki számos hasznos felismerés mellett a bűncselekménytan és ezen belül a tényállástani igen sajátos és részben problematikus rendszerét alakította ki, az okozati összefüggést „a törvényi tényállás határait meghaladó jelentősége" (95. old.) címen kiemelte az objektív tényállási elemek köréből, s azt a bűnösséggel együtt minden bűncselekmény viszonylatában a büntetőjogi felelősség alapjává nyilvánította (92—100. old.). Nehezen látható be azonban az, hogy az okozati összefüggés miért fontosabb a bűncselekmény (tényállási elemként kezelt) jogi tárgyánál, avagy pl. az elkövetési magatartásnál és az eredménynél (következménynél), mint

a delicta propria tettességéhez szükséges és többségükben magának a cselekménynek a veszélyességét is befolyásoló ilyen személyes kvalifikáltságot^{47/a} is felölölő) tényállási elemeket megvalósító körülmények összességében létező, azt átható sajátossága a bűncselekménynek. Ezt a Trajnyintól eredő felismerést az akörüli ingadozása nélkül tesszük magunkévá, hogy a büntetőjogilag releváns társadalomra veszélyesség végső fokon a tényálláson belül vagy mégis kívül van-e.⁴⁸ A cselekmény társadalomra veszélyességét az összetevőiben is alapvetően objektív kategóriának valló véleményünkkel összhangban Trajnyintól abban is eltérünk, hogy a bűncselekmény materiális tartalmát

amelyek között az okozati összefüggés fennforgása vizsgálendő. Más dolog pl. azt állítani, hogy az eredményért való felelősség objektív alapja az elkövetési magatartással való okozati összefüggés, és ismét más azt vallani, hogy magának a büntetőjogi felelősségnek általános érvénnyel is két egyenlő jelentőségű alapja van: az objektív okozati összefüggés és a szubjektív bűnösség. Megjegyzendő, hogy Trajnyin az okozati összefüggést az imént vázolt álláspontja, s a részletes kifejtés rendszerbeli elhelyezése (100—125. old.) ellenére sem abszolút értelemben emeli ki a tényállási elemek köréből, mivel a műve más helyén (181. old.) olvashatók szerint „a bűnösség és az okozati összefüggés minden bűncselekménynek tényállási eleme, egyben a büntetőjogi felelősségnek is az alapja”. Ezért, valamint kifejezett álláspontja miatt (114—115. old.) nincs tehát egyértelmű ellentmondásban azzal a felfogással, hogy az okozati kapcsolat is a cselekmény társadalomra veszélyességét befolyásoló objektív tényállási elem.

^{47/a} Nem ritkán problematikus, hogy a delicta propria tettességéhez szükséges valamely személyes kvalifikáltság a bűncselekmény melyik fogalmi elemével van kapcsolatban. Lehet pl. kizárólag az elkövető személyiségével, s ezáltal csakis a felróhatósággal vonatkozásban, mint aminő a visszaesői minőség, de más esetekben jelentősen befolyásolhatja a cselekmény objektív társadalomra veszélyességét is (pl. a hivatalos személyi minőség a hivatali bűncselekményeknél). Emiatt volna maga után érdemi többletmunkát a jogalkalmazás területén a Btk. 15. §-ának a helyes elvi alapokon nyugvó újraszabályozása is, vagyis az, hogy csupán a cselekmény objektív társadalomra veszélyességét befolyásoló körülmények hathassanak ki a többi elkövetőre.

⁴⁸ Trajnyin azt a helyes tételét, hogy a társadalomra veszélyesség nem tényállási elem, hanem a törvényi tényállás lényegét alapvetően meghatározó sajátosság, olyan megállapítással is párosítja, hogy „... bizonyos vitathatatlanul büntetőjogi jelentőséggel bíró ismérvek a törvényi tényálláson kívül maradnak, nem lévén elemei a törvényi tényállásnak, hanem alapjai, feltételei a büntethetőségnek. Az utóbbihoz tartozik egyrészt a személy beszámíthatósága és életkora, másrészt a cselekmény társadalomra veszélyessége és jogellenessége” (86. old.; kiemelés tőlünk — T. G.). S minthogy a szerző a tényálláson kívülrekesztő álláspontot korábban is képviselt, Piontkovszkij is erre összpontosítja a vele szembeni bírálatát (A bűncselekmény tana, 165—166. old.). Megjegyzendő, hogy más szovjet szerzők is ebben a tételben látták Trajnyin álláspontjának lényegét, s emiatt bírálták sokszor igen élesen (így már az általunk idézett 1951-es kiadást közvetlenül követően V. I. Kurljandszkij, SzGP. 1952. évi 8. sz.). A polémia azonban nehezen követhető anynyiban, hogy a kritikások eleve abból indultak ki, sőt ez — mint láttuk — magát Trajnyint is megzavarta, hogy ami nem tényállási elem, az már eleve kívül esik a törvényi tényállás keretein. Megítélésünk szerint Trajnyin két megállapítása egymásnak ellentmond. Ha ugyanis a társadalomra veszélyesség „rányomja bélyegét a törvényi tényállás valamennyi elemének összességére”, nem a törvényi tényállás keretein kívül, hanem a megfelelő tényállási elemek, pontosabban az azokat megvalósító jelenségek összességében létezik. Ezért válik egyidejűleg elfogadhatóvá Trajnyinnak az első, s elvethetővé a második tétele. Megjegyzendő, hogy Trajnyin álláspontjának a mi felfogásunk irányában való interpretálásával is találkoznak hazai jogirodalmunkban. Vö. pl. Földvári, Az egység, 107—108. old., ahol a következők olvashatók: „A szovjet jogtudósok között tehát az a nézet tekinthető uralkodónak, amely szerint a társadalomra veszélyesség hiányában tényállásszerűségről sem lehet szó. Az egyik felfogás szerint azért nem, mivel a társadalomra veszélyesség a törvényi tényállás önálló ismérve, s másik álláspont szerint viszont azért nem,

nem mint a törvényi tényállás egészét,⁴⁹ hanem általában csupán mint az objektív jellegű tényállási elemeket átható sajátosságnak fogjuk fel. Nem módosul azonban Trajnyin koncepciójának az az eljárásjogi kihatása, hogy a társadalomra veszélyességnek nem a rendszerinti megléte, hanem az esetleges hiánya bizonyítandó.

Az anyagi jogi nehézség persze éppen az, hogy miként tartható fenn a tényállástan és a bűncselekményfogalom közti összhang, ha a különös részi diszpozíciót megvalósító cselekménynek a diszpozíció által feltételezett materiális tartalma azért hiányzik, mert akár a büntetőkódexben kifejezetten is szabályozott, akár egyéb társadalomra veszélyességet (jogellenességet) kizáró ok hatályosult.⁵⁰ Az a megközelítés, hogy ilyenkor a tényállásszerűség

mivel a társadalomra veszélyesség nem tekinthető ugyan a tényállás önálló, a többi ismérvtől független ismérvének, hanem az a törvényi tényállás összes ismérvét a maguk egészében jellemzi (Trajnyin). Az ilyen interpretálás lehetőségét egyebek között az teremti meg, hogy Trajnyin közismerten a bűncselekmény következményeként a tárgyi oldal szükségképpen tényállási ismérvévé nyilvánítja a (jogi) tárgy sérelmét, vagy legalábbis a veszélybe jutását, már pedig a jogtárgysértés, illetőleg veszélyeztetés a cselekmény társadalomra veszélyességének az alapvető tartalma.

⁴⁹ Annak idején Trajnyin is vallotta a szocialista büntetőjogtudományban széles körben elterjedt azt a nézetet, hogy nemcsak az objektív, hanem a szubjektív elemek is részt vesznek a cselekmény társadalomra veszélyességének kialakításában. Ezzel szemben, a magyar büntetőjogi irodalomban — elsősorban Viski munkássága nyomán — viszonylag hamar kialakult az általunk is elfogadott ellentétes álláspont, a cselekmény társadalomra veszélyességének objektívként való felfogása. Az utóbbi nézettől részben eltérően Kádár—Kálmán, 220. old. úgy vélik, hogy „... a társadalomra veszélyesség objektív, s mint jogi fogalom is szélesebb fogalom, mint annak büntetőjogi fogalma. Következésképpen a társadalomra veszélyesség kérdése függetlenül vizsgálható az emberi cselekmény szubjektív mozzanataitól és büntetőjogilag értékesíthető anélkül, hogy számba vennénk a büntetőjogilag releváns cselekmények szubjektív oldalát és szubjektív mozzanatait is”. Az idézetben foglaltak annyiban nem szerencsések, hogy úgy is felfoghatók, mintha a szerzők szerint a társadalomra veszélyesség általános fogalmához képest a büntetőjogban szubjektív körülményektől is függő módosult fogalom érvényesülne, mintha a cselekmény társadalomra veszélyességének kétféle fogalma lenne, egy objektív jellegű, szélesebb körű általános jogi fogalom, és egy szubjektív ismérvekkel szűkített külön büntetőjogi fogalom. Ez a fogalmi megkettőzés azonban elfogadhatatlan, ha a cselekmény társadalomra veszélyességét nem jogi, hanem életbeli, társadalmi jelenségnek fogjuk fel. Az, hogy a cselekmény társadalomra veszélyességét objektívként ismerjük fel, összhangban van a tényállásszerűséghez való viszony helyes értelmezésével is: *A társadalomra veszélyes cselekmény, mint jogi tárgyat sértő vagy veszélyeztető magatartás ebbeli jellege alapvetően az objektív jellegű tényállási elemeket megvalósító jelenségek összességében létezik, alapvetően a törvényi tényállás tárgyi oldalát hatja át.*

⁵⁰ Előfordul, hogy a cselekmény kifejtésére a diszpozícióban nem szereplő olyan összefüggések között kerül sor, amelyek folytán a cselekmény társadalmi jelentősége megváltozik, a társadalom szempontjából közömbössé, esetleg egyenesen hasznossá válik. Ha az ilyen, lényegileg a társadalomra veszélyességet kizáró körülményegyszersmind a diszpozícióban foglalt tényállási elemek valamelyikének a realizálását is kiküszöböli, mint pl. egyesek szerint a műtétnek lege artis történt véghezvitele a testi sértés tényét (így Trajnyin, akinek példáját tovább elemzi Andrejev, A bűncselekmény törvényi jegyei, Varsó, 1959. 221—222. old.), a társadalomra veszélyesség és a tényállásszerűség egyidejű hiánya kétségtelen. A társadalomra veszélyességet kizáró okok fennforgása esetén azonban a diszpozícióban foglalt különös részi tényállási elemek rendszerint a maguk összességében megvalósulnak, vagy megvalósulni látszanak, ez az összesség azonban mégsem tartalmazza a bűncselekménynek a törvényhozó által a tipikus esetekre nézve felismert materiális tartalmát. Ezért ez — illetőleg leegyszerűsítve a kérdést — a tényállásszerűséggel aka-

csak „formális”, csak „látszólagos”, válasz nélkül hagyja a kérdést, hogy közelebbről miként válik azzá. Nem okoz különösebb hiányérzetet viszont az sem, hogy a szocialista szerzők általában nem kísérik meg a szóban forgó kizáró okok hiányát ún. negatív tényállási elemmé formulázva kűszöbölni ki a diszpozíciósszerűség és a társadalmi tartalom közt létrejöheto ellentmondást. Nem pedig azért, mert ha a negatív tényállási elemet is valóban tényállási elemként kezeljük, Andrejev⁵¹ egyik helytálló ellenérvének megfelelően ezt a negatív elemet, vagyis a kizáró okok hiányát is minden esetben bizonyítani kellene, ami fordított formulázásban ugyan, de végeredményben ugyanazt jelenti, mintha magát a társadalomra veszélyességet nyilvánítjuk a tényállási elemek egyikévé. Ha viszont a negatív tényállási elem (egyébként helyesen) ilyen eljárásjogi konzekvenciával nem jár, megítélésünk szerint a dogmatikai funkciója is csak látszólagos, miért is a tényállástanba való beépítése nemcsak felesleges, de a megoldottság látszatát keltve gátjává is válnék annak, hogy a problémát az anyagi és az eljárásjogot egyaránt kielégítően, a valóság-nak megfelelően közelítsük meg.

A társadalomra veszélyességet kizáró okok hatályosulása esetén voltaképpen arról van szó, hogy a diszpozíciósszerű cselekmény kifejtésére olyan kivétel-szerű összefüggésben kerül sor, amely összefüggésben a cselekmény a tipikus-tól eltérően már nem bizonyul társadalomra veszélyesnek. Ez az anyagi jog szempontjából azzal a felismeréssel jár, hogy a tényállásszerűséget illetően a büntetőjog általános és különös része összegeződésének nem az egyetlen lehetséges variánsa az a rendszerinti eset, hogy a különös részi diszpozíciót megvalósító cselekmény materiális tartalma az általános részben definiált tár-

ratlanul azonosított diszpozíciósszerűség tényleges vagy szintén csak látszólagos meg-léte és másfelől a társadalomra veszélyesség hiánya, továbbá a szovjet és a legtöbb népi demokratikus büntetőjogban az utóbbinak az elkövetéskori elégtelen foka-kétségkívül megoldást igénylő problémát vet fel. Közülük a cselekmény *elhanya-golható elkövetéskori veszélyességének* (és felrőhatóságának) a tényállásszerűséghez való viszonyát tűnik könnyebbnek elméletileg tisztázni. *Trajnynin* egyik sokat bírált nézetéből kiindulva ugyanis úgy véljük, hogy gyakran maguknak a tényállási ele-meket megvalósító jelenségeknek, s még inkább azok bizonyos szempontú (tárgyi vagy alanyi) összességének szintén lehetségesek fokozatai. Mindeme fokozatok, ha-minősítési eltérést nem vonnak maguk után, megfelelően differenciált jogkövet-kezményrendszer esetén a cselekmény mikénti elbírálása során érvényesülnek, ha-táresetükben pedig nálunk de lege lata a Btk. 60. §-a szerint bűncselekmények ma-radnak ugyan, érdemben viszont a 60. § megfelelő módosításával a bűncselekmény és a tényállásszerűség egyidejű hiányát kellene eredményezzék (szovjet szerzőkre is hivatkozva, illetőleg velük polemizálva nézetünkkel ellentétesen *Földvári*, Az egység, 103. s köv. old.). Ilyenkor az, amire a jogalkotó kifejezetten nem utal a diszpozícióban, az valamely objektív tényállási elemmel, illetőleg ezen elemek ösz-szességével való szerves összefüggése révén, mintegy azon keresztül küszöböl ki a cselekmény társadalomra veszélyessége és felrőhatósága büntetőjogilag releváns fo-kát. A társadalomra veszélyességet (jogellenességet) kizáró okok esetén viszont a cselekmény a diszpozíció keretein kívül levő olyan kísérőjelenségekkel, illetőleg olyan összefüggések között valósul meg, amelyek nem az objektív tényállási ele-meken keresztül, hanem közvetlenül vonják maguk után a diszpozíciósszerű cselek-mény konkrét társadalomra veszélyességének a hiányát (mindezekre nézve vö. *And-rejev*, 217. s köv. old. is).

⁵¹ A szocialista büntetőjogirodalomban a „negatív elemmel” *Andrejev*, 219—221. old. foglalkozik kritikailag. A vonatkozó burzsoá nézetek jó összefoglalását is nyújtja *Kaufmann*: Schuld und Strafe, Köln—Berlin—Bonn—München, 1966. 102—121. old.

sadalomra veszélyesség.⁵² A diszpozíció ugyanis *esetenként* kiegészülhet valamely társadalomra veszélyességet kizáró ok tényállásával is, mégpedig nemcsak akkor, ha az az illető bűncselekmény viszonylatában a különös részben van szabályozva (pl. az engedély a magzatelhajtás, avagy az önbíráskodás tekintetében), hanem akkor is, ha a kiegészítő tényállásról (így a jogos védelmi, vagy végszükséghelyzetről) az általános rész intézkedik, sőt akkor is, ha a kivételes összefüggés rá vonatkozó külön büntetőjogi rendelkezés nélkül is a társadalomra veszélyesség hiányát eredményezi. Ebből következik, hogy az eljárás során sem a diszpozíciószerű cselekmény társadalomra veszélyességének a ténye bizonyítandó, hanem esetenként az olyan kivételes ösz-

⁵² Erre nézve véleményünket röviden a következőkben foglaljuk össze: Ismeretes az az álláspont, hogy a törvényi tényállás a diszpozícióban foglalt tényállási elemeknek a bűncselekményre vonatkozó megfelelő általános részi ismérvekkel történt kiegészülése útján jön létre. Az azonban, hogy mik tartoznak a kiegészítő általános részi ismérvek körébe, kellőképpen tisztázva nincs. A magyar büntetőjog relációjában annyi bizonyos, hogy a bűncselekményre vonatkozó általános részi kategóriák nem mindegyike alkalmas törvényi tényállássá kiegészítő szerepre (nem alkalmasak — mint erre még visszatérünk — pl. a részességről szóló rendelkezések); amelyek alkalmasak, azok egy része sem in abstracto, hanem in concreto kerül a törvényi tényállás keretei közé (pl. a közvetett tettség kritériumai); s végül a bűncselekményi jelleget is kizáró okokat illetően a kiegészítő szerep a diszpozíciószerű cselekmény tipikus tartalmával ellentétes irányú is lehet. Eszerint a társadalomra veszélyességet kizáró okok a bűnelkövetések összességéhez képest olyan kivételes összefüggéseket tartalmaznak, amelyek meglétük esetén, de csakis akkor szintén a diszpozícióban foglalt tényállási elemekhez kapcsolódnak, a diszpozíciót szintén kiegészítik, ezáltal azonban a diszpozícióból nem törvényi tényállás, hanem az ellentétes társadalmi tartalom folytán — *Andrejev*, 219. old. szóhasználatával élve — a törvényi tényállás mintegy „kontratípusa”, a törvényi tényállás hiánya jön létre. A szóban forgó okok esetén is érvényes tehát az a tétel, hogy társadalomra veszélyesség nélkül tényállásszerűségről sem lehet szó, s annak kimutatásával, hogy a társadalomra veszélyesség és a tényállásszerűség közti összhang a kivételként jelentkező megfelelő kizáró okok esetén is megvan, válik teljessé annak bizonyítása, amit *Horváth Tibor*, *Az élet*, 138—141. old. a téma legjelentősebb irodalmát is felsoroló tömör összefoglalásában nyomatomatosan hangsúlyoz, hogy ti. „Minden olyan felfogás, amely a két fogalmat egymástól elszakítva és szembeállítva szemléli, módszertanilag téves s gyakorlati megoldások kidolgozása során eleve kudarcra ítélt, mert a dialektikus viszony helyes felismerésének hiányában képtelen mind a bűncselekmény fogalmával, mind pedig a törvényi tényállás fogalmával kapcsolatos elméleti kérdéseket kielégítően megválaszolni.” — Még vissza kell térnünk arra a polémiára, amely akörül folyik, hogy az előkészületről, illetőleg a részességi alakzatokról szóló rendelkezésekkel is kiegészülhet-e a diszpozíció törvényi tényállássá, s hogy ezáltal egyrészt az előkészület, másrészt a felbújtás és a bűnszegély is „tényállásszerű” cselekmény-e vagy sem (vö. *Horváth Tibor* ismertetésével a Leningrádi kézikönyvről, JK. 1969. évf. 616. old. is). A kérdés megválaszolása szerintünk a szóban forgó alakzatok tételesjogi szabályozásától, így a tettség-részesség viszonylatában attól függ, hogy a hatályos büntetőkódex az ún. extenzív, avagy resztriktív tettségfogalmat teszi-e magáévá (vö. *Kádár—Kálmán*, 568—569. old.; az extenzív tettségfogalom bírálatára nézve is vö. még *Losonczy*: A tettség és részesség a büntetőjog rendszerében, Bp. 1966. 213. old.). Az előbbi tettségfogalom szerint fogalmilag minden elkövető tettes, kivéve akit a törvény kifejezett rendelkezése részessé nyilvánít, az utóbbi szerint viszont tettes fogalmilag is csak az lehet, akinek cselekménye megfelel a kódex tettség-meghatározásának. Minthogy a magyar Btk. a resztriktív eljárást követi, a tettségről szóló rendelkezésének megfelelően a törvényi tényállás csakis a tettesi cselekményre vonatkozik, s a részesi cselekményeket elvileg éppen az jellemzi, hogy azok kívül esnek a törvényi tényállás keretein. Ezzel is összefüggő stádiumtani sajátosság (a részesi közreműködésre irányuló sikertelen törekvés ti. csak előkészület!), hogy az előkészületi cselekmény sem kerül még a törvényi tényállás keretei közé, ezzel szemben a kísérlet már a törvényi tényállás részleges megvalósítása.

szefüggés válhatik a bizonyítás tárgyává, amely összefüggésben a diszpozíciót megvalósító cselekmény már nem veszélyes a társadalomra, s ezért nem is tényállásszerű. S minthogy a társadalomra veszélyességet kizáró okok hatályosulása szubjektív körülményektől is függhet (így a leszámolási célból kiprovokált támadással szemben jogos védelem megállapításának helye nincs; végszükséghelyzetnek csak a fel nem róható okból származott veszély minősülhet stb.), s mivel e kizáró okok jogi természete — ti. hogy a bűncselekmény mely fogalmi elemét zárják ki — csak sommásan ítéltető meg, az e körben elbírált szubjektív mozzanatoknak a társadalomra veszélyesség megállapíthatóságára gyakorolt hatása, s így az objektív veszélyességnek bizonyos szubjektív momentumoktól is függése e vonatkozásban már aligha tagadható.

Gondolatmenetünkéből az is következne, hogy amennyiben valamely cselekménytípus az elkövetést követően bekövetkező gazdasági-társadalmi-politikai változások folytán kerül olyan új összefüggésbe, amelyben már elveszti korábbi társadalomra veszélyes jellegét, erre ugyan a jogalkotásnak kívánatos mielőbb reagálnia, mégis a cselekmény eredeti tényállásszerűsége *elvileg* enélkül is megszűnik, s a pusztán diszpozíciószerűség marad meg. Ilyen konzekvencia levonásának azonban azok a büntetőkódexek is útját állják, amelyek a büntetőjogilag releváns szintű társadalomra veszélyességnek az elkövetéskori hiányát — a Btk. 60. §-ától eltérően — a bűncselekményi jelleget kizáró körülményként értékelik.⁵³ Mégis a tényállásszerűséggel párosuló diszpozíciószerűség az elkövetést követően is szétválhatik, ha az elbírálásig terjedő időben a cselekményre (vagy arra is) vonatkozó, s a társadalomra veszélyességet kizáró valamény új ok visszaható erejű szabályozására vagy elismerésére kerül sor,⁵⁴ egyébként azonban a tényállásszerűség csak a diszpozícióra vonatkozó törvényi módosítással szűnhetik meg.

5. Végül megjegyezzük, hogy néha olyankor is a cselekmény objektív veszélyességének a hiánya vezethet büntetlenségre, midőn a korlátlan büntetésenyhítési lehetőség, illetőleg a büntetés mellőzése közti választás bírói mérlegelésre van bízva. Ez a helyzet az *alkalmatlan tárgyon vagy eszközzel elkövetett kísérlet*⁵⁵ esetén, mikor is a büntetéstigénylőség esetleges teljes hiánya annak ellenére a cselekmény társadalomra veszélyessége teljes hiányának a következménye, hogy a büntetés mellőzésének a választása az erre nézve külön szempontot nem nyújtó törvényszöveg szerint látszólag teljesen kötetlen mérlegeléstől függ.⁵⁶

⁵³ Így pl. a szovjet büntetőjog viszonylatában vö. egymással az Alapelvek 7. és 43. cikkei.

⁵⁴ Ilyen eset lehet az, ha a bírói gyakorlat által csak az elbírálás idejére válik elismertté pl. az, hogy a megfelelő népgazdaság elleni bűncselekmény diszpozíciójának a keretei közé illő magatartás a kockázatvállalás indokolt volta folytán már az elkövetéskor sem volt társadalomra veszélyes. Ezáltal a cselekménynek — az esetleges formális gazdasági normaszegés ellenére is — a jogellenessége és a tényállásszerűsége is „megszűnté” válnék.

⁵⁵ Az alkalmatlan kísérlet problematikájára nézve l. különösen *Schultheisz*: Az alkalmatlan kísérlet, Miskolc, 1942.; továbbá *Pintér*, 150–181. old. olvasható feldolgozást.

⁵⁶ A cselekmény objektív társadalomra veszélyességének, mint a bűncselekmény nélkülözhetetlen fogalmi elemének az esetleges teljes hiányára látjuk alapozandónak a büntetés mellőzés indokát annak ellenére is, hogy nézetünk eljárásjogi összefüggésében nincs összhangban a Be. 221. §-a (2) bekezdésének azzal a rendelkezésével, amelynek értelmében az alkalmatlan kísérletnek az ezen a címen való büntetlennül hagyása a cselekmény társadalomra veszélyességéhez szükséges jogtárgy-veszélyeztetés hiányában is éppúgy csupán az eljárást megszüntető végzésben tör-

A magyar büntetőjogban a Btk. 10. § (2) bekezdése az alkalmatlan kísérletet a kísérletből tételesen jogilag is kikülöníti, ennél fogva nálunk a szóban forgó alakzat fogalmi elhatárolása tételesen jogi követelmény is. Ez az elhatárolás nyilvánvalóan nem történhetik a bűncselekmény alanyi oldalán, mivel a felróhatósághoz szükséges szándékot illetően az alkalmatlan kísérlet és a kísérlet, sőt a befejezett szándékos bűncselekmény sem különbözik egymástól: a szándéknak mindegyik esetben a befejezett bűncselekmény létrehozására kell (legalábbis eventualiter) irányulnia. A kísérlet és az alkalmatlan kísérlet megkülönböztetése tehát csakis az utóbbi cselekmény objektív sajátosságán alapulhat, s ez a sajátosság a cselekményeknek a kifejlődési folyamatukban való végigkísérésével ismerhető fel. Ilyen szemlélet alapján könnyen belátható, hogy amennyiben a tárgy és az eszköz a kísérleti szakba jutáskor még alkalmas volt a befejezett bűncselekmény létrejöttéhez s csak utóbb vált valamelyikük alkalmatlanná, a Btk. 10. § (2) bekezdésének az alkalmazása szóba se jöhet, mivel ilyenkor a cselekményfolyamat egy része még a befejezéshez alkalmas kísérletként realizálódott. Eszerint az alkalmatlan kísérletet az jellemzi, hogy a tárgy vagy az eszköz már a kísérleti szakba jutáskor alkalmatlan, aminek következtében a tényállásszerű elkövetési magatartás kifejtése is inkább csak látszólag veszi kezdetét, az pedig bizonyos, hogy míg a kísérletet a törvényi tényállás tárgyi oldalának a részleges megvalósítása jellemzi, a valóban alkalmatlan kísérlettel a cselekmény csak látszólag jut a törvényi tényállás tárgyi oldalának a keretei közé.⁵⁷

Az a körülmény azonban, hogy az alkalmatlan kísérlet nélkülözi a kísérletre egyébként jellemző részleges tényállásszerűséget, távolról sem jelenti azt, mintha az alkalmatlan kísérlet (rendszerint meglévő) büntethetőségét a szándékának a realizálására alkalmatlan cselekményt kifejtő elkövetőnek a személyében rejlő társadalomra veszélyessége alapozná kizárólag meg.⁵⁸ Helyes álláspont szerint ugyanis az alkalmatlan kísérlet büntetéstigénylősege sajátosan párosuló kettős pilléren nyugszik: az előkészületi szakban még meglévő objektív veszélyességen⁵⁹ (és pedig tekintet nélkül az előkészület esetleges

ténhetik, mint ha az eredetileg a bűncselekmény valamennyi fogalmi elemét maradéktalanul megvalósító cselekmény csak valamely utóbb realizálódó körülményre (a hamis tanúzás visszavonására, a tevékeny megbánásra, avagy az elkövető halálára, a büntethetőséget megszüntető elvülésre vagy kegyelemre, stb.-re) figyelemmel nem von maga után az adott esetben büntetést.

⁵⁷ Az ún. abszolúte alkalmatlan kísérlet csupán látszólagos tényállásszerűségére nézve vö. *Pintér* 160. s köv. old. is. Itt jegyezzük meg, hogy mivel annak kimunkálása, vajon valamely tárgy vagy eszköz milyen sajátosságok alapján tekinthető alkalmatlannak, a stádiumtan részletkérdései közé tartozik, e további problémára témánk kapcsán nem látszott szükségesnek kiterjeszkednünk.

⁵⁸ Vö. *Földvári*, Az egység, 71—73. is, ahol a szerző az általános érvényű meghatározás síkján abból indul ugyan ki, hogy ha „valamely magatartás teljesen alkalmatlan hátrányos állapot előidézésére, akkor azt nem lehet veszélyesnek minősíteni”, végül is azonban arra az eredményre jut, hogy „... az alkalmatlan kísérletnek is lehetnek olyan esetei, amikor minden körülményt figyelembe véve olyan fokú társadalomra veszélyesség állapítható meg, amely már büntetőjogi eszközök igénybevételét kívánja meg, de előfordulhat, hogy az eset egyéni sajátosságai nem mutatnak ilyen fokú társadalomra veszélyességet”.

⁵⁹ Az az alap gondolat, hogy a büntetést érdemlő alkalmatlan kísérlet miatti felelősség objektív alapja az előkészületi szakban rejlik, *Fonyó Antal*-tól származik. Az előkészületnél is korábbi szakból nézve tartja eldöntendőnek a kérdést a laikus közfelfogással is összhangban *Schultheisz*, Az alkalmatlan kísérlet, 22—28. old.; valamint *A bűncselekmény tana*, 98—103. old. Szerinte az alkalmatlan kísérlet lényegileg akkor büntetést érdemlő, ha a közfelfogás a tettesi elhatározás idejekor az em-

egyébkénti pönalizálására), valamint az ennek megléte esetén az alkalmatlan kísérlet megkezdésével felfokozódó s az alkalmatlan kísérletért való felelősséget szubjektíve ekként megalapozó felróhatóságon. Mindebből az is következik, hogy a kísérlet alkalmatlanságára hivatkozva a büntetés mellőzése csak akkor lehet indokolt, ha az adott esetben már az előkészületi szakra nézve sem mutatható ki objektíve társadalomra veszélyes (a bűncselekmény jogi tárgyát veszélyeztető) cselekmény.⁶⁰

Az alkalmatlan kísérletnek a tényállásszerűséghez való viszonyát illetően is figyelmet igényel az ún. hiányos tényálladéknak a Dohna által felvetett problémája.⁶¹ Véleményünk szerint minden alkalmatlan tárgyon elkövetett kísérlet hiányos tényállásszerűséget eredményez,⁶² s megfordítva, Dohna és követői álláspontjától eltérően a hiányos tényállásszerűség is általában a kísérlet, illetőleg az alkalmatlan kísérlet szabályai szerint ítélandó meg.⁶³ Az utóbbi alól kivétel az az eset, ha a diszpozíciószerű cselekmény a társadalomra veszélyességének (akár valamely kifejezett kizáró okon alapuló, akár egyébkénti) hiánya miatt nem tényállásszerű.

beri megismerés körébe eső összes jelenségek szem előtt tartásával úgy találja, hogy a tettes eredetileg alkalmas eszközt, alkalmas tárgyat és alkalmas elkövetési helyet szemelt ki. Eme szubjektivista árnyalatú felfogástól abban térünk el, hogy a büntetéstérdemlőség objektív alapját az elhatározást követő, első külvilágbeli szaknak, az előkészületnek a megkezdésekor még alkalmas tárgy és eszköz folytán az ekkor még veszélyes cselekményre helyezzük.

⁶⁰ Büntetőjogszemléletünknek viszonylagos tettebüntetőjogi jellegéből az következik, hogy a specifikus jogtárgyveszélyeztetés hiányában (ha tehát a legalábbis konkrét veszélyeztetési bűncselekményhez képest legfeljebb absztrakt veszély állapítható meg, azaz ha csak merőben más körülmények között jött volna létre konkrét veszély), a cselekmény eleve nem bűncselekmény. Az ilyen következtetésnek némileg az mond ellent, hogy a cselekmény objektív veszélyességét alapulvevő seny nyben tettebüntetőjogi szemléletünket legújabbban, éspedig első ízben éppen a jelen munkánkban tettesbüntetőjogi oldalról is igazolandónak tartjuk, már pedig még az alkalmatlan kísérlet büntetlenül hagyott elkövetésében is felébredtetendővé válhatik a felelősségtudat annak megállapításával, hogy kísérlete annak eleve alkalmatlansága ellenére bűncselekménynek minősül. Nem véletlen, hogy a dogmatikában éppen az alkalmatlan kísérlet problematikája az egyike azoknak, amelyek viszonylatában a tett és a tettesbüntetőjogi irányzatok (így az utóbbiak körében legújabbban az „új társadalomvédelem”) a legélesebben szembekerülnek egymással. Mindenestre szerintünk pl. annak megállapításához, hogy a teherben nem levő nő magzatelhajtási kísérlete az ő részéről eleve nem is bűncselekmény (mert a nemlétező magzat életét nem veszélyeztette, a más jogi tárgyat nem támadó önsértés és önvészélyeztetés pedig büntetőjogilag irreleváns), bármely további vizsgálódás azért is szükségtelen, mivel a felelősségtudat létrehozását is tipikusan feleslegessé tevő határesetről van szó. Másfelől viszont ismeretes, hogy a nő életét, ill. egészségét szükségképpen veszélyeztető extraneusi cselekmény a (lényegileg elfogadhatónak tűnő) bírói gyakorlat szerint is tipikusan büntetéstérdemlő alkalmatlan kísérlet.

⁶¹ Dohna, Aufbau, 49—50. old. foglalja össze tömören korábbi vonatkozó tanulmányának (Der Mangel am Tatbestand; Festgabe Güterbock, 1910.) a lényegét.

⁶² Ha valaki pl. fiziológiailag is halott embert lő fejbe, éppúgy hiányos tényállásszerűséggel állunk szemben, mint Dohna ama klasszikus példája esetén, ha valaki ténybeli tévedés folytán a saját dolgát „lopja el”.

⁶³ Bár érvelésmódját minden részletében nem osztjuk, ugyanígy Schultheisz, Alkalmatlan kísérlet, 20—21. old.; A bűncselekmény tana, 103—104. old. — Ellenkezés irányban, az ún. abszolúte alkalmatlan kísérlet büntethetőségének az elvi tagadásával teremti meg az összhangot Pintér, 168. és 180. old. — Az alkalmatlan kísérlet problematikáját illetően l. még Viski, Szándékosság, 87—88. old.; Horváth Tibor, Az élet, 308—311. és 488—490. old.; Kádár—Kálmán, 527—530. old.

IV. A FELRÓHATÓSÁG

A) A felróhatóság, mint a büntetőjogi felelősség szubjektív alapja

Az előrebocsátott meghatározásban a bűncselekményfogalom szubjektív elemeként a felróhatóságot említettük. A fogalomképzést a felelősségi alapelvekre, így a társadalomra veszélyes cselekmény miatti felelősség elvére, valamint a nullum crimen, nulla poena sine lege elvére alapozó büntetőjogász természetesen csak nehezen szánhatja rá magát, hogy a bűnösségen alapuló felelősség elvére a bűncselekmény meghatározásaiban kifejezetten ne utaljon. Anélkül, hogy a jelenlegi helyzetet minden vonatkozásban konzerválni akaróknak, mégis szembe kell néznünk a valósággal: a felróhatósághoz de lege lata csak rendszerint szükséges⁶⁴ és csak rendszerint elegendő⁶⁵ a (beszámítási képességet feltételező) szándékosságban vagy gondatlanságban megnyilvánuló bűnösség. Emellett a felróhatóság mértékét is jelentősen befolyásolhatják a szándékosság és a gondatlanság fogalmi körén kívül eső különféle körülmények is. Mindezek folytán megítélésünk szerint az anyagi büntetőjog autonóm szempontjai is alátámasztják, hogy a fogalommeghatározásban használatos bűnösség, mint fogalmi ismerv a „felróhatóság” kritériumává szélesüljön, ami egyébként nevében is jól kapcsolódnék egy olyan megjelöléshez, amely a különböző jogágazatok felelősségtanából vonható jogelméleti absztrakcióra vonatkoznék,⁶⁶ s amelynek mint a jogi felelősség egészét jellemző kritériumnak az általános meghonosodása esetén ahhoz képest inkább csak a felróhatóság megfelelő tartalmi kimunkálása lenne majd a sajátosan büntetőjogi feladat.

A büntetőjogi felróhatóságnak 1. előfeltétele a törvény által meghatározott életkornak az elkövetéskori betöltése; elemei pedig 2. egyrészt a rendszerint megkövetelt a) beszámítási képesség és b) bűnösség, valamint c) a szándékos bűncselekményeknél általában csak kivételesen hiányzó elvárhatóság; de a felróhatóságnak az egyedi cselekményhez fűződő pszichikus viszonyon túlnyúló eleme 3. az elkövető társadalomra veszélyessége is.

A cselekményhez közvetlenül tapadó felróhatósági elemeknek az elkövető ún. társadalomra veszélyességével (a minimális aszociális defektusosságától a teljes antiszocialitásig terjedhető személyiségével) való összekapcsolását számunkra az akaratszabadság kérdésében kialakult álláspontunk teszi lehetővé. Mindaz, amit a filozófia területén pl. Földesi,⁶⁷ az általános felelősségtan sik-

⁶⁴ Kivéve ti. a Btk. 22. §-a szerinti felelősséget arra az esetre nézve, ha az ittas vagy bódult állapot a beszámítási képességet teljesen kizárta, s emiatt az ebben az állapotban elkövetett bűncselekmény tekintetében bűnösség nem jött létre. L. részletesebben a jelen fejezet C/2. pontjánál.

⁶⁵ Egyes szándékos bűncselekmények viszonylatában a különös részben lényegileg az elvárhatóságot kizáró okként szabályozott bizonyos körülményekre is figyelemmel szerintünk a felróhatósághoz tartozik az elvárhatóság is. Emellett a bűncselekményfogalom síkján rendszertanilag leginkább a felróhatóság körébe kívánkozik az elkövető társadalomra veszélyessége (személyisége) is. Mindezeket 1. részletesebben a jelen fejezet C/3 és D) pontjainál.

⁶⁶ Ilyen cím alatt tárgyalja a jogi felelősség vonatkozó kérdéseit Eörsi, A jogi felelősség, 78. s. köv. old.

⁶⁷ Földesi: Az akaratszabadság problémája, Bp. 1960.; különösen a 176. s. köv. old. A szerző a teljes determináltságot valló helyes álláspontjából azonban a büntetőjogi felelősség megalapozására nézve (301. s. köv. old.) a sajátunktól eltérő következtetéseket vont le.

ján Eörsi,⁶⁸ a büntetőjogászok közül pedig több neves kriminológusunk és anyagi jogászunk⁶⁹ erről írt, olyan véleményt alakított ki bennünk, hogy (élesen fogalmazva) a *determinizmus vagy következetes, azaz a (különféle választási lehetőségektől megkülönböztetendő) választási szabadságnak*⁷⁰ teret nem hagyóan zárt, vagy nem is determinizmus. Ha a cselekvésekre vezető személyiségi és külvilági determinánsok egyikétől sem vonatkoztatunk el, a cselekmények a múltra nézve determináltak (jóllehet eközben a személyiség is változik), a jövőt illetően pedig megfelelő determinánsoknak a személyiségbe építésével befolyásolhatók, bár ez a befolyásolás a személyiségnek egyébként szintén determinált megfelelő önmozgásával,⁷¹ s a jövőbeli esetenkénti megfelelő külső determinánsokkal együtt hatva érheti el csak a célját.

A különös az, hogy a modern büntetőjog⁷² büntetéstana determinisztikus, sőt olykor olyannyira az, hogy a büntetés determináló szerepét (az egyéb determinánsokat kellő figyelem nélkül hagyva) túlértékeli, és ezáltal voluntarizmusba csap át. A büntetéstani determinisztikus szemlélet ugyanakkor a bűncselekménytan területén gyakran a felelősség mérsékelt indeterminista megalapozású koncepciójára épül: felel az elkövető, mert a jogszerű viselkedés választása számára nem volt kizárt, s mégis a bűncselekmény elkövetését választotta, megfelelő súlyú hátránnyal befolyásolom tehát, hogy a jövőben (az ő, de mások részéről is) a különféle lehetőségek közti választás a társadalmi követelményekkel összhangban történjék.

⁶⁸ Eörsi, A jogi felelősség, 81. s köv. old.; ahol a szerző maga is utal arra, hogy a teljes determináltsághoz képest a választási szabadság csak illúzió. Ennek az illúzióknak a felelősségtani jelentőségét azonban nem domborítja ki akként, amint azt részünkről már egy régebbi recenziómban felvázoltuk (l. Állam- és Jogtudomány, 1963. évf. 150. old.).

⁶⁹ Így már a hazai kriminológia létrejötté szempontjából korszakalkotó monográfiájában Szabó András: A fiatalkorúak és a büntetőjog, Bp. 1961.; különösen a 157. s köv. és a 239. s köv. old. Kiindulópontként teljes mértékben osztjuk ama sarkallatos tételét is, hogy „a felelősség alapja nem az akarat szabadsága, hanem elenkezőleg: az akarat szabadságának hiánya, amely abban jutott kifejezésre, hogy a büntett elkövetőjének magatartása ellentmondott a társadalmi követelményeknek, cselekvésében nem a kötelességszerűt érvényesítette. Abban az esetben, ha a magatartás az objektív (társadalmi) követelményeknek megfelel, azaz a cselekvő akarata szabad, nem is lehet szó felelősségről a felelősségrevonás értelmében” (245–246. old.). — A problematikára nézve vö. még pl. Katonáné ellentétes álláspontot képviselő tanulmányával (Jog és erkölcsiség stb., JK. 1961. évf. 279. s köv. old.); továbbá Kádár—Kálmán, 410. s köv. old.; valamint Földvári: A büntetés tana, Bp. 1970. 66–75. old.

⁷⁰ Részünkről a választási szabadságtól megkülönböztetjük a rendelkezésre álló különféle választási lehetőségeket. Azt természetesen nem tagadjuk, hogy az ember objektíve általában többféle lehetőség közül választhatna. Am e lehetőségek közötti választás is determinált, s ez a determináltság zárja ki a választási szabadságot. A választási szabadság hiányát megítélésünk szerint a saját terminológiája szempontjából is pontatlanul azonosítja a választási lehetőség hiányával Eörsi, A jogi felelősség, 84. old.

⁷¹ Mivel a személyiség ún. önmozgása is (legalábbis a megelőző személyiségfejlődés által) szerintünk szintén determinált, úgy véljük, hogy a tudatosan cselekvő ember személyiségének „önmozgására” hivatkozással sem csempészhető vissza a determinánsok „zárt rendszerét” megbontó valamiféle akaratszabadságminimum.

⁷² Nem tekintjük modernnek a kortársi anakronizmust. Így pl. a Btk. 34. §-ának szövegéből az tűnik ki, hogy egyebek között a joghátrány alkalmazása is: a büntetésnek nem csupán elkerülhetetlen tartalma, s mint ilyen, a valódi célok elérésének nélkülözhetetlen eszköze, hanem egyenesen (lényegileg jogépségi-megtorló) célja is. Legyen szabad emlékeztetnünk viszont arra, hogy milyen szemléletet képviselt pl. már Seneca is, aki szerint „Nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur; revocari praeterita non possunt, futura prohibentur.”

Megítélésünk szerint a determinisztikus büntetéstannal a felróhatóság determinista megalapozása van összhangban. Ez azonban nem egyszerűsíthető le „a veszélyes emberrel szemben védekezni kell” képletére, mint ahogyan azt a mechanikus determinizmust képviselő egyes régi büntető jogászok, valamint a burzsoá kriminológia különféle áramlataira támaszkodó és a felelősséget a védekezéssel, a bűnösséget a büntettes közveszélyességével, a büntetést pedig a biztonsági intézkedéssel teljesen vagy részlegesen felváltani törekvő ún. pozitivistá tettsebüntetőjogi irányzatok hosszú időn át képzelték. Az emberi tudattal számot nem vető, s ezáltal az ember lényegétől elvonatkoztatott, a hatás-ellenhatás amorális sémái szerinti büntetőjogi „determináció” nem eléggé alkalmas arra, hogy a társadalom érdekének leginkább megfelelő, személyiségformáló determinánssá váljék.

Véleményünk szerint nem nyújt kielégítő megoldást az emberi magatartás determináltsága és az ennek ellenére létrejövő felelősség közti összhang megteremtésére ama nézet sem, hogy a felelősséget az elkövető és az állam közt létrejövő büntetőjogviszony alapozza meg, amely jogviszonynak a büntetőjogi felelősség az egyik eleme.⁷³ A helyesen felfogott büntetőjogviszony ugyanis törvényes kereteket szab ugyan a büntetőjogi determinációnak, ám a felelősség, mint olyan érdemi alapjára nézve mit sem mond az, hogy a büntetőjogi felelősség a bűncselekményt elkövető személynek az a kötelezettsége, hogy személyi vagy vagyoni jellegű hátrányokból álló büntetést szenvedjen el, amely elítéli őt az általa elkövetett bűncselekmény miatt és célja az elkövető megjavítása és átnevelése, valamint újabb bűncselekmények elkövetésének az elítélt, illetve más személyek részéről történő megelőzése. Miként eshetik rosszálló értékelés alá az, aki az összes determinánshoz képest másként nem cselekedhetett, mint ahogyan cselekedett, s a kriminálpolitikai célú büntetéselviselési kötelezettség miatt éppen felelősség, s miért nem a társadalom törvényes védekezési mechanizmusának való alávetettség csupán?

Nem alapozható másfelől a felelősségtan a szükségszerűségnek alávetettségéből a szabadság felé vezető út felvázolására sem. Így a morális szempontoknak is jelentőséget tulajdonító s ehhez képest a felelősségtudatra is apelláló, valamint a reszocializálandó személy érdekeit is hangsúlyozó „új társadalomvédelem” irányzatának egyes olyan képviselői, akik az akaratszabadság kérdésében is állást kívánnak foglalni, úgy vélik, hogy a felelősségérzet felébresztésével is előmozdítandó reszocializálás révén visszaadható a bűnözésre vezető személyiségzavarokkal többé-kevésbé elvesztett szabad akarat: voltaképpen a képesség arra, hogy az illető a követelményekkel összhangban tudjon dönteni. Ebből azonban mindenekelőtt az következik, hogy az elkövetés időpontját nézve elmosódik a határ a felelősséget kizáró teljes beszámíthatatlanság és a felelősséget nagyon is megalapozó (ún. kriminális személyiségzavar okozta) egyébkénti adaptációs készség hiány között, csak a személyiségadekvát reszocializálás alkalmazandó módja lehet más, ismét anélkül, hogy a biztonsági intézkedést és a büntetést abszolút érvénnyel szembeállíthatnók egymással.⁷⁴ A mindezekben rejlő részgazságok azonban mit sem változtatnak azon, hogy a reszocializálódás optimális feltételeinek egyikét jelentő felelősségtudat nyilvánvalóan nem alapulhat a kifejtett cselekmény viszonylatában az elkövetéskor objektíve a fenti értelemben is hiányzó „szabad akarat”.

⁷³ L. Horváth Tibor ismertetését a Leningrádi kézikönyvről, 615. old.

⁷⁴ Vö. pl. Marc Ancel: La défense sociale nouvelle, Paris, 1966, 258—272. old.

Nem jutunk messzebbre a felelősség megalapozása terén ama közismert marxista igazság révén sem, amely szerint a szabadság a szükségszerűség felismerése.⁷⁵ A társadalom tagjaival szemben követelményeket támasztó törvényszerűségek felismertetése a felelősség célja, a jövőre nézve ilyen irányban kell az elkövetőt, de másokat is determinálni, a múltra vonatkozólag azonban a bűnelkövetés (saját magát illetően) éppen a társadalmi szükségszerűség fel nem ismerését, s ebben az értelemben is a szabadság hiányát bizonyítja.

A felelősség nem vezethető le egymagában a már megtörtént magatartásoknak a választási szabadságot valójában teljesen kizáró determináltságából. Figyelmet inkább az igényel, hogy a múltbeli cselekvés teljes determináltsága mind a társadalmi, mind az egyéni tudatban inadekvátan tükröződik, s az emberekben az egyes determinánsok által inkább csak többé-kevésbé befolyásolt, de ki nem zárt választási szabadság illúziója él.⁷⁶ S miként a valóság egy-egy vonásának torz tudati tükröződése a történelem folyamán sem mindig bizonyult áttételeiben társadalmilag károsnak, a viszonylagos választási szabadságnak a teljes determináltságot inadekvátan tükröző illúziója is feltehetőleg még hosszabb időn át hasznos szerepet tölt be: erre épül ti. a felelősségtudat. S bármennyire inadekvát tükröződésen alapul is ez, a felelősségtudat felébresztése teremti meg a személyiségben azt a talajt, amelyen a helyesen kiszabott és végrehajtott büntetőjogi jogkövetkezmény preventív szerepe is optimálisan érvényesülhet.

A cselekményeknek a tudati tükröződésüktől eltérően meglévő teljes determináltsága, de a jövőre nézve optimálisan csak a felelősségtudatra apelálva való determinálhatósága az alapja annak, hogy szerintünk a bűncselekmény egyazon fogalmi eleme körébe vonhatók össze a felróhatóságnak egyrészt az éppen elbírált cselekményhez tapadó, a felelősségtudat megalapozódásához szükséges, másrészt a teljes személyiség egyéb vonásaiból (az elkövető ún. társadalomra veszélyességéből) származó különféle elemei. Felfogásunk szerint azonban ez a fogalmi összevonás nem történhetik akként, hogy (pl. Liszt ún. materiális bűnösségfogalmához⁷⁷ hasonlóan) az elkövető antiszociális vagy aszociális személyiségét tekintvén a bűnösség lényegének, a cselekményhez tapadó elemeket, közelebbről pedig a szándékosságot és a gondatlanságot pusztán szimptomatikus jelentőségűvé degradáljuk. Nemcsak azért, mert az említett elemek szimptomatikus értéke a teljes személyiséghez képest eléggé korlátozott, hanem elsősorban azért, mert csakis a beszámítási képesség, továbbá a társadalomra veszélyes cselekményhez fűződő bűnösség,

⁷⁵ Szabó Andrásnak a 69. sz. jegyzetünkben idézett álláspontjából is az következik, hogy a kriminális személyiségzavara folytán nem „szabadon” cselekvő elkövető a büntetőjogi felelősség intézményének a révén is a társadalmi szükségszerűségek felismerésére és az aszerinti élesre képes emberré, s ebben az értelemben „szabaddá” determinálendő. A marxista interpretációjú akaratszabadság tehát a felelősségnek nem a megalapozója, hanem a lehetőségek szerint elérendő célja.

⁷⁶ Hogy a teljes determináltság miért tükröződik inadekvátan a választási szabadság illúziójában, Földesi (287. old.) vonatkozó magyarázatát nem eléggé meggyőzőnek ítélve, tömörségében is találóan okolja meg Eörsi, A jogi felelősség, 90. old. olvasható 14. sz. jegyzetében.

⁷⁷ A determinizmus mechanikus értelmezéséből vagy a bűnösségi elv teljes elvetése (így az ún. pozitívista irányzatok eredeti álláspontja), vagy legalábbis annak alapvető tartalmi átalakítása következik (így különösen Liszt ún. materiális bűnösségfogalma; l. pl. Lehrbuch des Deutschen Strafrechts, Berlin, 1911., 163. old.). Vö. Szabó András, A fiatakorúak és a büntetőjog, 18–21. old. is.

mint pszichikus viszony megléte, valamint a cselekménytől való tartózkodás elvárhatósága esetén lehet reálisan számolni felelősségtudat létrejöttével s van szükség arra. Csakis ilyenkor tekinthető a cselekmény „felróható”-nak, s az ebből kiindulva felfogott felróhatóság korrigálódik a továbbiakban esetenként azáltal, hogy annak mértékét, esetleg a tényét is — nem egyszer a cselekményhez tapadó elemeitől eltérő irányban — az elkövető teljes személyiségének (az elkövető ún. társadalomra veszélyessége jellegének és fokának) a figyelembevétele is jelentősen befolyásolhatja.

Az előadottakból is kitűnően a koncepciónk lényege az, hogy mindaddig, amíg a társadalmi követelmények és az aszerinti élés azonosulása társadalmi szinten is spontánná nem válik, amelynek bekövetkeztével persze büntetőjogra, mint olyanra többé nem is lenne szükség, a büntetőjogi determináció rendszere nem nélkülözheti a (puszta védekezéssel nem helyettesíthető) felelősség intézményét, azzal, hogy megfelelő felelősségtudat csak olyan személyben ébreszthető, aki a cselekményére nézve beszámítási képességgel rendelkezik, azt bűnösen követte el, jöllehet az attól való tartózkodás az adott helyzetben elvárható volt tőle. Mindezeknek az elkövető társadalomra veszélyességéhez (személyiségéhez) való viszonya ellentmondásos is lehet, így már a felelősségérzet kialakulásának is gátjává válhatik az elkövető ún. kriminális személyiségzavara. A cselekményhez tapadó felróhatósági elemek megléte esetén azonban ezek és a személyiség egésze közti összefüggés hasznosíthatóvá is formálható, s a lehetőségekhez képest (ha az hiányoznék), a felelősségtudatot ki kell váltani, illetőleg azt a szükséges mértékig el kell mélyíteni, míg merőben más esetekben lehetséges, hogy a spontánul fellépő felelősségtudat már maga olyan, ami az addigi, s különösen a várható jövőbeli életvitellel együttesen értékelve a felróhatóság mértékét jelentősen lefokozza, sőt adott esetben a törvényszabta keretek között a Btk 60. §-a alkalmazásához is indokul szolgálhat.

Az, hogy az éppen elbírált cselekményhez fűződő felróhatósági elemek és a személyiség egésze közti viszony sokféle lehet, fogalomfelépítési szempontból azzal a követelménnyel jár, hogy az utóbbit a továbbiakban bár a lehetséges mértékig az előbbiekre építve, de azoktól elkülönítve tárgyaljuk. További fogalomképzési kérdés viszont, hogy az elkövető személyiségének egészétől viszonylagosan elhatárolt felróhatósági elemek, ti. a beszámítási képesség, továbbá a társadalomra veszélyesség tényleges tudatát is felölelő szándék és a társadalomra veszélyesség tudatának a lehetőségét is tartalmazó gondatlanság, valamint az elvárhatóság, nem tekinthetők-e *együtt* bűnösségnek, miként ilyen megoldásokkal a több elemből felépített burzsoa bűnösségi konstrukcióknál találkozunk.⁷⁸ Úgy véljük, ezt az utat már a beszámítási ké-

⁷⁸ A szándékos bűncselekmények viszonylatában a több elemből felépített bűnösségi konstrukció maximálisan négy alkotórészből tevődik össze. Ezek a következők: a) a beszámítási képesség, amelyre nézve azonban a burzsoa büntetőjogirodalomban is vitás; hogy az a bűnösségnek csupán előfeltétele-e, avagy eleme is; továbbá (a Schuldtheorie szellemében) b) az „etikailag színtelen” szándékosság és attól elkülönülten c) a jogellenesség tudata vagy legalábbis e tudat lehetősége (amely utóbbinak külön bűnösségi elemként való felfogása helyett a Vorsatztheorie a jogellenesség tényleges tudatát a szándékosság fogalmi körébe vonja s másfelől viszont amelynek egyes, főleg régebbi nézetek szerint a bűncselekménytanban eleve nem juthat hely); valamint d) az elvárhatóság, amelynek bűnösségi elemként való elismerése azonban a több ismervből megalkotott bűnösségi konstrukció hívei részéről sem osztatlan. Vö. erre nézve a hazai büntetőjogirodalomból *Schult-*

pességnek, az azon alapuló tényleges vagy potenciális pszichikus viszonynak, mint bűnösségnek, továbbá az elvárhatóságnak a felróhatóság szempontjából erősen differenciált szerepe is szerfelett kétségesse teszi. E vonatkozásban elég a korlátozott beszámítási képesség és a gondatlanságból fakadó szándékhiány eltérő felelősségtani hatására, s másfelől az elvárhatóságnak ismét merőben más szerepére utalnunk. Erre figyelemmel a burzsoá szerzők közti az a vita, hogy a beszámítási képesség csak előfeltétele-e, vagy eleme is a bűnösségnek,⁷⁹ könnyen eldönthető: a beszámítási képesség a bűnösségnek csupán előfeltétele, a felróhatóságnak ellenben eleme, amely utóbbi szerepe révén viszont a szocialista irodalomban általában kizárólag a tényállástan körében, az alannyá válás egyik kritériumaként tárgyalt beszámítási képesség egyszersmind a bűncselekményfogalom szubjektív ismérvének a részévé is válik. De nem szerencsés az elvárhatóságot sem egy kiszélesített bűnösségfogalom egyik elemének felfogni, mivel az — bár a bűnösség más értelmezéséhez is kapcsolható — mint bűnösségi elem leginkább a szocialista büntetőjogtudomány számára elfogadhatatlan normatív bűnösségfogalomba illelnek bele.⁸⁰ Helyesebbnek tűnik tehát az a fogalomképzés, amely szerint a bűnösség a társadalomra veszélyes cselekményhez fűződő pszichikus viszony, amelynél fogva a cselekmény általában felróható, s amit a felróhatóság szempontjából csak kiegészít (a szándékos bűncselekmények viszonylatában csupán kivételesen hiányzó) elvárhatóság ténybeli alapját képező tipikus elkövetői helyzet.

A továbbiakban az életkornak, majd a cselekményhez tapadó felróhatósági elemeknek, végül az elkövető személyiségének (társadalomra veszélyességének) a szerepét egyenként tekintjük át.

B) Az életkor, mint általános felróhatósági előfeltétel

A felróhatóság előfeltétele, hogy az elkövető a törvény által megszabott életkort betöltött személy legyen. Az életkornak ez a jelentősége nem magyarázható vélelmezett beszámíthatatlansággal.⁸¹ Az ilyen megdönthetetlen vélelem a gyorsabban kifejlődő személyiségeknél, másfelől az egyszerűbb felismerési és értékelési képességet igénylő cselekmények viszonylatában, pontosabban e kettő megfelelő párosulásával nem egyszer pusztá fikcióvá válnék. Az életkor és a beszámítási képesség eltérő felelősségtani szerepére utal az is, hogy egyrészt a fiatalok, másrészt a korlátozott beszámítási képesség már tételesen jogilag is eltérő kihatású. E szembeállításban tehát gyakorlati jelentőségűvé válik az, hogy a vétőképtelenséggel járó gyermekkor és a beszámítási képesség hiánya viszont elvileg nem vonható azonos fogalmi körbe.

heisz, A bűncselekmény tana, 47—56. és 60—73. old.; A büntetés kiszabása, 26—37. old. Az „etikailag színtelen” szándékfogalmat és egészében véve a több elemből álló bűnösségi konstrukciót is találóan bírálja Viski, Szándékosság, 70—76. old.

⁷⁹ Vö. Viski, Szándékosság, 73—74. old.

⁸⁰ Hazai büntetőjogi irodalmunkban eredetileg normatív bűnösségfogalomba illeszkedett bele az elvárhatóság Schultheisz, A bűncselekmény tana, 47—48. old.; de később a szocialista büntetőjogtudományban legelterjedtebb helyes, ám általa továbbra sem determinisztikusan értelmezett bűnösségfogalomhoz kapcsolta az elvárhatóságot ugyanő, A büntetés kiszabása, 26—27. old.

⁸¹ A megdönthetetlen vélelem ilyen interpretálása régről származó communis opinio. Ezalapon hoztak fel érveket a Btk. kodifikálása során is az alannyá válás alsó korhatárának a 14. életévre történő felemelése mellett és ellen egyaránt.

Midőn a törvény a felróhatóságot bizonyos életkornak az elkövetéskori betöltéséhez fűzi, közvetlenül a tekintetben foglal állást, hogy általában melyik az az életkor, amelytől kezdve a felelősség céljait már a büntetőjogi úton való felelősségre vonás szolgálhatja, illetőleg ameddig célszerűbb szükség esetén államigazgatási úton védő- vagy óvintézkedést alkalmazni.⁸² Mindebből pedig a bűncselekményfogalom felépítésére nézve az is következik, hogy az életkor nem az elkövetett cselekményhez viszonyuló felróhatósági elem, hanem a 14. életévnek a cselekvéskori betöltése általános felróhatósági előfeltétel.

*C) A cselekményhez tapadó felróhatósági elemek:
a beszámítási képesség, a bűnösség és az elvárhatóság*

1. A *beszámítási képességnek* a kizáró okokból visszakövetkeztethető tartalma a felismerési (és értékelési) képesség, mint intellektuális oldal, és az e felismerésnek, illetőleg az akaratnak megfelelő magatartásra való képesség, mint akarati oldal. A beszámítási képesség hiánya, valamint a korlátozott beszámítási képesség egyébként csak a törvényben meghatározott esetekben állapítható meg azzal, hogy a jogos védelmi helyzetben a védekezés szükséges mértékének a felismerését kizáró vagy korlátozó ijedség és menthető felindulás, továbbá a szándékos emberölés privilegizált alakzata megállapításának az alapjául szolgáló méltányolható okból származó erős felindulás közismerten a tudatzavar speciális esetei.

A Btk. 22. §-ára, másfelől arra figyelemmel, hogy a felindulásos tudatzavarnak sem a tételesjog, sem az ímént vázolt speciális szabályozásokban kifejezésre juttatott törvényhozói álláspontból a tudatzavar általános értelmezésére is visszakövetkeztető bírói gyakorlat nem tulajdonít feltétlenül jelentőséget,⁸³ különbséget kell tennünk egyrészt valamely oknak a beszámítási képességre gyakorolt tényleges hatása, másrészt aközött, hogy ez mennyiben írható az elkövető javára. Az, hogy a büntetőjogi honorálás hiánya ellenére is lehet az elkövető ténylegesen beszámíthatatlan, más vonatkozásban már szerephez juthat, s így pl. aki beszámíthatatlant eszközként használ, szerintünk akkor sem felbújtó, hanem közvetett tettes, ha a felhasznált személy a Btk. 22. §-a alapján maga is tettesként felel.

Bár a beszámítási képességet kizáró vagy korlátozó okok egy része többé-kevésbé tartós állapot, a bizonyos elmebetegségeknél és a gyengeelméjűség bizonyos fajainál előforduló, cselekményenként esetleg eltérő ún. részleges beszámíthatóságra is figyelemmel a beszámítási képesség (az életkortól eltérően) elvileg mindig a cselekményhez fűződő felróhatósági elem.⁸⁴

⁸² Erre nézve alapvetően a Btké. 31. § (2) bekezdése, amely a védő- és óvintézkedés alkalmazhatósága szempontjából egy tekintet alá veszi az egyébként tényállásszerű cselekményt elkövető, valamint a környezetében erkölcsi züllésnek kitett vagy az erkölcsi züllés útjára lépett gyermeket. Ebből is kitűnően a korhatár megvonásánál a megdönthetetlen vélelem a gyermek megjavítását és nevelését célzó speciálpreventív követelmény nem büntetőjogi érvényesíthetőségének a jogalkotói számbavételén alapul.

⁸³ Bár exponenciális módját és következtetéseit nem mindenben osztjuk, vö. pl. *Vida*: A fiziológias affektusnak és az ittasságnak a kóros tudatzavartól eltérő büntetőjogi megítéléséről, JK. 1969., 575. s. köv. old.

⁸⁴ Ez jut kifejezésre a Btk. 21. és 23. §-aiban is, amelyek az elbírálás tárgyát képező cselekmény viszonylatában írják elő az elkövetőnek a társadalomra veszélyesség felismerésére és az e felismerésnek megfelelő magatartásra, illetőleg az akaratának megfelelő magatartás tanúsítására való képessége vizsgálatát.

A beszámítási képesség teljes vagy korlátozott megléte, illetőleg hiánya általában az elkövetési magatartás kifejtésének az idejére nézve vizsgálendő. Ez alól kivétel az ún. *actio libera in causa* esete, amikor is egy korábbi időpontban még meglévő beszámítási képességre alapozódik a felelősség. Mint-hogy azonban e konstrukciónak csak akkor lehet jelentősége, ha a korábbi időpontból a bűnösség is megállapítható, az *actio libera in causa* részletesebb vizsgálására a bűnösség kapcsán térünk vissza.

A beszámítási képesség, mint felróhatósági elem, egyben a bűnösség előfeltétele. Beszámíthatatlan állapotban valóságos szándék, valóságos gondatlanság sincs. A korlátozott beszámítási képesség állapotában ellenben mind a szándékosság, mind a gondatlanság elegendő tartalommal létrejöhet, s más kérdés, hogy pl. a szándék minimális tudattartalmának, a lehetséges következmények előrelátásának az elmaradásában a beszámítási képesség korlátozott volta is közrehat. Az utóbbi esetben egyébként véleményünk szerint nem jelentené egyazon jelenség kétszeres értékelését, ha a bíróság a korlátozott beszámítási képességet és a bizonyított tévedést egyaránt az elkövető javára írná. Így nem tartjuk elvileg kizártnak pl. azt sem, hogy a védekezés szükséges mértékének a felismerésére való képességben az ijedtség vagy menthető felindulás folytán korlátozott megtámadottnak a védelmi cselekménye a Btk. 25. § (3) bekezdésének alkalmazásával egyidejűleg csupán halált okozó szándékos testi sértésnek, esetleg gondatlan emberölésnek minősüljön. avagy megfordítva, hogy a gondatlanul feltételezett vélt jogos védelemben cselekvőnek a javára esetleg egyszersmind az ijedtségből keletkező és a beszámítási képességét korlátozó; 21. § (2) bek. szerinti tudatzavar is megállapítható legyen.⁸⁵

2. A bűnösség, mint a társadalomra veszélyes cselekmény és az elkövetője közötti (tényleges vagy potenciális) pszichikus viszony, a felróhatóságnak szerintünk is központi eleme. Nem vitás az sem, hogy a bűnösségen alapuló felelősség elvének gyakorlati jelentősége is tovább fokozódott a Btk. hatálybalépése óta azáltal, hogy immár a minősítő körülményt képező eredmény felróhatóságához is szükséges, hogy arra az elkövetőnek legalább a gondatlansága kiterjedjen. Mégis szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy de lege lata a Btk. 22. §-a szerinti felelősség legalábbis nem a bűnösség szerinti felelősség, s hogy másfelől kivételesen (ti. az elvárhatóság hiánya esetén) a szándékos cselekmény felróhatósága is hiányozhatik; vagyis a bűnösség csak rendszerint szükséges és csak rendszerint elegendő alapja a felróhatóságnak.

Bár a bűnösség szimptomatikus értéke a teljes személyiséghez képest korlátozott, mégis tipikusan eltérő jellegű személyiségzavarokra enged következtetni a bűnösség két faja, a szándékosság és a gondatlanság. Ezért is nagy jelentőségű a bűnösség szerinti differenciálás, az, hogy a Btk. a korábbi jogállapottól eltérően a szándékos és a gondatlan elkövetést már in thesi sem parifikálja. Ez azonban a bűnösség szerinti differenciálás lehetőségét nem meríti ki maradéktalanul, amint az pl. a vegyes bűnösségű bűncselekmények kategóriájából is kitűnik.

Dogmatikai kiindulópontként persze magunk is elfogadjuk azt a nézetet, hogy amennyiben az objektív jellegű tényállási elemeknek akárcsak egyikét is az elkövetőnek csupán a gondatlansága fogja át, az egész bűncselekmény

⁸⁵ Ellentétesen pl. BJD. 4674. sz.

mény gondatlannak minősül.⁸⁶ Kifejezett törvényi szabályozás alapján azonban ez a sommás tétel — további differenciálásnak teret engedve — törést szenvedhet, miként az a Btk. 18. §-a körébe tartozó megfelelő esetekben be is következett. Ha ugyanis az eredmény szerint minősülő szándékos bűncselekmények viszonylatában a minősítő körülményt képező eredményre az elkövetőnek az adott esetben csupán a gondatlansága terjedt ki, in concreto is vegyes bűnösségű bűncselekménnyel állunk szemben, amely részben (pl. a szabadságvesztés végrehajtási fokozatai szempontjából) a szándékos, részben (pl. a kísérlet fogalmi kizártságát illetően) a gondatlan deliktumok sorsát osztja, részben pedig (pl. a tettesség-részesség tekintetében) egymástól eltérő értelmezésre is lehetőséget nyújtó problematikát rejt magában.⁸⁷ További sajátosságuk a Btk. 18. §-a alá eső cselekményeknek, hogy amennyiben a minősítő körülményt képező eredményt az elkövető szándéka is átfoghatja, az eredményhez fűződő pszichikus viszony jellege szerinti differenciálás a büntetékiszabás körébe tolódik át azzal, hogy amennyiben az eredményre in concreto szándék terjed ki, az ilyen cselekmény az egyéb vonatkozásokban (így a stádiumok szempontjából is) természetszerűleg éppoly szándékos deliktumként kezelendő, mintha az objektív jellegű bűncselekményi ismérvek összességét, s köztük az eredményt is átfogó szándékosságot már maga a törvényi tényállás eleve megköveteli.

Amennyiben a bűnösség mintegy átmeneti jellegének a lehetőségére figyelemmel maga a törvény nem differenciál, az in concreto vegyes bűnösséggel történő tényállásrealizálás (legalábbis a bűnösségtan jelenlegi állása szerint s ehhez képest anélkül, hogy kellő kimunkálás hiányában dogmatikai zavar keletkeznék) nem változtathat azon, hogy a bűncselekmény a maga egészében gondatlannak minősül, s hogy ilyenkor a minősítésre ki nem ható vegyes bűnösség figyelembevételére természetszerűleg csupán a büntetékiszabás keretében kerülhet csak sor. Ez a helyzet mindenekelőtt akkor, ha a valamely alaptényállásban foglalt eredmény tételez fel pusztán gondatlanságot, viszont az eredmény okául szolgáló elkövetési magatartás olyan önmagában is jogellenes cselekmény, amely szándékosan és gondatlanul egyaránt kifejezhető, s ha az ekként jellemezhető törvényi tényállást adott esetben szándékos szabályszegéssel valószínűsítjük meg. De merőben más esetekben is találkozunk — a tényállásszerűség szempontjából bár közömbös, ám a törvényi tényállást megvalósító cselekmények elemzéséből kitűnően in concreto mégis legalábbis tipikusan — vegyes bűnösséggel, így olyankor, ha a törvény valamely deliktum viszonylatában a gondatlan alakzatot mint olyat rendeli büntetni, jölle-

⁸⁶ Olyan communis opinio, amelyet egyes szerzők szerintünk helytelenül terjesztenek ki abszolút érvénnyel a vegyes bűnösségű bűncselekményekre is. Az utóbbiakra vonatkozó nézetünk első rövid összefoglalását Kádár professzor előadásához fűzött hozzászólásunkban az 1960. évi budapesti nemzetközi büntetőjogi munkaértekezleten fejtettük ki (rövidített szövegét l. pl. ÁJI Értesítő, 1961. évf. 31—32. old.). A felfogásunk időközben annyiban módosult, hogy azt olyan kodifikációs elképzelésnek tartjuk, amely csak megfelelő törvényi szabályozás (azóta a Btk. 18. §) esetén válhatik a bűncselekmény minősülésével összefüggő jogértelmezési kérdéssé. A vegyes bűnösségű bűncselekményekre figyelemmel egyébként szerintünk nemcsak a döntően a szándékos deliktumok szem előtt tartásával történő bűncselekménytani modellizálás helytelen, amit Békés a gondatlanságról szóló kandidátusi értekezésében kifogásol (vö. Tézisek, 9. s köv. és 25. old.), hanem a szándékos és a gondatlan bűncselekmények modelljeinek az abszolút szembeállítása is.

⁸⁷ Minthogy a Btk. 18. §-a kifejezetten „elkövető”-ről szól, megítélésünk szerint a felbújtásnál és a bűnsegélynél is elegendő, ha a minősítő körülményként szabályozott eredményre a részesnek csupán a gondatlansága terjed ki.

het az utóbbi pönalizálására inkább csak egy-egy tényállási elemre nézve előforduló gondatlan tévedés ellenére meglevő büntetéstigénylőség szem előtt tartásával kerül sor. Ezen eset illusztrálására megfelelő példának tűnik, ha a gondatlan hamis vádra (s annak a szándékos alakzattal, valamint egyes más bűncselekményekkel való fogalmi viszonyára) utalunk. Bármiként fogjuk ugyanis fel az említett gondatlan alakzatra vonatkozó törvényi tényállás alá tartozó konkrét változatok lehetséges körét,⁸⁸ gyakorlatilag szinte teljességgel kizártnak tartjuk azt, hogy az elkövető egyaránt tévedjen mindabban, hogy vádol, éspedig más személyt, hatóság előtt, bűncselekmény elkövetésével, s amit a jogalkotás legalábbis elsősorban szem előtt tartott: hamisan. Ezért a gondatlan hamis vád konkrét megvalósulását — legalábbis általában — az jellemzi, hogy az (az általunk a redukált cselekményfogalom egyik összetevőjeként tárgyalt ún. önmagában vett akaratlagosságon többnyire jóval túlnyúló) szándékos magot is tartalmaz. Eszerint a szóban forgó alakzat legalábbis tipikusan vegyes bűnösséggel realizálódó gondatlan bűncselekmény azzal, hogy amennyiben reá nézve a — jogirodalmunkban a Földvári által képviselt — sokféle tévedési lehetőséggel számoló jogértelmezés az indokolt, a lehetséges elkövetői tévedések, illetőleg tévedési kombinációk jelentősége (s az azok szerint is eltérhető személyiségzavarok mérve és e zavaroknak a személyiség egészével való összefüggése) adott esetben jogalkalmazói figyelembevételt igényelhet az ügy — nem minősítési vonatkozású — mikénti elbírálása során. Az ellemző értelmezés viszont, hogy ti. a gondatlan hamis vád megállapítására csak a vádolás tartalmában, különösen pedig az annak objektíve hamis voltában történt gondatlan tévedés esetén kerülhet sor, témánk szempontjából eleve azt juttatja kifejezésre, hogy a gondatlannak minősülés ellenére kivétel nélkül, fogalmilag is vegyes bűnösséggel megvalósuló deliktummal állunk szemben, amelynek létrejöttéhez szükséges pl. annak a tudata, hogy az önmagában csupán rágalmozó minőségű nyilatkozatot az elkövető hatóság előtt teszi meg, miért is a társadalmi együttélés követelményeivel egybehangzó, illetőleg az azoktól eltérő magatartás tanúsítása közti választás fokozott jelentőségű s a következmények a sértettre nézve is komolyabbak lehetnek, mint amilyenekkel a más személyre hátrányos egyéb nyilatkozási cselekmények tipikusan járnak. Gondolatmenetünk helyessége esetén, azt tovább folytatva az is kiderül, hogy a gondatlan hamis tanúzás viszont, mivel annak fogalmi körére nézve az elkövető legkülönbözőbb tévedési lehetőségeit felölelő tág értelmezés jogirodalmunkban nem alakult ki, in concreto mindenképpen csakis vegyes bűnösséggel megvalósítva képzelhető el, s annak büntetendővé nyilvánítását is a szubjektív oldalt illetően voltaképpen jórészt épp az alapozza meg, hogy az elkövető annak tudatában nem tanúsít kellő gondosságot, hogy nyilatkozatát bíróság vagy más hatóság előtt mint tanú teszi meg, ennek folytán magát az eljáró szervek megfelelő működését is károsan befolyásolhatja, s emellett és ezáltal különféle további hátrányokat is okozhat.

A csupán a konkrét tényállásrealizálás síkján jelentkező vegyes bűnösségnek az általunk vázolt csoportjait (ti. a szándékos cselekménnyel való gondatlan eredményelőidézést, illetőleg a csak némely releváns ténybeli tévedés folytán gondatlannak minősülő bűncselekményeket) egymástól elkülönítő szerke-

⁸⁸ Vö. Földvári: Az igazságszolgáltatás elleni büntettek, Bp. 1965., 109. s köv. old.; továbbá Ruff, *Komm.* 802—803. old. Az utóbbi szerző a gondatlan hamis vádat olyan példákkal illusztrálja, midőn az elkövető a vádolás tartalmában téved gondatlansága folytán.

zeti különbségekből, a köztük levő viszony bűnösségtani kimunkálásának a hiányából is az következik, hogy egymagából a vegyes bűnösséggel történt tényállásmegvalósításból a büntetéskiszabással kapcsolatos kérdéseken túlmenő, egyéb büntetőjogi problémák megoldására komolyabban kiható dogmatikai következtetések levonásához a feltételek nincsenek adva.⁶⁹ Ez azonban még nem zárja ki ama nézetünk jogosultságát, hogy nem csupán a bűnösség tartalmának (ti. hogy milyen cselekményhez fűződő viszony), valamint az alapvető kategóriákként történetileg kimunkált és ilyenként állandósult szándékosság-gondatlanság elhatárolásnak lehet jelentőségük a bűnözéssel szembeni harcot a maguk területén megfelelően szolgálni hivatott bűnösségtani differenciálások szempontjából, hanem az azzal való számotvetés is, hogy a bűncselekményelkövetés lényegileg vegyes bűnösséggel is történhetik, bizonyos mértékig szintén hasznos szerepet játszhat a bűnösség jellegében tükröződő személyiségzavarok adekvátabb feltárásában, következésképpen az egyébkéntinél kedvezőbb támpontot nyújthat az elkövető személyiségének a társadalmi követelményekhez való adaptálása szempontjából jelentős körülmények helyes összegezéséhez, s végeredményül az erre az adaptálásra leginkább alkalmas büntetőjogi reagálás megválasztásához. Ezért úgy véljük, hogy kriminológiai megfontolások is a vegyes bűnösség problematikájának a napirendre tűzése mellett szólnak.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a vegyes bűnösségre vonatkozó eddigi gondolatmenetünknek magunk sem tulajdonítunk eltúlzott fontosságot. E kérdéssel jórészt azért foglalkozunk a bűnösségtan hagyományosan ismert alapproblémáinál sokkal részletesebben, mivel a büntetőjogtudomány művelői a bűnösség vegyes jellegének rendszerint még a lehetséges bűncselekménytani jelentőséget elismerésétől is elzárkóznak, vagy esetleg — mint eredetileg magunk is — többé-kevésbé inkább csak a tételes jog vizsgálata útján kimutatható dogmatikai variációlehetőségek egyikeként fogják azt fel, amihez képest úgy tűnik számunkra, hogy ezúttal már van némileg újszerű mondanivalónk is. Ezt pedig annak tudatában ajánljuk megfontolásra, hogy a vázolni kívánt megközelítésünket például egyrészt a klasszikus büntetőjog és büntetőjogdogmatika, másrészt a kialakuló burzsoá kriminológia első irányzataiból kisarjadt radikális törekvések közti ellentmondás áthidalására a századfordulótól mind számottevőbben ható korabeli kriminálpolitikai irányzat az ellentmondás bűnösségtani csökkentésére is feltehetően elégtelennek tartotta volna, s ha ebből lenne indokolt általánosítani, a változatlanul az elkövetett cselekményhez fűződő pszichikus viszonyként értelmezett bűnösségnek a lehetséges vegyes jellege szerinti árnyalása a minél teljesebb személyiségfeltárást igénylő kriminológiai aspektus számára minden időkre elfogadhatatlanul kevés bűnösségtani engedménynek tűnne. S másfelől azt is jól tudjuk, hogy a bűnösségi kérdéseket a csakis adott dogmatikai kategóriákban felfogó büntetőjogász a lényegileg inkább csak egymással szembeállítva dogmatizált két kategória, a szándékosság és a gondatlanság szerinti differenciálástól eltérő bármiféle elképzelést nyilvánvaló ellenérzéssel fogad, amint az (hogy ismét burzsoá tan- és kodifikációtörekvéstörténeti példára hivatkozunk) a Löffler és Miricka által megalapozott és a szán-

⁶⁹ Így nyilván még az is a szándékos mozzanatokot is tartalmazó deliktumoknak csupán egy részére érvényes sajátosság, hogy az in concreto vegyes bűnösségű, de egészükben gondatlannak minősülő bűncselekmények viszonylatában a folytatólagos egység nem kizárt. Vö. Kádár—Kálmán, 617. old. is, ahol a szerzők pl. a gondatlan hamis vádra nézve elismerik a folytatólagos egységbe foglalás lehetőségét. Nem korlátozza a szándékos bűncselekményekre a folytatólagos egységet Földvári, Az egység, 279—280. old. sem.

dékosság-tudatosság-gondatlanság hármasság kategorizálás bevezetését szorgalmazó dogmatikai irányzatnak a reá nézve egészében véve kedvezőtlen tudományos fogadtatási folyamatából, továbbá a bűnösség eme (Absicht-Wissentlichkeit-Fahrlässigkeit szerinti) hármasság kategorizálását bevezetni kívánó 1927. évi csehszlovák btk.-tervezet e vonatkozású teljes kudarcából is kitűnik.⁹⁰

Elgondolásainkhoz az előadottak alapján túlzott reményeket nem fűzve, azok lényegét röviden a következőkben foglaljuk össze:

a) A bűnösség szerinti differenciálás szolgáltatában olyan újabb, a Btk. 18. §-ának alkalmazási körébe tartozó vegyes bűnösségű alakzatok kodifikálása is indokoltta válhatik, amelyek a jelenlegi túl enyhe, illetőleg az olykor inkább csak vélelmezett szándékon alapuló túl szigorú minősítési lehetőségek közti hézagot kitöltenék. Ilyen alakzatként jött szóba már annak idején a Btk. kodifikációs előmunkálatai során is a szándékos testi sértésnek az az esete, ha a testi sértés folytán a sértett élete is veszélybe jutott, s ez utóbbi tekintetében megnyugtatóan csak a gondatlanság bizonyítható.

b) Alapos átgondolást igényel különösen az az eset, ha tételes jogunk szerint valamely gondatlanként szabályozott deliktumhoz képest adott körülmények között egy benne rejlő, s önmagában is szabadságvesztéssel fenyegetett szándékos bűncselekmény is háttérbe kell lépjen. Erre különösen jó példa az, ha valaki szeszessel hatása alatt vezet gépjárművet, s alkoholtól befolyásolt állapotában halálos kimenetelű balesetet okoz. Semmiképpen sem helyeselnénk azt, hogy ilyenkor az elkövető bizonyos jogkövetkezmények (így a feltételes szabadságra bocsátásról, a szabadságvesztés végrehajtási fokozatairól, avagy a visszaesésről szóló büntetőrendelkezések) szempontjából kedvezőbb helyzetben legyen, mintha balesetokozás hiányában szándékos bűncselekmény címén ítélték volna szabadságvesztésre.^{90/a} Hasonló átgondolás egyébként az olyan deliktumok viszonylatában sem lenne felesleges, mint aminők pl. a gondatlan hamis vád,⁹¹ vagy a gondatlan hamis tanúzás. Végül nem hagyható figyelmen kívül az az eset sem, ha a gondatlan bűncselekményben olyan szándékos mag rejlik, amely önmagában valamely más jogágazatbeli szándékos jogsértés, különösen ha e jogsértés büntetőjogi elhatárolást is igénylő szándékos szabálysértés.

c) A jogalkotásnak tudatosan kell állást foglalnia, hogy valamely alakzatot szándékos, gondatlan, illetőleg vegyes bűnösségű bűncselekményként kíván-e szabályozni. Ezen állásfoglalása kialakítása során számot kellene vetnie egyebek között azzal is, hogy milyen szabályozás felelne meg leginkább az illető bűncselekményben manifesztálódó tipikus elkövetői személyiségzavarnak. Mindezeknek előfeltétele a vegyes bűnösség problémájának sokoldalú feldolgozása, s az ezen alapuló megfelelő törvényi szabályozás nyomán lenne viszont.

⁹⁰ Vö. pl. Schönke: Strafgesetzbuch. München—Berlin, 1952., 232. old.

^{90/a} Vö. a módosított Btk. 194. és 194/A §§ (2) bek. a) pontjait a 194/B § (1) bek. a) pontjával. Nem téveszthető szem elől, hogy amennyiben az utóbbi rendelkezés minősítő körülményeként került volna szabályozásra közúti viszonylatban a gondatlanul okozott halál vagy súlyos testi sértés, ugyanaz a törvényi egység már nem gondatlan bűncselekményt, hanem a Btk. 18. §-a alkalmazási körébe tartozó minősített alakzatot, szándékos alapcselekményű, vegyes bűnösségű deliktumot képezne.

⁹¹ Legyen szabad emlékeztetni e vonatkozásban az annakidején a BHÖ 207—209. pontjaiba felvett hatóság előtti rágalmozásra és az e bűncselekmény korabeli jogirodalmára is.

a szóban forgó átmeneti bűnösségi alakzat egyértelműen beilleszthető a bűncselekményfogalomba és a bűncselekménytan rendszerébe.⁹²

Visszatérve a bűnösség két alapformájára, bár köztük (és a szándék két alakzata között) az elhatárolások jórészt az akarati-érzelmi oldalon történnek, a bűnösség egyben a bűncselekmény tárgyi oldalának tényleges vagy potencióális tudati tükröződése. S miként a bűncselekmény tárgyi oldalát is az objektív jellegű tényállási elemeket megvalósító tények összessége, valamint az ebben megnyilvánuló társadalomra veszélyesség jelenti, a szándékossághoz is az ún. tényszándékkal együtt hozzátartozik a cselekmény társadalomra veszélyességének a tudata, a gondatlansághoz pedig a következmények előreláthatósága mellett a társadalomra veszélyesség felismerhetősége is.⁹³ A Vorsatz- és a Schuldtheorie közti vitára emlékeztető, de tartalmilag módosult kérdésfeltevésnek a Btá.-tól eltérő, imént vázolt megválaszolása biztosítja leginkább az összhangot a bűncselekmény tárgyi és alanyi oldala között.⁹⁴

Sajátos szerepük van a szubjektív tényállási elemek közül a motivumnak és a célzatnak. A bűnösséggel való összefüggésük kétségtelen, de annak körébe mégsem vonhatók. Így — egyes régebbi szerzők felfogásától eltérően — mint ún. „dolus specialis” nem tekinthető szándékfajnak a célzat sem. A szándék ugyanis az objektív jellegű tényállási elemekhez és a bennük megtestesülő tár-

⁹² Hogy a vegyes bűnösségre kellő figyelmet nem fordító törvényi szabályozás milyen értelmezési nehézségekre is vezethet, annak illusztrálására elegendő a szándékos súlyos testi sértésre utalnunk, amely viszonylatában a nyolc napot meghaladó gyógytartamot Horváth Tibor, *Az élet*, 392. old. a bűnösségen alapuló felelősség elvének ellentmondó ún. objektív büntethetőségi feltétellel nyilvánítja, *Földvári* ellenben a különös részi egyetemi jegyzetében a 350—351. old. ugyanezt a gyógytartamot olyan eredménynek tekinti, amelyre (mint a törvény szövegezése szerint alap-tényállási elemre és nem minősítő körülményre) szintén a szándéknak kell kiterjednie. Részünkről viszont a különböző (így a rendszertanira és a történetire is kiterjedő) értelmezési módok egybevetett alkalmazása útján arra a következtetésre jutottunk, hogy a szándékos súlyos testi sértés a Btk. 18. §-a alkalmazási körébe tartozó vegyes bűnösségű bűncselekmény, ennél fogva e vonatkozásban a kialakult bírói gyakorlat álláspontját osztjuk.

⁹³ Viski, *Szándékosság*, 45. s. köv. old. a szándékos bűnösség lényegét éppenséggel a társadalomra veszélyesség tudatába látja, s a tények tudatát az előbbi tartalmi elemeként fogja fel (113. s. köv. old.), és helyesen mutat rá (77. s. köv. old.) egyebek között arra is, hogy a szándékosságnak a cselekmény társadalomra veszélyessége körébe vonása folytán Lekschas nézetei alapján nem marad hely a szóban forgó tudatnak a bűncselekménytan rendszerében. — A gondatlan bűncselekményekre nézve az ilyen deliktumok túlnyomó többségénél előforduló hanyagságot tartottuk szem előtt, egyébként azonban egyetértünk a *Békes* téziseiben (39. old.) olvasható ama állásponttal, hogy „... a törvényi szemléletből... logikailag nem adódik olyan megállapítás, amely szerint a ténybeli (luxuriózus) gondatlanságot nem kísérheti a konkrét cselekmény társadalomra veszélyes jellegének aktuális tudata”.

⁹⁴ A Btá. 14. §-ának (2) bekezdése alapján ha a cselekmény társadalomra veszélyességében való tévedésre nem volt alapos ok, de azt méltányolható körülmény idézte elő, a büntetést ugyan korlátlanul enyhíteni lehetett, de a cselekmény az ilyen tévedés ellenére is szándékos bűncselekménynek minősült. A Btá. szerint tehát a társadalomra veszélyesség tudata a szándékosság fogalmi körén kívüleség külön bűnösségi elem volt. Az ezzel kapcsolatos magyar jogfejlődést is jól exponálják az egyébként is különösen színvonalas tanulmányukban *Cereteli—Makasvili: A bűnfelelősség elvének fejlődése a szovjet büntetőjogban*, JK. 1967. évf. 16—17. old. Itt jegyezzük meg, hogy korábban azt az esetet, ha a tényállási elemeket átfogó ún. tényszándék a cselekmény társadalomra veszélyességére vonatkozó gondatlansággal párosul, szintén vegyes bűnösségű bűncselekményként javasoltuk szabályozni. (AJI Ertesítő, 1961. évf. 31—32. old.) Ez azonban már feltehetőleg indokolatlanul komplikálná a bűncselekmények jogalkalmazói minősítését.

sadalomra veszélyességhez fűződő pszichikus viszony, a célzat viszont az objektív oldalon túlnyúló körülményre vonatkozik. A bűnösséggel való szerves összefüggés következménye viszont, hogy a célzatos bűncselekmények csaknem kivétel nélkül, de a motívum által karakterizált deliktumok is többnyire fogalmilag egyenes szándékot tételeznek fel.

A motívumnak, illetőleg a célzatnak megfelelő objektivizálódott tendencia, mint arra korábban már utaltunk, a cselekmény objektív társadalomra veszélyességét is számottevően befolyásolhatja. Másfelől a motívum és a cél a bűnösséggel való szerves összefüggésén túl, pontosabban azzal együtt az elkövető személyiségének, társadalomra veszélyességének a megítélésénél is elsőrendű jelentőségű.

A beszámítási képességhez hasonlóan a bűnösségnek is általában az elkövetéskor kell fennforognia. Ez a helyzet akkor is, ha valaki (habár vétlenül) veszélyt vagy sérelmet idéz elő, s ezt utóbb felismervén, nem akadályozza meg a sérelem bekövetkezését, illetőleg súlyosbodását. Ilyenkor ugyanis a megelőző magatartásból fakadó tevési köteleesség elmulasztása idejére, a mulasztás viszonylatában jön létre a szándék. Azon elv alól ellenben, hogy a bűnösség az elkövetés idejére nézve vizsgálándó, kivételt képez az ún. *actio libera in causa* esete, mikor is a beszámítási képességen alapuló bűnösség az elbírálás tárgyát képező cselekményhez képest egy korábbi időpontból állapítható meg. S jól lehet az *actio libera in causa* gyakorlati jelentőségét de *lege lata* a Btk. 22. §-a háttérbe szorította, e konstrukciót sem a hatályos joggal való egybevetés, sem pedig a *de lege ferenda* következtetések kialakítása szempontjából nem felesleges felidézni.

Az *actio libera in causa* kétféle indoklással épült be a bűncselekménytan rendszerébe. Az egyik indokolás kiindulópontja az, hogy amennyiben a bűncselekmény elkövetési magatartását valamely eredmény előidézésében jelöli meg a törvény, a beszámítási képességnek és az eredmény bekövetkezésére kiterjedő bűnösségnek elegendő az okfolyamatot kiváltó ok létesítésekor fennforognia (pl. az az anya, aki annak tudatában, hogy nyugtalanul szokott aludni, gyermekét éjszakára magához veszi és álmában agyonnyomja, annak ellenére felel, hogy alvása során még önmagában vett akaratlagos magatartásra sem volt képes). E kiindulóponthoz képest az *actio libera in causa* köre két irányban is kiszélesül: a korábbi időpontban kialakulhat a bűnösség olyan bűncselekményre nézve is, amelynek a tényállásszerű elkövetési magatartása csak később, már a beszámíthatatlan állapotban veszi kezdetét, valamint kialakulhat immateriális deliktumok tekintetében is. A másik indokolás viszont a közvetett tettességgel való sajátos rokonságra utal: az elkövető a korábbi elhatározása alapján mintegy önmagát használja eszközként a bűncselekménynek a beszámíthatatlan állapotában történő véghezvitelére. Az utóbbi megközelítés hibája, hogy a gyakrabban előforduló gondatlan *actio libera in causa* megalapozására nem alkalmas, sőt inkább annak kiszorítása irányában hat.⁹⁵

A Btá. is helytelenül járt el, midőn a svájci btk. 12. cikkének mintájára

⁹⁵ A kétféle indokolást eléggé pontatlanul ismerteti Heller, 98—99. old. Vö. továbbá Angyal: A magyar büntetőjog tankönyve, Bp. 1920., I. k. 364. old.; Finkey, 166—167. old.; Irk: A magyar anyagi büntetőjog, Pécs, 1933., 95—96. old.; s talán mint legszebb tömör jellemzéssel, Vámbéry: Büntetőjog, Bp. 1913., I. k. 188—189. old.

csupán a célzatos *actio libera in causa* esetét szabályozta.⁹⁶ S míg a svájci judikaturában és elméletben a gondatlan változat is továbbra fennmaradt,⁹⁷ nálunk a Btá. vonatkozó rendelkezése a szóban forgó konstrukciót a jogászi köztudatban is az egyenes szándékot feltételező célzatos *actio libera in causa* esetére szűkítette.⁹⁸ S mivel az ilyen eset a beszámíthatatlan állapotban realizálódó cselekmények viszonylatában gyakorlatilag csak kivételesen fordul elő, az *actio libera in causa* konstrukciója a használhatóságát illetően lényegileg hiteletet veszítette. Holott e konstrukció valójában a bűnösség különböző árnyalatai szerinti differenciálást is lehetővé teszi: egyrészt a célzatos, másrészt a gondatlan *actio libera in causa* között létezik ugyanis az eshetőleges szándék által karakterizált *actio libera in causa* is, ha ti. az elkövető a korábbi tapasztalatai, avagy az általa felismert konkrét körülmények alapján adott esetben előrelátja annak lehetőségét és bele is nyugszik abba, hogy beszámíthatatlan állapotba jutva bizonyos típusú cselekményt követ el.

Az előbbieket előrebocsátásával eljutottunk a Btk.-nak a bűnösségen alapuló felelősség elvét kriminálpolitikai megfontolások alapján áttörő 22. §-ához. Mint ismeretes, e rendelkezés szerint — az önhibából eredő és a beszámítási képességet kizáró ittas vagy bódult állapotban elkövetett bűncselekménynek korábbi *sui generis* deliktumként történt szabályozásától (III. Bn. 14. §; BHÖ 189. pont) eltérően — jelenleg magának az ittas vagy bódult állapotban végrehajtott bűncselekménynek a címén állapítandó meg a felelősség akkor is, ha az önhibából bekövetkező ilyen állapot a beszámítási képességet történetesen teljesen kizárta. Újból és újból felmerül azonban a kérdés, miként egyeztethető össze ez a Btk.-nak a bűnösségen alapuló felelősség elvét kiteljesítő egyébkénti tendenciájával.

Beszámíthatatlan állapotban, mégha az nem is írható az elkövető javára, bűnösség sem jöhet létre, bár a bíróságnak a szubjektív ismérvekre nézve, így mindenekelőtt a tekintetben is állást kell foglalnia, hogy az ilyen állapotban kifejtett cselekmény szándékosnak, avagy gondatlannak minősül-e. Az a nézet, amely szerint a beszámítási képességet kizáró ittasság vagy bódultság tartama alatt is van ha nem jogi értelemben vett, de „természetes” szándék, „természetes” gondatlanság stb.,⁹⁹ csak látszólag nyújt megoldást, mert még az ilyen

⁹⁶ Az 1937. évi svájci btk. 12. cikkében foglalt rendelkezést („Die Bestimmung der Art. 10 und 11 sind nicht anwendbar, wenn die schwere Störung oder die Beeinträchtigung des Bewusstseins vom Täter selbst in der Absicht herbeigeführt wurde, in diesem Zustande die strafbare Handlung zu verüben”) vette át a Btá. 10. §-ának (4) bekezdése: „Az előző rendelkezések nem alkalmazhatók annak a javára, aki maga idézte elő állapotát vagy helyzetét abból a célból, hogy a büntetett elkövesse.”

⁹⁷ *German*: Schweizerisches Strafbuch, Zürich, 1962., 20–21. old.

⁹⁸ *Schultheisz*, aki korábban (A bűncselekmény tana, 65. old.) a gondatlan alakzatot is elismerte, a Btá. hatálybalépése idején megjelent szegedi egyetemi jegyzetében (171. old.) a konstrukciót már éppúgy a célzatos változatra korlátozta, mint *Kádár* (Magyar Bjug. Ált. rész, 177–178. old.), valamint utóbb bírói gyakorlatunk is (vö. BH 1308. sz.). Részünkről annak idején bár hangsúlyoztuk, hogy a jogtudományban uralkodó felfogás szerint gondatlan *actio libera in causa* is van, mégis úgy véltük, hogy a Btá. csak az egyenes szándékot feltételező célzatos esetet emelte ki a III. Bn. 14. §-a köréből. Vö. Büntetőjogi tankönyv II. (Különös rész). BM. Tanulmányi és Módszertani Osztálya, Bp. 1959., 237. és 241. old. (A mű rövidítése a továbbiakban: *Bjugi tk II.* Szerző feltüntetése nélkül jelent meg; a kötet több mint kétharmadát *Békés Imre* írta, a VI. és a VIII–X. fejezeteket mi dolgoztuk ki.)

⁹⁹ A teljes ittasságban elkövetett bűncselekmény (az ún. Rauschat) létrejöttéhez csupán a tárgyi oldalt kívánta meg *H. Mayer*: Die folgenschwere Unmässigkeit, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW), Bd. 59., 316. old.; az

állapotban megállapítható természetes akaratirányra is többnyire csupán a cselekmény objektív sajátosságaiból vonható le következtetés, a tudati oldal vélelmezéséhez pedig a mérce csakis a józan ember. Ennél éppen őszinteségénél fogva helyesebb megközelítése a problémának a Legf. Bír. XXVIII. sz. elvi döntésében foglalt az az álláspont, hogy a hiányzó alanyi oldalra nézve a tárgyi oldalból vonandó le következtetés,¹⁰⁰ ami voltaképpen annak vizsgálatát jelenti, hogy egy objektíve ugyanilyen cselekményhez milyen lett volna magának az elkövetőnek a pszichikus viszonya józan állapotban. Nyilvánvaló azonban, hogy az így megállapított fiktív alanyi oldal bűnösségnek nem tekinthető.

A beszámíthatatlanok tekintetében a 22. § szerinti felelősségnek a bűnösségen alapuló felelősség elvével való összeegyeztetésére hazánkban két kísérlettel találkozunk. Az egyik a XXVIII. sz. elvi döntés indokolásában olvasható, amely szerint a 22. §-on alapuló felelősség, bár szükségképpen eltér a bűnösség általános alakjától, mégsem objektív felelősség, s az ittas állapotban elkövetett bűncselekmény hiányzó alanyi oldala helyett a leittasodásához fűződő önhiba vizsgálendő. Hogy azonban a hiányzó bűnösséget a Legf. Bír. álláspontjától eltérően az önhiba nem pótolja, az kétséget kizáróan kimutatható.

Mindenekelőtt már az is feltűnő, hogy a felelősség indokolt korlátozását vagy kizárását az ún. pathológiás (atipusos) részegség viszonylatában a bírói gyakorlat az önhiba vizsgálatának a megkerülésével eszközözi. Az ilyen eljárás teljesen érthető szovjet viszonylatban, ha nem hagyjuk figyelmen kívül az igazságügyi elmekörtani álláspont kialakulásának és a tételesjogi szabályozásnak egymásra gyakorolt kölcsönhatását. A hatályos szovjet büntetőjog az OSZSZSZK korábbi büntetőkódexének 11. §-ához fűzött hivatalos megjegyzéshez hasonlóan — legalábbis expressis verbis — jelenleg sem differenciál aszerint, hogy a lerészegedés önhibából történt-e, vagy sem. Ennélfogva a szovjet igazságügyi elmekörtannak sommásan kell állástfoglalnia a tekintetben, hogy az alkoholmérgezés mely alakzatai tekintendők a beszámítási képességet kizáró kóros állapotnak (Alapelvek 11. cikke), és melyik a büntetőjogi felelősséget nem érintő ittasságnak (12. cikk). Így mindig beszámítási képességet kizáró ok pl. az ún. pathológiás részegség, mint kóros állapot, másfelől viszont a 12. cikk szerinti felelősség elméleti igazolását célozza az annak kimutatására irányuló törekvés, hogy az ún. közönséges ittasság a fennállása idején megfigyelhető pszichikus elváltozások jellege folytán nem sorolható a szellemi élet zavarai közé, ennélfogva nem csupán az ilyen állapotnak az elkövető javára írását nem eredményezheti, hanem voltaképpen magát a beszámítási képességet

NDK büntetőjogirodalmában pedig annak idején Dressler—Naundorf: Die gemein-gefährlichen Verbrechen, Berlin, 1955., 66. old. Ezzel szemben főleg Gerland: Der Rauschmittelmisbrauch nach § 330a; ZStW Bd. 55., 802. old. kifejtett nézete óta a vonatkozó irodalom többsége (beleértve legújabbán a DDR, Lehrkommentar, 106. old. is) a valaminő formában állítólag a beszámíthatatlan állapotban is meglevő alanyi oldalt is megköveteli, nem ritkán azzal az érveléssel, hogy nem felelhet a részeg sem olyasmért, amiért a józan sem tartozik felelősséggel.

¹⁰⁰ Az alapcselekményre nézve a Btk. hatálybalépése előtti magyar bírói gyakorlat is kizárólag a tárgyi ismérvek fennforgását követelte meg. Így a célzat vizsgálata nélkül állapított meg pl. lopási (177. sz. koll. állásfoglalás, BH 1956. évi 10. sz.), s az ölési szándék vizsgálatának a mellőzésével kísérleti alapcselekményt (BH 1847. sz.). Az önhibából eredő ittasság folytán fellépő tévedés ma is közömbös, mégis — némiképp a XXVIII. sz. elvi döntésben foglaltak ellenére — s ahhoz inkább csak szövegezésileg igazodva — ilyen tévedést írt az elkövető javára a BJD.-be a 3619. sz. alatt felvett eseti döntés.

sem zárhatja ki.¹⁰¹ Az így kialakult elmekórtani álláspont ugyanakkor a maga részéről a megszokott tételesjogi szabályozás konzerválása irányában hat.

Másként ítélandók meg a heveny alkoholmérgezés alakzatai ott, ahol a felelősséghez szubjektíve legalábbis önhiba szükséges. A hazai elmekórtani irodalomban is vannak utalások arra, hogy a közönséges és a teljesen kifejlett atipusos részegség abszolút szembeállítás is helytelen; nemcsak az ún. pathológiás, de bizonyos értelemben a közönséges részegség is átmeneti kóros állapot,¹⁰² és a minőségi alkoholintoleranciával s a bizonyos sajátos tünetekkel jellemezhető pathológiás részegség lényege az alkoholfogyasztásra való atipusos, ezért csak ritkábban előrelátható reagálás. Am nagyon is megszívlelendően írta Nyíró, hogy „... az olyan embernél, akinél egyszer volt pathológiás részegség, hasonló állapot bármikor jelentkezhethet. Tehát aki valaha pathológiás részegségben szenvedett, annak alkoholt fogyasztania egyáltalában nem szabad”.¹⁰³ Indokolatlan eszerint a pathológiás részegséget elvi élel, minden további vizsgálódás nélkül az elkövető javára írni, s nem véletlen, hogy azokban az országokban, ahol a büntetőjog legalábbis a leittasodáshoz fűződő pszichikus viszonyoknak jelentőséget tulajdonít, általában communis opinio, hogy a pathológiás részegség e pszichikus viszony alapján értékelendő.¹⁰⁴ A heveny alkoholmérgezés két alakzata tehát egyaránt az önhiba szempontjából vizsgálendő, azaz az eltérő következménnyel, hogy míg a típusos ittasság esetén az önhiba rendszerint fennforog, a pathológiás részegségnél ellenben (a bekövetkezés ritkább előreláthatósága miatt) rendszerint hiányzik. Am csak ha az önhiba valóban hiányzik, kerülhetne sor a teljesen kifejlett pathológiás részegség esetén a Btk. 21. §-a (1) bekezdésének, abortív pathológiás részegség viszonylatában pedig a 21. §. (2) bekezdésének az alkalmazására.¹⁰⁵

Az önhibának az elvi hangsúlyozása, s ugyanakkor az imént vázoltak szerint a pathológiás részegség viszonylatában indokolatlan gyakorlati lebecsülése némiképp összefügghet azzal is, hogy az önhiba a felelősség megalapozása és kizárása szempontjából egyaránt valóban szerfelett korlátozott jelentőségű. Tekintsük át, hogy milyen tételek sommázhatók mégis e vonatkozásban.

Az önhiba vizsgálatának előfeltétele, hogy legalábbis a heveny mérgezésre vezető alkoholfogyasztás, illetőleg kábítószerélvezés megkezdésekor az elkövető beszámítási képessége ne legyen valamely más oknál fogva kizárva. Az önhibi-

¹⁰¹ A közönséges és az ún. pathológiás részegségnek ilyen szembeállítását képviseli a büntetőjogtudományban legújabbban pl. *Lejkina és Grabovszkaja is, Leningrádi Kézikönyv*, 379—382. old. Vö. továbbá *Halász—Székely: Az alkohol okozta bűnözés a külföldi törvényhozás tükrében*, JK. 1960. évf. 271. old.

¹⁰² Így Nyíró: *Psychiatria*, Bp. 1961., 668. old. a következőket írta: „... ismeretes, hogy igyekszünk típusos és atipusos részegséget megkülönböztetni, ez azonban rendkívül nehéz. A közönséges részegség is kóros állapot, amely különböző fokú tudatzavart okozhat...” A *Psychiatria* c. mű új kiadásában, Bp. 1971. 253. old. pedig Szobor még élesebben hangsúlyozza, hogy az atipusos részegségnek a „pathológiás” elnevezését „... logikátlanak kell mondanunk, hiszen a típusos részegség is pathológiás állapot”.

¹⁰³ Nyíró, 431. old. Hozzá hasonlóan Szobor, i. h. is helyesen azt vallja, hogy „... atypusos részegségen egyszer már átesett embernek alkoholt fogyasztania nem szabad, mert az atypusos mámor bármikor újra bekövetkezhethet, s így tudatosan vállalja az esetleges bűncselekmény elkövetésének kockázatát, amiért már természetesen felelősséggel tartozik”. Ehhez képest inkább csak a judikatura számára tett engedménynek tűnik Szobor—Angyal közös tanulmányában, Magyar Jog, 1969. évf. 588. old. olvasható elvi tételből levonható s a pszichiátriai tankönyvben foglalttal ellentétes gyakorlati következtetés.

¹⁰⁴ Így legutóbb pl. DDR, *Lehrkommentar*, 105—106. old. is.

¹⁰⁵ Ezzel ellentétesen legutóbb a 472. sz. koll. állásfoglalás (BH 1970. évi 2. sz.).

bának fokozatai is vannak, s így az önhiba mértékét illetően különös súllyal esik latba, hogy egyébként is szokásos alkoholfogyasztó részegedett-e le, avagy kivételes körülmények által motivált alkalmi leittasodásról van-e szó. A beszámítási képességet kizáró vagy számottevően korlátozó alkoholfogyasztástól, illetőleg a kábítószerélvezéstől való tartózkodás társadalmilag általában elvárt, s az elvárhatóság hiánya szerintünk is csak az olyan kivételes helyzetekben állapítható meg, mint pl. ha egy beteg az embertelen szenvedésének csökkentése érdekében folyamodik italhoz, vagy kábítószerhez. Mindezek mellett azonban az önhiba alapvetően magának a beszámítási képességet korlátozó vagy kizáró ittas vagy bódult állapotnak a bekövetkezéséhez fűződő (s azon túlmenően nem is vizsgálendő), szándékosságban vagy gondatlanságban megnyilvánuló pszichikus viszony: az említett állapot bűnös, s ezért felróható előidézése. E bűnösség minimuma, a negligentia, vagyis az ittas vagy bódult állapot bekövetkezésének az előreláthatósága, a pathológiás részegség esetén többnyire, egyébként azonban csak kivételesen hiányzik, mint pl. ha valakinek a sörébe tudtán kívül tömény szeszt öntenek, vagy ha egy beteg megfelelő figyelmeztetés híján, a tőle elvárható gondosság mellett sem tudhat arról, hogy az általa szedett gyógyszer az alkohol hatását jelentősen felfokozza, ezért tilos alkoholt fogyasztania.

Nyilvánvaló, hogy mivel tételesjogilag a beszámítási képesség teljes hiánya esetén is mindig az ebben az állapotban elkövetett cselekmény címén kerül sor a felelősség megállapítására, az e cselekmény viszonylatában hiányzó bűnösséget nem pótolhatja a csupán az ittasság vagy bódultság bekövetkezéséig terjedő önhiba. Ennek felismeréséhez voltaképpen felesleges is arra az igen gyakori, s ezért csak elvileg határesetre utalni, midőn magára a leittasodásra is csak hanyagság terjed ki, mégis a beszámíthatatlan állapotban elkövetett cselekmény miatti felelősségrevonás a cselekmény tárgyi oldalához képest szándékos bűncselekmény címén történik.

A 22. § szerinti felelősségnek a bűnösségen alapuló felelősség elvével való összhangbáhozatalára irányuló, a Btk. kommentárjában kifejtett másik kísérlet Békés Imre nevéhez fűződik. Eszerint a szóban levő esetben a „bűnösségi mag” az ún. határozatlan gondatlanság, vagyis az, hogy annyit mindenki előre láthat, hogy amennyiben a beszámíthatatlanságig lerészegszik, ebben az állapotában *valamilyen* társadalomra veszélyes cselekményt követhet el. Eltérően a gondatlanság általános alakjától, amelyre nézve helyesen mutatja ki Békés, hogy az is tartalmazhat ún. egysíkú határozatlanságot, a határozatlan gondatlanságot elvileg a soksíkú határozatlanság jellemzi, vagyis elvileg a legkülönbébb bűncselekmények bekövetkezettségéhez fűződő potenciális pszichikus viszony.¹⁰⁶

Azt, hogy a beszámítási képességet kizáró ittas vagy bódult állapotban elkövetett bűncselekményt általában valóban átfogja legalábbis a határozatlan gondatlanság, annál kevésbé vonhatjuk kétségbe, mivel az 1959-ben kiadott különös részi rendőrségi tankönyvben ezt a sajátos bűnösségi konstrukciót ma-

¹⁰⁶ Vö. *Komm.* 143—144. old. — Sajátos módon lényegileg a határozatlan eshetőséges szándékkal jellemezhető *actio libera in causa* mintájára kísérel meg a felelősség szubjektív megalapozását *Lejkina és Grabovszkaja (Leningrádi kézikönyv,* 381. old.), akik szerint „Mindenki, aki öntudata elhomályosulásáig leittasodik, felteleezi a következmények, s ezeken belül a kriminális következmények beállásának a lehetőségét”, holott a csupán gondatlanul lerészegedőkre is figyelemmel nyilvánvaló, hogy az idézet szerinti vélelmezett pszichikus viszony valójában csak az esetek egy részében forog fenn.

gunk alkalmaztuk elsőként a BHÖ 189. pontjába felvett sui generis büntettré, és pedig annak az ún. alapcselekménye viszonylatában.¹⁰⁷ A felelősségrevonás alapja azonban azóta megváltozott, immár nem az ittas vagy bódult állapotban elkövetett bűncselekmény, mint olyan, hanem az ebben az állapotban realizálódó ölés, rongálás stb. címén történik a felelősségrevonás. Így voltaképpen a határozatlan gondatlansággal jellemezhető actio libera in causa az, amit Békés ún. bűnösségi magnak tekint.

Bár a határozatlan gondatlanság csaknem mindig fennforog, kivételesen még ez is hiányozhatik. Így pl. aki a saját lakásában egyedül bezárkózva a beszámíthatatlanságig lerészegszik, majd a betörőt, aki őt meglátván menekülni próbál, a menekülési kísérlete során megöli, annak a terhére aligha állapítható meg akárcsak a határozatlan gondatlanság által karakterizált actio libera in causa is,¹⁰⁸ bár tételesjogilag feltehetően szándékos ölési cselekmény címén felel.

Mégsem az ilyen kivételek miatt nem alkalmas a határozatlan gondatlanság a 22. § és a bűnösségen alapuló felelősség elve közti akárcsak viszonylagos összhang megteremtésére, hanem elsősorban azért, mert még a meglévő határozatlan gondatlanság sem alapozhatja meg — miként azzal természetesen Békés is számot vet¹⁰⁹ — a gyakoribb minősítést, a szándékos bűncselekmény címén történő felelősségrevonást (nem is szólva arról, ha a gondatlan elkövetés egyébként nem is büntetendő). Szembe kell néznünk tehát a valósággal: a beszámíthatatlan állapotban elkövetett cselekmények a 22. § alkalmazásában nem a bűnösség alapján, hanem objektíve válnak de lege lata felróhatóvá.¹¹⁰

További kérdés, hogy a 22. § mennyiben szolgálja a kitűzött kriminálpolitikai célt, az alkoholizmussal szembeni büntetőjogi harcot. Megítélésünk szerint a bűnösségen alapuló felelősség elvével létrejött ellentmondásból is kitűnően nem eléggé differenciáltan. A szóban forgó alapelv maga sem pusztán öncélú dogmatikai axióma; a bűnösség szerinti differenciálásnak a kriminálpolitikai célszerűségét az élet, s maga a tartalmában változó alapelv időtállósága és minden más vonatkozásban immár maradéktalan kiteljesülése is igazolja. Miért éppen a heveny alkohol- és kábítószermérgezés az, amelynek hatása alatt el-

¹⁰⁷ Vö. *Bjogi tk. II.* 233—235. old. is összefüggésben a 240. old. Mindezzel azonban csak azt alkalmaztuk a BHÖ 189. pontja szerinti sui generis bűncselekményre, amit — ti. a határozatlan gondatlanság kategóriáját — *Schultheisz*: Néhány új szempont a büntetőjogban c. tanulmányában dolgozott ki az ellenőrzés elmulasztásának a Btk. hatálybalépése előtt szintén sui generis deliktumként szabályozott eseteire (l. A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Évkönyve, 1953., 142—143. old.).

¹⁰⁸ A határozatlan gondatlanság eszerint kivételesen akkor hiányozhatik, ha az adott helyzetben kizárt volt annak előreláthatósága, hogy az utóbb a beszámíthatatlan állapotban elkövetett cselekmény is bekövetkezhetik. A konkrét emberölést is átfogó határozatlan gondatlanság hiányában nem lenne megállapítható felelősség pl. azon az alapon, hogy a tettes a valóságban elmaradt társadalomra veszélyes egyéb magatartásainak a lehetőségével, így azzal, hogy részeg állapotában az utcára menve követ el emberölést vagy testi sértést, avagy tüzesetet okoz, mégis számolható volt.

¹⁰⁹ Vö. *Komm.* 144. old.

¹¹⁰ Így *Györgyi*: Az objektív büntethetőségi feltételek problémája, *ELTE Acta*, 1967., 184—185. old. *Békés*, *Komm.* 145. old. is rámutat arra, hogy a 22. § viszonylatában „részben a bűnösségen alapuló felelősség alapelvének a háttérbe szorítása útján” kerül sor a társadalom védelmére. A szovjet büntetőjogtudományban is van olyan vélemény, amely szerint teljes ittaság esetén a bűnösség hiányzik (vö. *Szmirnov*: A büntetőjogi felelősség alapjai és az ittaságban elkövetett bűncselekményért való felelősség; *Leningrádi Egyetemi Értesítő*, 1964. évi 11. sz.).

követett cselekményekre ne lennének alkalmazhatók a kriminálpolitikailag is indokolt differenciálást szolgáló, talán teljesen végig sem gondolt, de mindenképpen elfelejtett bűnösségi konstrukciók?

Úgy tűnik számunkra, hogy miként az önhiba lefedi a mögötte csaknem mindig meghúzódó valódi „bűnösségi magot”, a határozatlan gondatlanság viszont lefedi a beszámíthatatlan állapotban elkövetett bűncselekményhez fűződő, s a valóságban heterogén jellegű tényleges bűnösségi viszonyokat.¹¹¹ E viszonyok megléte és jellege, illetőleg hiánya szerint a következő csoportosításban differenciálhatnánk:

a) Egyenes szándékot feltételező, célzatos *actio libera in causa*, amely azonban a beszámíthatatlan állapotban elkövetett cselekményre nézve csak kivételesen, általában csupán mulasztásos deliktumok viszonylatában mutatható ki.

b) Esetleges szándékú *actio libera in causa*, ha ti. az elkövető megelőző tapasztalata, vagy esetleg az általa felismert konkrét szituáció alapján tényleg előrelátta annak lehetőségét és bele is nyugodott abba, hogy beszámíthatatlan állapotba jutva bizonyos bűncselekményt, illetőleg több rokon típus közül valamelyiket elkövethet. Ez az eset pathológiás részszegség esetén sem kizárt, ha az elkövető tudja, hogy a korábban már előfordult ilyen állapotában szintén követett el büntetéssel fenyegetett hasonló cselekményt.

c) Gondatlan *actio libera in causa*, a gondatlanság általános alakjára jellemző ún. egysíkú határozatlansággal (előrelátható volna, hogy pl. teljes ittaságban is ingerlékeny lesz, s esetleg csak tetteles becsületsértést, esetleg testi sértést követhet el, de esetleg ölhet is). Ez a változat is többnyire előzetes tapasztalaton alapuló bizonyos önismeretet tételez fel, s ilyenkor a fentebb vázolt alakzattól való elhatárolása problematikus. De az is elképzelhető, hogy az elkövető a lerészegedéskori, általa felismert vagy felismerhető szituáció alapján bár nem számolt, de számolhatott volna azzal a lehetőséggel, hogy beszámíthatatlan állapotba jutva bizonyos típusú bűncselekményt, vagy több rokon típus valamelyikét követi el. Az előzetes tapasztalatokon, illetőleg a szituáción alapuló specifikus előreláthatóság hiányában viszont a gondatlanság határozatlanná válik.

d) A határozatlan gondatlansággal jellemezhető *actio libera in causa*, amikor is általában nem az ilyen gondatlanság, hanem az annak esetleges kivételes hiánya bizonyítandó. Az előbbi alakzatoktól eltérően ezt az esetet — bár a gondatlan elkövetés egyébkénti büntetendőségétől feltételezetten, de viszonylag enyhébb egységes büntetési tétellel — a különös részben, *sui generis* deliktumként lenne indokolt szabályozni.

e) Ha kivételesen még a határozatlan gondatlanság is hiányzik, büntetőjogi felelősség megállapítására de lege ferenda nem kerülhetne sor.

¹¹¹ A többféle lehetséges bűnösségi viszonynak csak az egyike a határozatlan gondatlanság, amint hogy általános érvennyel az a régen érvényesült elv sem fogadható el, hogy aki leittasodik, gondatlanul cselekszik (vö. pl. *Hafters: Lehrbuch des schweizerischen Strafrechts*, Berlin, 1926., 169. old.). Az ilyen leegyszerűsítő szemléletnél a bűnösség szerinti differenciálás követelményét lényegesen jobban ki-
elégíti a mind a szándékos, mind a gondatlan *actio libera in causa* konstrukciót értékesítő jugoszláv btk., amely az általános részében az esetre írt elő felelősséget, ha a tettes tudta, vagy tudnia kellett és tudhatta, hogy bűncselekményt követhet el (vö. *Das ausländische Strafrecht der Gegenwart*, Bd. I., Berlin, 1955., 385. old.; az ehhez hasonló, szintén az *actio libera in causa* szerinti korábbi szabályozás érvényesülésének az elhalását az ukrán büntetőjog viszonylatában lásd *Mengyelszon-Tkacsevszkij: Az ittas állapotban elkövetett bűncselekmények elleni harc*, CGY. 1956. évi 2. sz. 78—79. old.).

Megítélésünk szerint a maximális tételesjogi differenciálás az, ha a gondatlan *actio libera in causa* köréből kikülönül a csupán határozatlan gondatlansággal jellemezhető alakzat, s az utóbbi a specifikus bűnösség hiánya folytán a megfelelő mérvű felróhatósággal komolyabb ellentmondásba jutó súlyos szankciókereteket kizárva, maximált büntetési tétellel a különös részben kerül szabályozásra:

Az előadottakhoz képest a Btk. 22. §-a helyébe a következő szövegtervezetet ajánlnánk megfontolásra:

„Nem írható az elkövető javára az önhibából származó tudatzavar, ha előrelátta, avagy amennyiben egyébként a gondatlan elkövetés is büntetendő, a tőle elvárható figyelem, körültekintés alapján előreláthatta volna annak lehetőségét, hogy ebben az állapotban a bűncselekményt elköveti.”

A különös részben pedig *sui generis* bűncselekményt szabályozó rendelkezésként jöhetne szóba a következő szöveg:

„Három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, aki az önhibából származó és a beszámítási képességét kizáró ittas vagy bódult állapotban oly cselekményt követ el, amelyre a 22. § rendelkezése nem alkalmazható és amelynek gondatlan elkövetése egyébként is büntetendő, kivéve ha ezt az állapotát olyan helyzetben idézi elő, amelyben kizárt volt annak előreláthatósága, hogy az utóbb elkövetett cselekmény is bekövetkezhetik. A büntetés nem lehet súlyosabb, mint amelyet a cselekmény gondatlan elkövetésére egyébként megállapít a törvény.”

Külön kérdés persze az, hogy elgondolásunk nem jelent-e érdemben is szükségtelen túldifferenciálást, s ha netán nem, még mindig az, hogy bár a beszámítási képességet teljesen kizáró ittas vagy bódult állapotban elkövetett bűncselekmény ritka, az amúgyis túlterhelt bűnüldöző szervek a vázolt differenciálással járó többletmunkából mennyit lennének képesek ellátni. Mindezekről függ az, hogy az alkoholbűnözéssel szembeni harc mennyiben válhatnék differenciáltabbá, s juthatna ezáltal elégséges összhangba a bűnösségen alapuló felelősség elvével is.

3. A cselekményhez tapadó, sorrendben utolsó felróhatósági elemnek, az *elvárhatóságnak* más a büntetőjogi szerepe a gondatlan és más a szándékos bűncselekményeknél. Az előbbi esetben a *negligentia* tekintetében *expressis verbis* is magához a gondatlanság fogalmához tartozik az, hogy a gondosságra való köteleesség objektívizálódott mércéit (amely mint a felelősségnek az azonos helyzetekben levőkre nézve azonos szélső határa, voltaképpen a bűncselekmény tárgyi oldalához tartoznék)¹¹² az elkövetőtől elvárható gondosság alapján való

¹¹² Helyesen hangsúlyozza a gondossági köteleesség objektív jellegét Békés is a tézisei 16. s köv. old., bár az ezzel kapcsolatos nézeteinek nem mindegyikét osztjuk. Így pl. kevéssé érthető a számunkra, hogy a gondatlan eredménybűncselekmények viszonylatában miért ne lehetne az okozati összefüggésnek a konzekvenciájában a gondossági köteleesség behatárolásában is szerepet játszó szerfelett laza voltát (vö. Tokaji, Okozati összefüggés, 30–32. old.) egyértelműen kauzális tényalapnak elismerni, miért kellene a releváns okozás mércéjével együtt ezt a tényalapot is a kauzalitás területéről száműzni, s mindent komplexen közvetlenül jogellenességi elemként felfogni (vö. tézisek, 23–24. old.). Hasonlóak miatt nem tehetjük egészében magunkévá annak idején Eörsi okozatossági teóriáját (id. munkánk 19–22. old.), s nem tekinthetjük találónak Horváth Tibor, Az élet, 168. old., valamint Györgyi: A büntetőjogi okozatosság kérdéséhez, JK. 1968. 361. s köv. old. részéről felfogásunkat ért kritikai észrevételeket sem. Jóllehet kauzalitási teóriánkat sohasem tartottuk jobbnak az e vonatkozásban általunk ismert elméleteknél, azt ma is valljuk,

előreláthatóság korlátozza a büntetőjognak egyes más jogágazatokhoz képest a szubjektív momentumoknak több szerepet juttató felelősségtani követelményei szerint.¹¹³

Más a helyzet a szándékos bűncselekményeknél. Az ilyen deliktumoktól való tartózkodás általában elvárható, mégha az elvárhatóságnak az átlagosnál lényegesen nagyobb vagy kisebb fokára a büntetéskiszabás során figyelemmel is kell lenni. Ezért a szándékos bűncselekmények viszonylatában csak kivételesen, így a segítségnyújtás elmulasztását illetően függ az elvárhatóság meglétének vagy hiányának a megállapítása jelentősebb mértékben bírói mérlegeléstől. Emellett még az „önhiba” fogalma az, amelynek értelmezésénél az elvárhatóság hiányának némi szerepe lehet (így a tartási kötelezettség elmulasztása esetén is hiányozhatik az önhiba, ha az elkövető egyébként is fel nem róhatóan került olyan helyzetbe, hogy kötelezettségének csak a saját létfenntartása veszélyeztetésével tehetne eleget, ezért a teljesítés, esetleg még a részleges teljesítés sem várható el tőle). Ezekről eltekintve viszont a szándékos deliktumokra nézve a törvény teljes mértékben magának tartja fenn azon helyzeteknek a meghatározását, amelyekben a jogszerű viselkedés kivételesen nem várható el, s lényegileg emiatt a cselekmény nem is bűncselekmény.

Az elvárhatóság ismérve a burzsoá büntetőjogtudományban eredetileg bizonyos büntethetőséget kizáró okok kodifikációs indokának az elemzése útján alakult ki.¹¹⁴ Ám a hatályos magyar Btk is tartalmaz olyan büntethetőséget kizáró okokat, amelyek voltaképpen azon alapulnak, hogy az adott helyzetben a törvény az elvárhatóság hiányát vélelmezi. Ilyen helyzetek a) a hozzátartozói viszony a feljelentési kötelezettség elmulasztása és a bűnpártolás bizonyos eseteiben; b) az, hogy az elkövető önmagát vagy hozzátartozóját büntetendő cselekménnyel vádolná, a hamis tanúzásnál és a mentő körülmény elhallgatásának bünteténél; c) annak a javára, akit egyéb alapon mentesség illet, vagy akinek kihallgatása a törvénynél fogva kizárt, az, hogy e jogára a kihallgatása előtt nem figyelmeztették, ugyancsak a hamis tanúzásnál; továbbá a 152. § szerinti hivatali vesztegetés viszonylatában az, hogy aki az előnyt a hivatalos személy kezdeményezésére adta vagy ígérte, vonakodása esetén jogtalan hátránytól tarthatott; valamint e) a lemenő ágbeli rokon 18 éven aluli volta a vérfertőzésnél. Ezekben az esetekben helyes álláspont szerint nemcsak a büntethetőség kizárt, de maga a cselekmény sem bűncselekmény¹¹⁵ (éppúgy, mint amikor az in concreto hiányzó elvárhatóság tényállási elem, avagy midőn a fokozott veszélyességű alakzatok kivételével a törvény valamely cselekménytípust, pl. a természet elleni fajtalanságot, jórészt éppen az el nem várhatóság okából eleve büntetlenül hagy).

A szubjektív felróhatósággal összefüggő szóban forgó kizáró okokat a törvény az elkövető szempontjából többnyire lényegileg objektív helyzetekként szabályozza. Ennek csak eseti korrekciójaként marad büntetendő a bűnpártolás megfelelő változata is, ha a hozzátartozó a cselekményt haszonszerzési célból fejt ki. Ehelyett azonban — ha némi bizonyítási többletmunkával

hogy az okfolyamatok közti ténybeli különbségek objektív jellegének a tagadása, a különbségek alapvetően szubjektívvá nyilvánítása idealisztikus, a tények átértékelését jelenti.

¹¹³ Vö. Eörsi, A jogi felelősség, 102. s. köv. old. is.

¹¹⁴ Vö. Frank: Über den Aufbau des Schuldbegriffs, Festgabe... Giessen, 1907.

¹¹⁵ Ennélfogva szerintünk pl. az a dolog, amit a 18 éven aluli személy a felmenőjétől a vérfertőzésért ajándéku kap, a lemenő oldalán hiányzó bűncselekmény folytán objektív eljárás keretében sem kizárható el.

járna is— anyagi jogilag az olyan szabályozás lenne a helyesebb, amely az el nem várhatóságot pontosabban tükröző motívumra helyezné a hangsúlyt (pl. nem büntethető, aki a feljelentési kötelességnek *azért* nem tesz eleget, mert az elkövető a hozzátartozója), illetőleg amely kifejezetten előírná a 18 éven alulinak felbújtóként történő felelősségrevonását, ha a felmenőjét maga bírta rá a vérfertőzésre.¹¹⁶ A szubjektív oldalt kidomborító szabályozásba másfelől jobban beleillenek viszont az is, hogy aki a neki fel nem róható tévedésből feltételezi az elvárhatóságot kizáró helyzet meglétét, éppúgy nem büntethető, mintha a kérdéses helyzet valóban fennforogna.¹¹⁷

A törvény nem csupán az elvárhatóság kivételes hiányát, hanem olykor a korlátozott elvárhatóságot is már a maga részéről honorálja. Így annak a katonának, aki tudta, hogy az előjárója szolgálati parancsának a végrehajtásával bűncselekményt valósít meg, a Btk. 104. §-ának (2) bekezdése alapján lényegileg a sajátos katonai életviszonyokból fakadó korlátozott elvárhatóság folytán enyhíthető a büntetése elvileg korlátlanul.¹¹⁸ De az is előfordul, hogy a különös rész ír elő enyhébb minősítést a korlátozott elvárhatóságra vagy erre is figyelemmel, mint aminő pl. a teherben levő nő magzatelhajtásra irányuló cselekményének privilegizált kezelése.

D) Az elkövető társadalomra veszélyessége (személyisége)

1. Az elkövető társadalomra veszélyessége, személyisége az elbírált cselekménnyel is kapcsolatos, de azon több irányban is messze túlnyúló felróhatósági elem. Minél szerveesebb összefüggésben van a bűncselekmény az elkövető egyébként is defektuózus személyiségével, minél jobban beleillenek a bűncselekményre vezető személyiségi defektusok a más deviáló magatartásokban (esetleg szintén bűnözésben) manifesztálódó egyéb személyiségzavarok többé-kevésbé kifejlett rendszerébe, minél inkább fixálódtak a megelőző életvitel során mindezek a zavarok, ennél fogva minél inkább fenyegetnek az illető részéről újabb bűncselekmények, illetőleg a bűncselekmény szintjét egyedileg el nem érő, de összességükben társadalmilag szintén igen káros egyéb deviáló magatartások, az elkövető társadalomra veszélyessége s egyben a cselekményének a determinizmusra alapozott felróhatósága annál fokozottabb és viszont.¹¹⁹ A büntettség válás individuális folyamatának a (jórészt még kimunkálandó) különféle modelljei¹²⁰ szerinti differenciákra is kiterjedő felróhatóság alapozza meg tehát szubjektív oldalról a felelősséget. Ám ezzel, il-

¹¹⁶ *Schultheisz*, A bűncselekmény tana, 126. old. olvasható álláspontját feladva, a hatályos jog alapján nem látja megállapíthatónak a felbujtást (A nemi erkölcs elleni büntettek de lege lata, Bp., 1966., 212. old.). A vérfertőzést kezdeményező lemenő felbújtóként való felelősségre vonásának lehetőségét tagadja *Neményi* is, *Körm.* 1396. old.

¹¹⁷ *Vö. Schultheisz*, A bűncselekmény tana, 73. old. is.

¹¹⁸ A bünelkövetésben való tévedés esetén viszont az elvárhatóság kizártsága folytán eleve nem állapítható meg gondatlan bűncselekmény sem a katona terhére.

¹¹⁹ Mindezek kriminológiai feltárása terén hazánkban már eddig is igen jelentős eredmények születtek. Ahhoz azonban, hogy a bűncselekmény fogalmában a személyiség megfelelő szerephez jusson, úgy tűnik, még nem bizonyultak elegendőnek.

¹²⁰ Részünkről szükségesnek tartanánk a csupán aszociális személyiségzavarokkal való behatóbb foglalkozást is, annál is inkább, mivel az ilyen zavarok állomásai lehetnek a többé-kevésbé antiszociálissá válás folyamatának is. Hiányolnunk kell továbbá a gondatlan bünelkövetés részletes kriminológiai feldolgozását is.

letőleg az elkövetés és az elbírálás közti időben a felelősség realizálását esetleg szükségtelenné tevő változások figyelembevételével a személyiségvizsgálatnak csak a bűncselekménytani szerepe ér véget. A személyiségformálás, a reszocializálás síkján ugyanis szükség esetén még a büntetéskiszabáson és végrehajtáson is túlterjedő, utógondozási, illetőleg a bírói rehabilitáció során felmerülő gyakorlati feladatokat is jelenthet, amit az elmélet részéről a kellően differenciált reszocializálási, illetőleg reszocializálódási modellek kimunkálása szolgálhat.

A felróhatóságot, mint annak sorrendben utolsó eleme, a történetileg kialakult s az elkövetés idejére többé-kevésbé defektuózássá vált, de a társadalmi követelményekhez adaptálandó teljes személyiség kapcsolja össze a múlttal és a jövővel. Ebből pedig — anélkül, hogy a részletekbe bocsátkozhatnánk — megítélésünk szerint legalábbis három következtetés adódik.

Mindenekelőtt arra utalnánk, hogy többnyire előzetes s eleinte kisebb jelentőségű deviáló magatartásokon keresztül vezet az út a későbbi súlyosabb bűncselekmények felé is. S bár a még csak kisebb defektusokat tükröző magatartáshibák gyakran szankcionálás nélkül is kiküszöbölődnek, a szintén nem ritka ellentétes tendencia miatt figyelmet igényelnek a kisebb veszélyességű, ún. „bagatell” cselekmények is. Ezeknek a komolyabb existenciális hátrányokkal nem járó, többnyire nem is büntetőjogi, de széles körű és tényleges szankcionálása még a büntetésre válással fenyegető folyamat kezdeti szakában,¹²¹ feltehetően sokszorosan hatékonyabb prevenciót biztosít, mint a súlyosabb bűncselekmény bevárása, s az amiatt alkalmazott „példás szigor”.¹²²

Másfelől viszont az, akinek a defektuózus személyisége már súlyos bűncselekményben manifesztálódott, megfelelő büntetéskiszabás és végrehajtás esetén is csak akkor reszocializálódhatik, ha reális lehetőséget lát a büntetés kiállása után a társadalomba való beilleszkedésre, s megfelelő segítséget is kap ahhoz, mert különben a kilátástalanság érzete folytán a személyiségi defektusok fixálódnak, elmélyülnek és tovább gyűrűznek.¹²³ Az utógondozás is csak akkor lehet eredményes, ha a gondozott a saját érdekét szolgálónak tekintheti azt. E feltétel biztosítása esetén viszont az arra szoruló szabaduló elítélteknek külföldi példához hasonlóan ún. társadalmi adaptációs központokban való rövidebb-hosszabb elhelyezése is a reszocializálási folyamat hasznos kiegészítőjévé válhatik.¹²⁴

Végül a személyiségnek a múltat is vizsgáló és a jövőbe is tekintő minél teljesebb feltárása árnyalt differenciálásokat tételez fel, a kriminológia számára napirendre tűzve a szocialista építés viszonyai közti bűnelkövetők személyiségtipológiájának részletes kidolgozását, amit távolról sem helyettesít-

¹²¹ Erre a törvényes lehetőség de lege lata is sokkal inkább biztosítva van, mint amilyen mértékben ezzel a lehetőséggel a gyakorlat él.

¹²² A közvéleménnyel együtt a büntetőjogász is hajlamos megfedekezni *Lenin* ama tanításáról, amely a súlyos szankciók alkalmazása helyett a felelősségrevonás elkerülhetetlenségére helyezte a hangsúlyt.

¹²³ Ez a feltételezésünk elsősorban a visszaesés megértése és lehetséges leküzdése szempontjából igényelne átgondolást.

¹²⁴ Amilyen mértékben ellenezzük a határozatlan tartamú szabadságvesztést (a halálbüntetés felváltására alkalmas életfogytig tartótól eltekintve), éppúgy helyeselnénk a nem egy szabaduló, de hova menni immár nem tudó elítélt részéről is feltehetően kedvező fogadtatásra találó ilyen központok létesítését, amire külföldön már van is példa.

het az olyan differenciálás, amely voltaképpen két vagy néhány többé-kevésbé végletes típus szembeállítására leegyszerűsített sematizálás.¹²⁵

Az imént vázolt követelmények a bűnüldöző szervek meglevő teherbíró képessége mellett esetleg csak korlátozottan érvényesülhetnek. Mégis számot kell vetnünk azzal, hogy nemcsak az indokolt felelősségrevonás elmaradása hátrányos, hanem adott esetben a társadalomba való visszailleszkedést is megnehezítő túlzott szigor, az egyéniesítés követelményeit is kielégítő árnyalt differenciálások helyett olykor leegyszerűsítő sémák szerinti ítélkezés, s úgyszintén a közvélemény részéről a bűncselekmény miatti negatív értékelésnek és a bűnelkövetőkkel szemben szükséges éberségnek mindegyikükkel szembeni valamiféle abszolút megvetéssé torzulása és a volt elítéltek társadalmi kitaszítása maga is kriminogén determinánssá válhatik.

Az előadottakkal is alátámasztani kívántuk azt a meggyőződésünket, hogy a dogmatika területén sem nélkülözhető a kriminológiai aspektusok figyelembevétele, a felelősségtan számára is szükséges eredmények kriminológiai kimunkálásának szorgalmazása, majd a már felhasználhatóan exakt eredmények értékesítése. S másfelől a kriminológia is a differenciált dogmatikai konstrukciók ismeretében képes azok továbbfejlesztését szolgálni, s nem kényszerül valamiféle leegyszerűsített felelősségtannal elvileg frontálisan szembenállni, gyakorlatilag pedig vele váltakozó sikerű alkukba bocsátkozva, minduntalan részleges kompromisszumokat kötni.¹²⁶ Erre is figyelemmel nem tethetjük magunkévá a Beljajev és Sargorodszkij által szerkesztett szovjet büntetőjogi kézikönyvnek azt a prognózist, hogy egyrészt a büntetőjogtudomány (ti. a dogmatika), másrészt a kriminológia fejlődési perspektívája az egymástól távolodó tendencia lenne.¹²⁷ A ténykutatás és a normaelemzés ekként elképzelt egyre élesedő elhatárolódása nagyon is emlékeztet a „Sein” és a „Sollen” szféráját egymással szembeállító világképre.¹²⁸ Érdekes egyébként, hogy a kézikönyv egyik szerkesztője, Sargorodszkij professzor az okozati összefüggésről szóló egyik régebbi tanulmányában a mulasztás okozatosságát hirdető teóriákat bírálva, azokat az újkantiánizmussal hozta logikai összefüggésbe.¹²⁹ Ám a bűnügyi tudományoknak normaelemző és ténykutató ágazatokra való elvi szétkülönülése az újkantiánizmusra (ill. az ún. délnyugat-német értékefilozófiára) a kauzalitási problémák mikénti megoldásánál még inkább jellemző.

Más kérdés, hogy a kriminológiai aspektusok és eredmények értékesítése, a büntetessé válási, s másfelől a személyiségadekvát jogkövetkezményekkel is előmozdítandó reszocializálódási folyamatok modelljeinek a dogmatikába való beépítése révén nem jöhet létre olyan „jogiatlanított” tettes-

¹²⁵ A kriminológustól az ilyen szemlélet természetesen idegen, ám az eddig elért eredmények elégtelensége is közrehat a gyakorlatban olykor sematikusá leegyszerűsödő „differenciálásban”.

¹²⁶ Ilyen kompromisszum történetileg legkönnyebben a valóban különleges kezelést igénylő fiatalokúak, visszaesők stb. viszonylatában jött létre. Ám e vonatkozásban is nem ritkán egymásnak ellentmondó reservatio mentalis-szal élt mind a különleges kezelést csak kivételes engedmenyadásként felfogó büntetőjogász, mind pedig az elért részsikerekkel elégedetlen kriminológus.

¹²⁷ L. Horváth Tibor ismertetését a Leningrádi kézikönyvről, 613–614. old.

¹²⁸ A kriminológia és a büntetőjogtudomány ilyen szembeállítását meggyőző érveléssel veti el Horváth Tibor, A marxista—leninista büntetőjogtudomány tárgya és módszertanának alapvonásai c., már hivatkozott tanulmányában.

¹²⁹ Sargorodszkij: Az okozati összefüggés egyes kérdései a jogelméletben, SzGP. 1956. évf. 7. sz., 50. old.

büntetőjogi koncepció, mint aminő a burzsoa viszonylatban az existencialista filozófiával is összefüggő, s a jóléti államról alkotott elképzelésekbe is beleillő ún. „új társadalomvédelem” irányzatának radikális szárnyát jellemzi.¹³⁰ Nem is szólva a generálprevenció követelményéről, ismételten hangsúlyozzuk, hogy magának az elkövetőnek a reszocializálódása is az elsődlegesen a cselekményre alapozott felelősségtől remélhető. Ehhez képest ha az elkövető társadalomra veszélyességének jellege és foka, illetőleg a személyisége a jövőben mind centrálisabb dogmatikai jelentőségre tesz is szert, a bűncselekmény fogalmi rendszerében az elbírálandó cselekményhez tapadó felróhatósági elemeknek (a beszámíthatóságnak, a bűnösségnek és az elvárhatóságnak) a kiegészítőjeként és korrekтивumaként szerepelhet csupán.

Amennyiben az elvárhatóság nem kizárt, a beszámítási képességen alapuló s az elkövetett cselekményhez fűződő bűnösségi viszony, valamint a cselekvésre sarkalló motívum(ok) és a kitűzött cél(ok) vetnek alapvetően fényt az elkövetőnek a bűncselekményben manifesztálódó személyiségi defektusaira. Emellett e defektusok kevésbé felróható voltára engednek többnyire következtetni a korlátozott beszámítási képesség és az átlagosnál lényegesen kisebb mérvű elvárhatóság esetei is, bár ez utóbbiaknak az önmagukban vett felelősségtani szerepe a személyiség egészéhez képest, illetőleg másfelől (pl. az egyesek szerint az elvárhatóságot csökkentő kínálkozó alkalom viszonylatában) generálprevenatív okokból átértékelésre szorulhat.¹³¹ A mondottakhoz képest a beszámítási képességet korlátozó elmebetegség, gyengeelméjűség, s nem különben a csökkent beszámíthatósággal járó személyiségdegradációt elérő súlyos pszichopátia esetén is a hangsúlyt a büntetésenyhítés mellett, esetleg helyett az ilyen személyeknek a társadalmi követelményekhez való adaptálását megfelelően szolgáló specifikus (tartalmilag gyógyító jellegű, illetőleg gyógy-pedagógiai) büntetésvégrehajtásra kellene helyezni.

2. Jóllehet vannak a fokozott jelentőségüknél, illetőleg elmélyültségük-nél fogva tipikusan valóban minőségi kikülönítést igénylő személyiségi defektusok is, mint aminők pl. a kriminológiai értelemben vett visszaesésben¹³² is tükröződnek, mégis az elkövető ún. társadalomra veszélyessége jellegének és fokának a felderítéséhez elvileg mindig minél teljesebb személyiségvizsgálat lenne szükséges. Éspedig nemcsak azért, mert a nem az adott cselekményben manifesztálódó személyiségi vonások teljes figyelmen kívül hagyásánál is rosszabb az elkövető személyiségét a valóságosnál lényegesen kedvezőbb, avagy lényegesen kedvezőtlenebb színben feltüntető körülményeknek egyoldalúan részleges feltárása, illetőleg az egyoldalú túlértékelése. Valójában arról van szó, hogy a teljes személyiségvizsgálat, így az elkövető személyiségfejlődési sajátosságainak, továbbá a bűncselekményre vezető defektus és az egész személyiség lényegi kapcsolat nélkülségétől a legszerveesebb összefügg-

¹³⁰ A magyar jogirodalomban I. Szabó András—Viski László: A „Társadalomvédelem” kriminálpolitikai elmélete, JK. 1960. évf. 154. s. köv. old.

¹³¹ Vö. Schultheisz, A büntetés kiszabása, 66. old.

¹³² Nem ismerhető el igazán kriminológiáinak a Legf. Bír. 6. sz. irányelve szerinti, s általa kriminológiáinak nevezett az a megközelítés, amely a jelleg hasonlóság szempontjából a hangsúlyt a motívum helyett a jogtárgyra helyezi. A lényegre rámutató álláspontot képviseli Földvári—Vigh: Kriminológia (egyetemi jegyzet), Bp., 1966., 177. old., amely szerint a visszaesés kriminológiai fogalma „azokat az ismételt elkövetőket tekinti visszaesőknek, akik „konok bűnözési tulajdonságokkal” rendelkeznek. E fogalomkörbe elsősorban azok az elkövetők tartoznak, akiknek defektuózus személyisége permanensen és intenzíven manifesztálódik” (a vonatkozó § szerzője Vigh József).

géséig terjedhető viszonyának, valamint — a jövőbe is nézve — a különféle személyiségi vonások és az azok összessége alapján az illető reszocializálódási képessége fokának és a reszocializálhatóság mikéntjének a lehető legexaktabb tisztázása biztosíthatja az elkövető személyiségének megfelelően is egyéniesített büntetéskiszabást és a főbb típusok szerint differenciált, minél inkább személyiségedekvát büntetésvégrehajtást. Mindez a bűncselekmény elkövetéséig terjedő megelőző életvitel egészének és fontosabb determinánsainak, valamint a cselekményre vonatkozóan az elkövetés utáni megnyilvánulásoknak (mint aminők pl. a megbánás, avagy ellenkezőleg a cinizmus) és az elbírálásig esetleg bekövetkező lényeges személyiségváltozásnak a jogászai bizonyítását tételezi fel, amit hasznosan szolgálhatnának a jövőben eyebekek között a szakértő által végzett személyiséglélektani vizsgálatok is.¹³³

Természetesen számot kell vetni azzal, hogy a kriminológia gyorsuló fejlődése ellenére még mindig az a helyzet, hogy minél inkább távolodunk a cselekménytől, az abban realizálódó személyiségzavartól és a már megtörtént cselekményhez fűződő utólagos megnyilvánulásoktól a büntetett teljes személyiségének és e személyiség kialakulási folyamatának a prognózisalkotási célú vizsgálata felé, legalábbis a munkafordítással arányban nem álló, de többnyire egyébként is csökkenő értékű eredményeket kapunk. Emiatt aligha remélhető, hogy az eljárás egyszerűsítésére irányuló, bár a büntetőjogon kívül álló okokból fakadó törekvésekkel szemben éppen többletmunka elfogadtatását is feltételező hatóképes ellentendencia már ma érvényhez juthatna. A személyiségvizsgálat jelenleg már meglevő tudományos és az egyszerűsített eljárás körében a közeljövőben még tovább fokozódó gyakorlati korlátai következtében s azzal arányban is kénytelen a dogmatika művelője az elkövető valódi társadalomra veszélyességét, teljes személyiségét rendszertanilag többé-kevésbé a felróhatóság és a felelősségtan periferiájára helyezni. Másfelől viszont minél exaktabb eredményeket lesz képes feltárni a személyiségvizsgálat, minél könnyebben lehet — esetleg új módszerek révén is — a prognózist exakte megalapozó tényeket, a teljes személyiség lényeges vonásait bizonyítani, s ehhez képest minél inkább léphet fel a gyakorlati érvényesülés követelményével és válhatik tényleges eljárási gyakorlattá az elvileg teljes személyiségvizsgálat, az elkövetőnek a (végletek közt is különféle jellegű és fokú) társadalomra veszélyessége ennek arányában juthat az anyagi büntetőjog dogmatikájában is érdemileg mind centrálisabb helyre, anélkül azonban, hogy amíg a felelősségtudatnak a büntetőjogi úton való determináció mechanizmusában szerepe van, az alapvetően tettbüntetőjogot alapvetően tettesbüntetőjog válthatná fel.¹³⁴

Az előadottaknak — éppen mert csak a többé-kevésbé körülhatárolt személyiségvizsgálat realizálható az eljárás során — csupán látszólag mond elment az, hogy az elkövetett bűncselekményhez tapadó pszichikus viszonyon különböző mértékig túlnyúló személyiségvizsgálatot a hatályos jog is előír, és pedig az általános részében is, a bűncselekményhez fűződő jogkövetkezmé-

¹³³ Részünkről *távlatilag* nem korlátoznánk a személyiséglélektani vizsgálatok jelentőségét a mikénti büntetésvégrehajtást szolgáló szelekció megalapozására; vö. Popper, 164. old.

¹³⁴ Miként a tettbüntetőjog is el kell jusson az eredetileg tettesbüntetőjogi aspektusok dogmatikai jelentőségének az elismeréséhez, másfelől nálunk a kriminológia képviselői sem tagadják, hogy a felelősségre vonást, s részben annak mérvét is a társadalomra veszélyes cselekményektől, az ilyen „tett” realizálódásától kell függővé tenni.

nyek számos vonatkozásában. Az ilyen irányú szabályozások egy része az egyébkénti személyiségi megnyilvánulások¹³⁵ vizsgálatát írja elő, s ennek eredményéhez fűz szigorúbb, illetőleg kedvezményekből részben vagy teljesen kizáró elbánást, avagy ellenkezőleg az elkövetőre nézve kedvező hatást. A széles körű személyiségvizsgálatot is feltételező másik mód viszont közvetlenül a kedvező,¹³⁶ illetőleg a kedvezőtlen prognózist¹³⁷ állítja a középpontba, de nem ritka a két szabályozási mód kombinált alkalmazása sem.¹³⁸

Elvileg a legszélesebbkörű személyiségvizsgálatot tételeznék fel a Btk-nak a bünteteskiszabás irányadó szempontjait felvázoló rendelkezése, midőn egyebek között az elkövető társadalomra veszélyességét fokozó, illetőleg csökkentő, súlyosbító és enyhítő körülmények figyelembevételét is rendeli. E rendelkezéssel összefüggésben a következők kiemelése látszik szükségesnek:

a) A jelenségek egymást átszövő sokféleségének a megragadására a bünteteskiszabás területén is gyakran ellentétpároknak a lényeg feltárására irányuló kialakítása, és az ellentétpárok tagjainak az egymással szembeállítás útján kerül sor. Az így feltáruló eltérések mind-mind kisebb-nagyobb jelentőségű, de az adott szempontból minőségivé váló különbségek. Jelentőségük a minimálistól a maximálisig terjedhet, s ez végső fokon azon múlik, hogy figyelembevételük milyen mértékben szolgálja az egymással többnyire összhangban levő, de olykor ellentmondásba is jutható felelősségi célok (más néven: a részünkről egyértelműen preventív jellegüként felfogott büntetési célok) realizálódási esélyeit.¹³⁹ Nincs azonban a legnagyobb jelentőségű ellentétpárok közt sem olyan, amelyek tagjainak az abszolút igényű szembeállítás a (más ellentétpárokból relevánssá váló) határesetekre is feltétlenül érvényes lenne. Így pl. a visszaesésben, s különösen a többszörös visszaesésben tipikusan megnyilvánuló (s a minősítéstől a büntetésvégrehajtásig, majd a hatékony utógondozásig figyelmet igénylő) kirívó minőségi különbséget senki sem vonhatja kétségbe. Mégsem állítható, hogy minden olyan ismételt visszaeső, aki pl. első ízben méltányolható konfliktushelyzetben követett el vagyon elleni bűncselekményt, később pedig a társadalomba való visszailleszkedésének a megghiúsulása a meglévő feltételek között a saját személyiségzavarán csak részben múlt, a reszocializálást célzó büntetőjogi és büntetőjogon kívüli determinánsok megfelelő korrigálása esetén is eleve javíthatatlanabb lenne, mint akiben a le nem leplezés következtében hosszú időn át büntetlenül folytatott bűnözése során a társadalmi követelményekkel teljes egészében szembenálló nézetrendszer mélyen fixálódott és a társadalmi együttélés szabályai-

¹³⁵ Így pl. általában az életmód, vagy kiemelten a visszaesés, avagy pl. a bírói rehabilitáció viszonylatában az életmódon kívül az is, hogy az illető törekedett-e az általa okozott sérelem jóvátételére.

¹³⁶ Pl. hogy a büntetés célja a büntetés végrehajtása, illetőleg további szabadságelvonás nélkül is elérhető.

¹³⁷ Pl. a kitiltás egyik feltétele, hogy az ott-tartózkodás a közrendet veszélyezteti.

¹³⁸ Így a feltételes szabadságra bocsátás egyik előfeltétele a 136. sz. jegyzetben említett kedvező prognózis, a kizáró okok között viszont kedvezőtlen személyiség-megnyilvánulások (az ún. általános visszaesés, illetőleg a társadalmi együttélés szabályaival való konok szembehelyezkedés) is szerepelnek.

¹³⁹ Vö. pl. *Schultheisz*, A büntetés kiszabása, 15—16, 26, 39—50. és különösen 59—66. old. E vonatkozásban részünkről csupán a büntetési célok megszorítását és sorrendjük abszolútizálását nem osztjuk (vö. *Földvári*, A büntetés tana, 232—233. old. is).

val való konok szembehelyezkedése, s ennél fogva a nehezen javíthatósága a megelőző életvitelén túl még az első ízben történő felelősségrevonásakor tanúsított cinikus magatartásában is kifejezésre jutott. Nincs jogosultsága tehát az egyébként bármily jelentős ellentétpár (így a visszaeső — első büntényes) olyan abszolútizálásának, amely egyben kizárja vagy korlátozza a tagjai közti differenciálás más lényeges szempont szerinti korrekcionalizálásának a lehetőségét is. S hogy az előbbi példánál maradjunk, az egyéniesítés követelményéből fakadó büntetésenyhítés ugyan a visszaeső tekintetében sem kizárt, másfelől viszont felvethető a kérdés, hogy a minősítés szempontjából is nem lenne-e indokolt a visszaesővel in thesi azonosan kezelni a konok büntettest. hisz már Vámbéry¹⁴⁰ is helyesen figyelmeztetett arra, hogy a visszaesés tételes jogi fogalma csak korlátozottan tükrözi a reszocializálhatóság szempontjából jelentős lényegét.

b) Számunkra érthetetlen, hogy már a Btá-nak a bünteteskiszabás alapelveit lényegileg helyesen összegező vonatkozó rendelkezésében foglaltak ellenére a jogirodalmunkban miért konzerválódott huzamosabb időre a súlyosító és az enyhítő körülményeknek a törvényi tényállás négy alkotórésze szerinti rendszerezése.¹⁴¹ Megítélésünk szerint mind a büntethetőséget kizáró és megszüntető okok, mind pedig — miként azt Schultheisz hangsúlyozta — a súlyosító és enyhítő körülmények rendszerének egyedül helyes elvi alapja a bűncselekményfogalom.¹⁴² Az ilyen rendszerezés persze nehezebb, mivel egy és ugyanazon körülmény a bűncselekményfogalom több alkotóelemével is vonatkozásban lehet, ám az ösztönös jogérzet szerinti megítélés helyett egyebek között az esetleg ilyen többes kihatás — gyakran egymást fokozó, de egymással ellentmondásba is jutható — tudatos számbavétele teremti meg az adott körülménynek a büntetési célok szempontjából való értékeléséhez a legkedvezőbb lehetőséget.¹⁴³

3. A jogászai gondolkodás szerint a helyes minősítésen alapul a helyes bünteteskiszabás és az utóbbtól feltételezett a főbb vonatkozásaiban a szintén bírósági döntésektől függő büntetésvégrehajtás sikere is.¹⁴⁴ Az elkövető személyiségének és e személyiség változásainak a szempontjából azonban a sorrend — ha szabad ezt mondani — fordított: különösen fontos a kellően selektált büntetésvégrehajtási intézmények létrehozását is igénylő differenciált büntetésvégrehajtás és az ezt a szükséghez képest kiegészítő utógondozás,

¹⁴⁰ Vámbéry, 273. old.

¹⁴¹ Vö. Angyal—Rácz: A büntetés kiszabása bírói gyakorlatunkban, Bp. 1937, amely rendszerezéséhez képest nem tűnik fejlődésnek Földvári: Az enyhítő és a súlyosító körülményekről (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, 16. sz.) Bp. 1960, 16. s. köv. old. és Molnár: A büntetést meghatározó tényezők, Bp. 1961, 28—82. old. A bűncselekményfogalommal való összefüggésre is utal, de mégsem ezalapon rendszerez Rácz, Komm. 134. s. köv. old., valamint legújabban Földvári, A büntetés tana, 240—387. old. is.

¹⁴² Schultheisz, A büntetés kiszabása, 5. old. szerint „a súlyosító és enyhítő körülmények... »egész katalógusát« a bűncselekmény fogalma rejti magában. A bűncselekmény fogalma ennél fogva nemcsak a büntetésnek, hanem a büntetés mérvének a feltételeit is nyújtja. A súlyosító és enyhítő körülmények súlyának, nyomatékának, vagyis annak mértékét, hogy azok milyen jelentőségű befolyást gyakorolnak a bűncselekmény egyes alapvető ismérveire (ti. a fogalmi elemeire — T. G.), a büntetés céljai szolgáltatják, amelyekkel, illetőleg amelyeknek egy részével a bűncselekmény összes szóban forgó ismérvei vonatkozásban vannak.”

¹⁴³ Vö. Schultheisz, A büntetés kiszabása, a 139. sz. jegyzetünkben hivatkozott oldalával.

¹⁴⁴ Valójában ez a sorrend fontossági rangsorként már eleve nem fogadható el.

szintén igen jelentős a helyes büntetéskiszabás, s mindezeket szolgálja a bűncselekmény megfelelő jogi minősítése.

A minősítést illetően persze az is figyelemre méltó, hogy a bűncselekményben manifesztálódó elmélyültebb személyiségzavarokra, sőt némely vonatkozásban e személyiségzavar és az egyébkénti életvitelben megnyilvánuló személyiség közti lazább vagy szervesebb összefüggésre gyakran a különös rész is tekintettel van, sőt hogy a közveszélyes munkakerülés viszonylatában magát a különféle egyéb bűncselekmények elkövetésével is fenyegető munkakerülő életmódot rendelí a törvény büntetni. Voltaképpen a (folytatott vagy tervezett, bár gyakran csak részlegesen) parazita életmód, pontosabban az is a büntetendőség alapja különösen a kitartottság, az üzletszerű kéjteljes folytatása (s tipikusan az arra rábírás és az annak elősegítése), a kerítéssel való üzletszerű foglalkozás, a tiltott szerencsejáték szervezése, de másfelől pl. az üzérkedés, valamint minden olyan bűncselekmény viszonylatában is, amelynek tényállási eleme, vagy minősítő körülménye az üzletszerű elkövetés. A személyiségzavar legalábbis mélyen fixált voltán alapul a visszaesés súlyosabb pönalizálása, de bizonyos mértékig az olyan rendelkezések egy része is, amelyek elhúzódóan kifejtésre kerülő több részselekményből álló törvényi egységet létesítenek (pl. a rendszeres elkövetés).¹⁴⁵ Sajátos személyiségzavaroknak, vagy azoknak is az értékelését jelenti az erkölcsileg is elítélendő bizonyos motívumoknak, illetőleg célzatoknak tényállási elemként, avagy minősítő körülményként való szabályozása is.¹⁴⁶ Végül — különböző, illetőleg a törvény által különféleképpen kombinált — személyiségi vonásokon és manifesztációkon is múlik, hogy valamely deliktum helyett nem annak (az esetleg szintén bűncselekményként, esetleg csupán szabálysértésként elbírálandó) kisebb súlyú, kisebb jelentőségű alakzata állapítandó-e meg,¹⁴⁷ s másfelől, hogy az értékhez képest csak szabálysértést megvalósító magatartást a visszaesés nem fokozza-e fel bűncselekménnyé.

Sajátos eset, ha a követelményekhez képest egészében is deviáló életvitel is tipikusan hozzájárul a bűncselekmény megvalósulásához, bár erről a törvényi tényállás hallgat. Így a kiskorú erkölcsi fejlődését súlyos veszélybe hozó ifjúság elleni büntett az intencionális nevelés hibáival párhuzamosan igen gyakran jórészt az elkövető iszákos, züllött stb. életmódjának a funkcionális hatása révén realizálódik.¹⁴⁸

¹⁴⁵ A mélyen fixált személyiségzavar egyébként nemcsak antiszociális, hanem akár csupán enyhén aszociális is lehet, sőt erkölcsileg bizonyos mértékig menthető magatartásokban is megnyilvánulhat, mint pl. ha valaki ellenszolgáltatás nélkül rendszeresen kuruzsol.

¹⁴⁶ Aszerint, hogy az aljas indokok és célok is heterogén személyiségi defektusokból fakadhatnak, a különös részi rendelkezés természetesen már nem képes árnyalni.

¹⁴⁷ A kisebb súlyú (jelentőségű) alakzat mérlegeléstől függő megállapítása szempontjából a tételes jog a motívumot csaknem mindig a kiemelt körülmények közé iktatja, az egyéb személyiségi vonások és manifesztációk kiemelése viszont a bűncselekmény természetéhez igazodik.

¹⁴⁸ Mint arra *A Btk. kommentárjában*, az 1325—1326. old. rámutattunk, az ifjúság elleni büntett első változatát megvalósító köteleességszegéshez olykor egyetlen magatartás is elegendő lehet (ellentétben BH 4858. sz.). Mégis a büntetőjogilag releváns köteleességszegés rendszerint elhúzódó, s tipikusan tevési és mulasztási mozzanatok szövedékéből álló magatartássorozatban jelentkezik. E magatartássorozatban juthat káros szerephez az elkövető deviáló életvitelének a funkcionális hatása is, vagyis közvetlenül maga az életvitel is az elkövetési magatartás részévé válhatik.

E) Felróhatóság és tényállásszerűség

A felróhatóság, valamint annak előfeltétele és minden eleme éppúgy a törvényi tényálláshoz tartozik, mint a bűncselekmény első fogalmi ismerve, a cselekmény objektív társadalomra veszélyessége. Így nem kétséges, hogy a 14. életévnek az elkövetéskori betöltése, továbbá a (legalábbis korlátozott) beszámítási képesség az alannyá válás kritériuma, a bűnösség¹⁴⁹ mindkét faja pedig a törvényi tényállás alanyi oldalán helyezkedik el. Közelebbi megvilágítást tehát csak az elvárhatóságnak és az elkövető társadalomra veszélyességének a tényállásszerűséghez való viszonya igényel.

Mielőtt ez utóbbiak felvázolására vállalkoznánk, előre kell bocsátanunk, hogy az objektív jellegű tényállási elemek — mint arra a munkánk megfelelő helyén rámutattunk — elsődlegesen általában a cselekmény társadalomra veszélyességét alapozzák meg vagy befolyásolják. A tárgyi oldalon elhelyezkedő olyan tényállási elemek, amelyek kizárólag a felróhatósággal lennének vonatkozásban¹⁵⁰ (pl. az elkövetési idő a gyermekölésnél, a sértett előzetes határozott és komoly kívánsága ugyancsak az emberölésnél) a hatályos Btk-ban jórészt már nem szerepelnek. Mégis ilyen, közvetlenül a felróhatóságot fokozó körülmény a bűnösség által átfogott elkövetési mód is lehet (pl. az előre kitértelt mód, de a Legf. Bir. 4. sz. irányelvében foglaltak szerint részben a különös kegyetlenség is).¹⁵¹ S másfelől csupán a felróhatóságot csökkentő objektív tényállási elem a Btk. 242. §-a szerinti privilegizált alakzat viszonylatában az, ha az elkövető a hamis vagy meghamisított pénz valódi, illetve hamisítatlan gyanánt jogszerűen szerezte, mikor is a 241. § (1) bekezdésének c) pontjába ütköző pénzhamisítás a korlátozott elvárhatóságra figyelemmel részesül enyhébb törvényi kezelésben.

Egyébként a szándékos bűncselekmények viszonylatában az *elvárhatóság* akár mint kivételes tényállási elem a segítségnyújtás elmulasztásánál, akár mint az „önhiba” elemrésze, az alanyi oldalon helyezkedik el. Ezzel szemben az alanyi oldalhoz tartozó motivációs folyamatra is tipikusan kiható, de e kihatásában külön már nem bizonyítandó korlátozott elvárhatóságot magának az alanynak (így a magzatát elhajtó vagy elhajtató nőnek, az elöljárója szolgálati parancsát a bűnelkövetés tudatában, de sajátos függőségben végrehajtó katonának) a méltánylást igénylő helyzetében ragadja meg a törvény. Végül a kivételes szituációkat honoráló elvárhatóságot kizáró okok tételesen jogilag részben közvetlenül az alanyok körét szűkítik (így a hozzátartozói viszony, a lemenő 18 évesnél fiatalabb volta), részben viszont valamely kívülről szár-

¹⁴⁹ A szándékosság és a gondatlanság közös fogalmaként felfogott bűnösségre nézve a tényállás keretei közé tartozás szerintünk magától értetődik. A bűnösség és a törvényi tényállás viszonyát tőlünk eltérően problematikus kérdésnek tartja Földvári, Az egység, 100. s köv. old.

¹⁵⁰ A bizonyos tényállásokban előfordult ún. objektív bűnösségi elemekre nézve a magyar jogirodalomban vö. *Schultheisz*, A bűncselekmény tana, 63. old., aki azonban helyesen mutatott rá arra, hogy az ilyen körülményeket a tettes tudatának is át kell fognia, és hogy azoknak a tettes által menthető tévedésből vélt fennforgását ugyanúgy figyelembe kell venni, mintha azok valóban meglénnének.

¹⁵¹ Az átlagost lényegesen meghaladó szenvedésokozással nem járó, s csupán az elkövető „különös embertelenségét” tükröző elkövetési módnak minősítő körülményként értékelését részünkről a nullum crimen, nulla poena sine lege elvét érdemben sértő olyan kiterjesztő értelmezésnek tartjuk, amely a sértett fiziológiai halála utáni és így már elkövetési módnak nem tekinthető rendkívüli embertelenséggel (pl. ha a tettes az egyetlen késszúrással megölt ember hulláját darabolja fel) egybevetve a saját nézőpontjából is szükséggéppen következtelen.

mazó előzménynek az elkövető pszichéjére tipikusan gyakorolt hatása szempontjából, s ekként többé-kevésbé alanyi oldalról közelítik meg az el nem várhatóságot (pl. ha az előnyt a hivatalos személy kezdeményezésére adó vagy ígérő elkövető vonakodása esetén jogtalan hátránytól tarthatott).

A mondottakból az is következik, hogy az elvárhatóságnak a törvény által elismert hiánya esetén a tényállásszerűség is hiányzik,¹⁵² az elvárhatóságnak a jogalkotó által kifejezetten nem értékelt foka pedig a törvényi tényállás keretein belül lévő egyik konkrét sajátossága¹⁵³ a bűncselekménynek, anélkül, hogy maga az elvárhatóság a törvényi tényállás négy alkotórésze közül tételesjogilag egyértelműen és kizárólag azok valamelyikéhez lenne kapcsolható. Más kérdés, hogy az elvárhatóság fokát és hiányát elvileg általában a szituációnak a motivációs folyamatra in concreto gyakorolt hatásában lenne kíváncsi a törvénynek megragadnia, s hogy ehhez képest az elvárhatóság tényállástani szempontból elvileg az alanyi oldalhoz kíváncsi bűncselekményi ismerv.

Ami az *elkövető társadalomra veszélyességét* illeti, az elbírálandó bűncselekménytől az életvitel egésze felé távolodva kimutatható kedvező személyiségi vonások, illetőleg defektusok összessége, a végső fokon — a kifejlődési előzményeivel együtt feltárt — személyiség egyben az elkövetőnek a többé-kevésbé meglévő vagy hiányzó, illetőleg korlátozott adaptációs készségét is jelzi. Ez az adaptációs készséget is felölelő személyiség a törvényi tényállás területén éppúgy az alany nagyon is releváns sajátossága, mint másfelől — nem egyszer eltérő irányú jelentőséggel — a beszámítási képesség, amelynek hiánya esetén a beszámíthatókkal szemben alkalmazott büntetéssel nem, korlátozottsága esetén pedig gyakran nem megfelelően befolyásolható csak a büntetéssel fenyegetett társadalomra veszélyes cselekmény kifejtője.

Álláspontunk szerint tehát, amennyiben a jogközpontú szemlélettől eltérően a bűncselekmény alanyát nem redukáljuk valamiféle büntetőjogi produktummá, az elkövető személyisége nemcsak akkor jut a tényállás keretei közé, ha a közvetlenül vele összefüggő valamely momentumot (pl. a visszaesést) kifejezetten a minősítésre kiható körülményként szabályoz a törvény, hanem mint az alany sajátossága, eleve a törvényi tényálláson belül helyezkedik el, mégha adekvát feltárására az eljárás során nem is mindig kerül vagy kerülhet sor.

Mindezeket összegezve, míg a cselekmény társadalomra veszélyességének összetevői alapvetően a tárgyi oldalon helyezkednek el, a felróhatósági elemek viszont a törvényi tényállás szempontjából túlnyomórészt a bűncselekmény alanya és alanyi oldala közt oszlanak meg.¹⁵⁴

¹⁵² Ezért eljárásjogi szempontból de lege ferenda ilyenkor is éppúgy bűncselekmény hiányát kellene megállapítani, miként ezt a cselekmény társadalomra veszélyességét kiküszöbölő okok esetére is javasoltuk.

¹⁵³ Az elvárhatóságot fokozó, illetőleg csökkentő súlyosító és enyhítő körülményekre nézve vö. *Schultheisz*, A büntetés kiszabása, 36–37. old.

¹⁵⁴ Tanulmányunknak „A bűncselekmény, mint büntetéssel fenyegetett cselekmény. A bűncselekmény anyagi jogi büntethetősége” c. utolsó fejezete a bichotom rendszernek az álláspontunktól eltérő módon történt bevezetése folytán oly mérvű átdolgozást igényelne, amelyre az 1971. júliusában nyomdába került kéziratunk viszonylatában lehetőségünk nem volt. Ezért e fejezet publikálását arra az időre halasztjuk, amikor a jelzett alapvető jogváltozással kapcsolatban már gyakorlati tapasztalatok is rendelkezésre állnak annak mérlegeléséhez, hogy saját felfogásunk mennyiben volt indokolt, illetőleg mennyiben szorul korrekcióra.